

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
«Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις»

ΕΙΡΗΝΗ ΞΕΝΕΛΛΗ

**Από το Διδασκαλείο στην Παιδαγωγική Ακαδημία.
Γυναίκες δασκάλες στην Παιδαγωγική Ακαδημία
Μυτιλήνης(1950-1964)**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπων: Χ. Εξερτζόγλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	1
Εισαγωγή.....	2
Ερευνητικό υλικό και μεθοδολογία.....	6
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ.....	8
19 ^{ος} αιώνας: «οι μεγάλες συνέπειες της μικρής διαφοράς».....	9
Η “επαγγελματική” εκπαίδευση των δασκαλισσών στην υπηρεσία ενός “γυναικείου” επαγγέλματος.....	10
Το διδασκαλικό επάγγελμα ως εμπειρία για τις ίδιες τις γυναίκες.....	20
Ο λόγος περί δασκαλισσών και η πολιτισμική κατασκευή της μητρότητας.....	23
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ.....	29
Το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο της ίδρυσης των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.....	30
Τα χαρακτηριστικά του θεσμού των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.....	34
Η κριτική στο θεσμό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.....	37
Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ.....	39
Η ίδρυση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης	40
Η κοινωνική προέλευση των σπουδαστριών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης.....	41
Οι προϋποθέσεις εισαγωγής κατά την περίοδο 1951-1964.....	44
«Δεν θέλουμε σοφούς αλλά πιστούς».....	46
Η διαδικασία των εισαγωγικών εξετάσεων.....	51
Η νομιμοποίηση της ανισότητας των ευκαιριών.....	52
«Οι γυναίκες διδάσκουν και οι άνδρες διοικούν».....	60
Επίλογος.....	64
Βιβλιογραφία.....	66

Εισαγωγή

Η μετατόπιση από την «γυναικεία σφαίρα» και τον «πολιτισμό των γυναικών», από την ιστορία των γυναικών στην ιστορία του φύλου, στην ιστορία της σχέσης των φύλων εν προκειμένω, αντανακλά την προσπάθεια των φεμινιστριών ιστορικών, από την μια να ανιχνευτεί στο παρελθόν η αποσιωπημένη παρουσία των γυναικών και από την άλλη η ιστορία αυτή, να πάψει να είναι «υπάγωγη», αποκτώντας την αυτονομία και την επιστημονική εγκυρότητα που της αναλογεί. Η μετατόπιση αυτή αφορά τους στόχους οι οποίοι επαναπροσδιορίστηκαν, αλλά κυρίως τους άξονες οι οποίοι μετατοπίστηκαν προς την κατεύθυνση μιας νέας ιστορικής σύνθεσης η οποία επανατοποθετεί με νέους όρους τόσο τις γυναικείες όσο και τις ανδρικές εμπειρίες στην ιστορία¹. Η εννοιολογική αυτή διαδρομή σκιαγραφεί μια πορεία, η οποία εκκινεί από την ανάδειξη των γυναικών ως ιστορικών υποκειμένων και από την προσπάθεια να ερμηνευτεί πειστικά ο αποκλεισμός τους από την καταγραφή του παρελθόντος της ανθρωπότητας. Πρόκειται για ένα εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο, διότι το γεγονός ότι οι γυναίκες ήταν κυριολεκτικά άορατες στην ιστοριογραφία, δεν σημαίνει ότι υπήρξαν ανενεργές ή απύσες από τα ιστορικά γεγονότα². Το παρελθόν αυτό της ανθρωπότητας αποδείχτηκε διπλά διαμεσολαβημένο, από την ηγεμονική οπτική του κυρίαρχου φύλου που, είτε ως ιστορικό υποκείμενο είτε ως υποκείμενο της ιστορικής έρευνας διαχειρίζεται την μνήμη της κοινωνίας³. Στο σημείο αυτό, σημαντική αποδείχτηκε η συμβολή της φεμινιστικής σκέψης στο να διαφανεί ότι δεν υπάρχει «αντικειμενική» και «ουδέτερη» επιστημονική γνώση, διότι και αυτή διαμεσολαβείται και ενέχει σχέσεις εξουσίας, εφόσον εκφράζει και εξυπηρετεί

---

¹Φουρναράκη, Ελένη (1997), «Το σύγχρονο εγχείρημα της ιστορίας των γυναικών. Πτυχές μιας μετατόπισης προς μια ιστορία της σχέσης των φύλων», *Μνήμων*, 19, 1997, σ.186.

² Η Scott ασκώντας κριτική στο έργο του E.P.Thomson, για τον αποκλεισμό των γυναικών από την ιστορία της ταξικής συγκρότησης, έδειξε ότι αυτό δεν οφειλόταν στην απουσία τους, αλλά στον τρόπο που οι ίδιοι οι ιστορικοί εννοιολόγησαν την τάξη, βλ. Scott Joan (1988.), *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη: Columbia University Press,

³ Για τις δυσκολίες του εγχειρήματος να αποδοθεί η ιστορία στις γυναίκες, βλ. Ε. Φουρναράκη, *ό.π.*, σ.190-191.

άτομα συγκεκριμένου φύλου, κοινωνικής τάξης, φυλής ή πολιτισμικών συμφραζομένων⁴.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70, η συνομιλία της φεμινιστικής σκέψης με την κοινωνική ιστορία και την κοινωνική ανθρωπολογία αποδείχτηκε εξαιρετικά γόνιμη, διότι οδήγησε στην αμφισβήτηση της ουσιοκρατικής θεώρησης των δύο «κόσμων», στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος στο σύστημα των σχέσεων ανισότητας μεταξύ αντρών και γυναικών και της έρευνας από τις γυναίκες στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στα φύλα⁵. Η φεμινιστική θεωρία έδειξε εξαρχής, ότι οι σχέσεις αυτές, δεν ανήκουν στο πεδίο της φύσης αλλά σε εκείνο της κοινωνίας και άρα η ποικιλομορφία που παρουσιάζουν ανάλογα με τα διαφορετικά πολιτισμικά και χρονικά συμφραζόμενα συνιστά αντικείμενο ιστορικής διερεύνησης. Χάρη στις μελέτες αμερικανίδων ιστορικών⁶ και τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής, φάνηκε ότι οι γυναίκες και οι άντρες δεν αποτελούν φυσικές αλλά κοινωνικά κατασκευασμένες κατηγορίες. Μέσα από την ερευνητική διαδικασία που πραγματοποιήθηκε στους κόλπους της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της ανθρωπολογίας των γυναικών και ιδιαίτερα της ανθρωπολογίας του φύλου⁷, αναδεικνύεται το πολιτισμικό περιεχόμενο της έννοιας του φύλου, το οποίο «ως βιολογία και ως φυσικό δεδομένο είναι κατασκευή. Το φύλο έχει πολιτισμικό περιεχόμενο και μόνο»⁸. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το φύλο δεν αποτελεί μια εγγενή ουσία αλλά προϊόν κοινωνικο-πολιτισμικών διεργασιών που αλλάζουν μέσα στο χρόνο. Επομένως το περιεχόμενο της έννοιας του φύλου αποτελεί κοινωνική κατασκευή με ιστορική διάσταση⁹. Έτσι το φύλο αναδεικνύεται σε βασική διάσταση των κοινωνικών σχέσεων- τόσο ανάμεσα στα

⁴ Αβδελά Έφη(1997), «Το φύλο στην Ιστορία: Ελληνικές Αναπαραστάσεις», *Μνήμων*, 19, σ.227 και Αβδελά, Έφη – Ψαρρά, Αγγέλικα (1997), « Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο Ε. Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.10.

⁵ Η αρχαία ελληνική ετυμολογία της λέξης φύλο έχει την σημασία της δημόσιας ένστασης και κατηγορίας, της διαμάχης, της διαμαρτυρίας, της διαδικασίας και της δίκης, βλ. Γ. Μπोक (1997), «Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: όψεις μιας διεθνούς συζήτησης», στο Ε. Αβδελά -Α. Ψαρρά, *ό.π.*, σ. 420, υποσημείωση 18 σ.443.

⁶ Kelly J., «Η Κοινωνική Σχέση των Φύλων. Μεθοδολογικές Επιπτώσεις της Ιστορίας των Γυναικών», σ.120-147, στο Ε. Αβδελά- Α. Ψαρρά (επιμ.), *ό.π.*, και N.Z.Davis, “Women’s History in Transition”: the European Case», *Feminist Studies* 3/3-4 (1976), σ.83-103

⁷ Για το πέραςμα από την ανθρωπολογία των γυναικών, στην ανθρωπολογία του φύλου βλ. Α. Μπακαλάκη, Αλεξάνδρα (1994), «Εισαγωγή: Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία του φύλου», στο Α.Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο. Κείμενα των S.Ortner, M. Strathern, M.Rosaldo*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ.13-65.

⁸ Ε. Παπαταξιάρχης (1998), «Εισαγωγή: Από την σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης, σ.22

⁹ Για την θεωρία της κοινωνικής κατασκευής του φύλου και την εφαρμογή της στην κοινωνική ανθρωπολογία βλ. Ε. Παπαταξιάρχης,(1998), *ό.π.*, σ.11-98 και Α .Μπακαλάκη, *ό.π.*

φύλα όσο και στο εσωτερικό του κάθε φύλου- στην ιστορία, εξίσου σημαντικό εργαλείο με την τάξη και την φυλή. Στο πλαίσιο αυτό οι σχέσεις ανάμεσα στα φύλα έγινε δυνατό να κατανοηθούν, «όχι σαν εγγεγραμμένες στην αιωνιότητα μιας ανύπαρκτης φύσης, αλλά ως προϊόντα μιας κοινωνικής κατασκευής που είναι ακριβώς αναγκαίο να αποδομηθεί»¹⁰.

Οι φεμινίστριες ιστορικοί, στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τόσο την εμμονή των έμφυλων ανισοτήτων, όσο και τις διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες λόγω φύλου στρέφονται την δεκαετία του '80, στην αναζήτηση νέων θεωρητικών διατυπώσεων. Σε αυτή τη στροφή συνέβαλε άλλωστε και η περιθωριακή θέση της ιστορίας των γυναικών εντός του ιστοριογραφικού πεδίου στο σύνολό του. Μέσα σε αυτό το κλίμα και υπό το πρίσμα της αποδόμησης και του μεταδομισμού¹¹, η J. Scott, επιδιώκει μια ρητή προσέγγιση του φύλου ως «γνώση για την έμφυλη διαφορά». Υιοθετώντας τη μεθοδολογία των Michel Foucault και Jacques Derrida, η Scott, αναλύει τον τρόπο που λειτουργούν οι δυαδικές αντιθέσεις σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα για να αναδειχτεί η ιεραρχική κατασκευή τους και το έμφυλο υπόστρωμα φαινομενικά ουδέτερων εννοιών¹². Η Scott, εφαρμόζοντας την θεωρία του Φουκώ για την εξουσία¹³ ότι δηλαδή δεν ταυτίζεται με ένα θεσμό ούτε είναι δομή, ούτε πρόκειται για μια δύναμη που κατέχουμε αλλά για το όνομα που αποδίδουμε σε μια πολύπλοκη στρατηγική κατάσταση σε κάθε κοινωνία, θεωρεί ότι η εξουσία ασκείται από αναρίθμητα σημεία, στο παιχνίδι μεταξύ άνισων και ασύμμετρων σχέσεων. Η ίδια, η φεμινίστρια ιστορικός εστιάζει το ενδιαφέρον της στην μελέτη των κατηγοριών «άντρας», «γυναίκα» ως μεταφορές με συνδηλώσεις εξουσίας. Για την Scott, η φεμινιστική θεωρία οφείλει να αρνηθεί τη σταθερότητα και μονιμότητα της

---

¹⁰ G.Duby-M. Perrot, «Ecrire l'histoire des femmes», εισαγωγή στον πρώτο τόμο της *Histoire des femmes' en Occident*, Παρίσι, 1990.

¹¹ Για την επιρροή που δέχτηκε η J.Scott, από τις σύγχρονες μεταδομιστικές και αποδομιστικές προσεγγίσεις των Michel Foucault και Jacques Derrida, βλ. Ε. Αβδελά, «Ιστορία των γυναικών, ιστορία του φύλου, φεμινιστική ιστορία: μεθοδολογικές διεργασίες και θεωρητικά ζητήματα μιας εικοσαετίας», *Δίμη φεμινιστικό περιοδικό* 6 (1993), σ.20-23 και J. Scott, «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της κοινωνικής ανάλυσης», σ.285-328, στο Ε. Αβδελά-Α.Ψαρρά (1997), *ό.π.* και Π. Χατζαρούλα, *Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του φύλου*, σ.2-3.

¹² Αβδελά, Ε. – Ψαρρά Α. (1997), « Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο Ε. Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.53-54, 306.

¹³ Φουκώ Μισέλ (1978), *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, τομ. 1: Η δίψα της γνώσης(μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, επιμ. μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα: Ράππα, σ.93-94.

δουαδικής αντίθεσης άντρες-γυναίκες, να ιστορικοποιήσει¹⁴ τη δόμηση της έμφυλης διαφοράς και να επεξεργαστεί το φύλο ως αυτόνομη αναλυτική κατηγορία¹⁵.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η παρούσα εργασία, που σκοπό έχει την διερεύνηση της έμφυλης διάστασης του διδασκαλικού επαγγέλματος, στην Ελλάδα, κατά την περίοδο των Διδασκαλείων και στη συνέχεια κατά την περίοδο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών με ιδιαίτερη αναφορά στην Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης. Η υπόθεση εργασίας όπως αυτή προέκυψε από την μελέτη του αρχειακού υλικού είναι ότι, ενώ το ιδεολόγημα «της ιδιαίτερης γυναικείας φύσης» επέτρεψε στις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων του 19^{ου} αιώνα την είσοδο στο επάγγελμα της δασκάλας, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και μέχρι την δεκαετία του '80 το φύλο αποτέλεσε κριτήριο αποκλεισμού, μιας μερίδας γυναικών-πολιτών, από ένα «γυναικείο επάγγελμα» όταν μάλιστα έχει προηγηθεί η νομική εξίσωση των δύο φύλων(Σύνταγμα 1952). Το πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας στοχεύει στην αναζήτηση των ιδιαίτερων πολιτισμικών συνθηκών που επέτρεψαν την είσοδο των γυναικών στο διδασκαλικό επάγγελμα, το πρώτο κοινωνικά αποδεκτό επάγγελμα για τις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων, μέσα από τρεις κυρίως άξονες: ως “επαγγελματική” εκπαίδευση και ως “γυναικείο” επάγγελμα, ως εμπειρία για τις ίδιες τις γυναίκες δηλαδή την σημασία της εμπειρίας αυτής για τη είσοδο των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και τη διαμόρφωση μιας συνείδησης φύλου και ως λόγο περί διδασκαλισσών, με άλλα λόγια τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του επαγγέλματος και τις ιδεολογικές μετατοπίσεις που παρουσιάζονται σε όλο αυτό το μακρύ διάστημα. Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται: στο φύλο ως βασική προϋπόθεση και κριτήριο αποκλεισμού ενός ποσοστού γυναικών, σε συνδυασμό με άλλους «βιολογικούς» παράγοντες(ηλικία, ανάστημα), με τις πολιτικές πεποιθήσεις και την κοινωνικοοικονομική προέλευση, από την εισαγωγή τους στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και συνακόλουθα από την άσκηση ενός «γυναικείου επαγγέλματος», στην έμφυλη κατανομή του διδακτικού προσωπικού και στην συμμετοχή των γυναικών σε διευθυντικές θέσεις με βάση το αρχειακό υλικό της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης.

---

¹⁴Για την ιστορικοποίηση των κατηγοριών της κοινωνικής διαφοροποίησης, η οποία αποτελεί για την Scott βασικό μεθοδολογικό ζητούμενο, βλ. J.Scott 1996a, “Introduction”, στο J.Scott (επιμ.), *Feminism and History*, Οξφόρδη, σ.10.

¹⁵ Για το φύλο, ως μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης, βλ. Αβδελά-Α.Ψαρρά (1997), *ό.π.*, σ.54-55 και σ.285-328 και Π.Χατζαρούλα, *ό.π.* σ.13-15.

Ερευνητικό υλικό και μεθοδολογία

Η εργασία αυτή είναι αποτέλεσμα αρχαιακής έρευνας αλλά και μελέτης της σχετικής με τα θέματα που θίγει βιβλιογραφίας. Το αρχαιακό υλικό αντλήθηκε από το αδημοσίευτο Αρχείο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης. Η επεξεργασία του αρχαιακού υλικού αποτέλεσε σημαντικό τμήμα της παρούσας εργασίας διότι μου επέτρεψε να αποσαφηνίσω τις ιδιαιτερότητες που αφορούσαν στην εισαγωγή των υποψηφίων στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, κατά την περίοδο 1950- 1964, που είναι και τα όρια της έρευνας. Επιλέχτηκαν τα όρια αυτά διότι από το 1950 που ιδρύεται η Π. Ακαδημία Μυτιλήνης οι προϋποθέσεις εισαγωγής παραμένουν οι ίδιες μέχρι το 1964, χρονιά που θεσπίζεται το Ακαδημαϊκό Απολυτήριο για την εισαγωγή στα Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν να συγκεντρωθεί ένας μεγάλος αριθμός ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων που δεν ήταν δυνατόν να αξιοποιηθούν όλα στα περιορισμένα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας. Ένα μικρό μέρος των στοιχείων που αποδελτιώθηκαν, παρουσιάζονται σε αυτήν την εργασία και μάλιστα ανωνυμοποιημένα και σε μορφή κωδικοποιημένη και περιληπτική.

Συγκεκριμένα, από τα *Βιβλία Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων* της περιόδου 1951-1964, αντλήθηκαν στοιχεία για τα δικαιολογητικά που έπρεπε να προσκομίζουν κάθε φορά οι υποψήφιοι, για την σύνθεση των επιτροπών ελέγχου των δικαιολογητικών και για τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν προκειμένου να συμμετέχουν στις εισαγωγικές εξετάσεις. Στα ίδια Πρακτικά και στον Φάκελο *Εισερχόμενα* βρέθηκαν στοιχεία που αφορούν στον αριθμό των εισακτέων και στην έμφυλη κατανομή των υποψηφίων σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν τα 2/3 των εισακτέων να είναι άντρες και το 1/3 γυναίκες. Επίσης από τα Πρακτικά *Εισαγωγικών Εξετάσεων* αντλήθηκαν στοιχεία για την βαθμολογία των εισακτέων στις εισαγωγικές εξετάσεις, των «καθ' υπέρβασιν» εισακτέων δηλαδή για όσους και όσες εισήχθησαν ως τέκνα ή αδέρφια θυμάτων πολέμου, ως τέκνα πολυτέκνων και ως τέκνα εκπαιδευτικών, καθώς επίσης και για την βαθμολογία των αποτυχόντων και την έμφυλη κατανομή αυτών.

Στους φακέλους, *Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων, Έγγραφα με Εμπιστευτικά Πρωτόκολλα, Εμπιστευτικόν Πρωτόκολλον Αλληλογραφίας, Δικαιολογητικά εισαχθέντων, Ατομικοί Φάκελοι διδασκόντων, Απόρρητα Εξερχόμενα, Εμπιστευτικά Εισερχόμενα*, βρέθηκαν στοιχεία που αφορούσαν στο

πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων ως απαραίτητη προϋπόθεση τόσο για την εισαγωγή, όσο και για την άσκηση διδακτικού έργου στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες.

Τα *Μαθητολόγια* και τα *Μητρώα των σπουδαστών* αξιοποιήθηκαν για την άντληση στοιχείων σχετικά με την κοινωνικοοικονομική προέλευση των σπουδαστριών. Τέλος οι φάκελοι *Πρακτικά των Εισιτηρίων Εξετάσεων, Μισθολόγια, Μητρώα Μισθοδοσίας, οι Ατομικοί Φάκελοι, τα Στατιστικά Στοιχεία* και των *Επικουρικών Καθηγητών* αποτέλεσαν πηγή για την συλλογή πληροφοριών σχετικά με την έμφυλη κατανομή του διδακτικού προσωπικού καθώς επίσης για τον αποκλεισμό των γυναικών από τις διευθυντικές θέσεις της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης από το 1951 έως το 1964.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

19^{ος} αιώνας: «οι μεγάλες συνέπειες της μικρής διαφοράς»¹⁶

Από την εποχή του Διαφωτισμού και εξής απορρέουν και παγιώνονται οι αντιλήψεις για το τι είναι φύλο/φύλα και ποιες οι διαφορές τους. Στην ελληνική περίπτωση τα πρώτα στάδια του βιολογίζοντα λόγου γύρω από τη σχέση των φύλων τοποθετούνται αργότερα από ό,τι στα κέντρα του δυτικού νεωτερικού πολιτισμού, λίγο μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μέσα στις δεκαετίες 1860-1870¹⁷. Η βιολογική διαφορά των δύο φύλων από την περίοδο αυτή και μετά, εξηγεί κάθε κλίση, συμπεριφορά και κοινωνική πρακτική των γυναικών. Οι, λιγότερο ή περισσότερο εμφανείς, βιολογικές διαφορές ανάγονται σε θεμελιώδεις πνευματικές, ψυχικές και ηθικές ιδιότητες που προκαθορίζουν τον προορισμό και την δράση του έμφυλου υποκειμένου σε ένα από τους δύο πόλους των διχοτομιών: φύση-πολιτισμός, ιδιωτικό- δημόσιο, οικογένεια- εργασία¹⁸. Πρόκειται για τον βιολογικό αναγωγισμό και ντετερμινισμό που χαρακτηρίζουν τη δυτική σκέψη, ιδιαίτερα από τον 19^ο αιώνα και εξής, σύμφωνα με τον οποίο οι άντρες ταυτίζονται με τον πολιτισμό, το δημόσιο και την εργασία ενώ οι γυναίκες με την φύση, το ιδιωτικό και την οικογένεια¹⁹. Με βάση τον αναγωγισμό των γυναικών στην βιολογική λειτουργία της αναπαραγωγής, στην μητρότητα και την οικιακότητα, συγκροτήθηκε η ιδέα για την ύπαρξη μιας *ιδιαίτερης «γυναικείας φύσης»*, η οποία σύμφωνα με την Φουρναράκη, αποτελεί την ισχυρότερη ιδεολογική νομιμοποίηση της έμφυλης διαφοράς²⁰. Η νεωτερική βιολογίζουσα θεμελίωση της έμφυλης διαφοράς εμφανίζεται πιο πειστική και ορθολογική ακριβώς επειδή δεν ορίζει τις

¹⁶ Η πασίγνωστη έκφραση είναι της Άλις Σβάρτσερ (1979), *Η μικρή διαφορά και οι μεγάλες της συνέπειες*, μετ. Λήδα Μοσχονά,, Αθήνα: Εκδοτική Ομάδα Γυναικών.

¹⁷ Βλ. Φουρναράκη Ε., (2007), από το εισαγωγικό κείμενο των διαλέξεων στα πλαίσια του μαθήματος Ιστορικές Προσεγγίσεις των Φύλων, «Έμφυλοι λόγοι στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα: η ιστορική συγκρότηση του 'βιολογικού φύλου'», σ.11.

¹⁸ Κι αυτές ακόμα οι δυαδικές αντιστιζεις, σύμφωνα με την Α. Μπακαλάκη είναι συστατικό στοιχείο και αποτέλεσμα μιας πατριαρχικής, φαλλοκρατικής λογικής που ανάγει τη διαφορετικότητα σε ιεραρχία και είναι εγγενώς καταπιεστική, Μπακαλάκη Αλεξάνδρα (1994), *ό.π.*, σ. 40.

¹⁹ Ortner, S. «Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό,τι η φύση για τον πολιτισμό;», σ.81-94, στο Μπακαλάκη Αλεξάνδρα (1994), *ό.π* Για την αμφισβήτηση του ιεραρχικού περιεχομένου των παραδοσιακών διχοτομιών καθώς και για την αυθαίρετη ταύτιση των γυναικών με το ιεραρχικά κατώτερο σκέλος, στην ιστορία, βλ. Bock, G (1993), «Πέρα από τις διχοτομίες: Προοπτικές στην ιστορία των γυναικών», *Δίη-φemινιστικό περιοδικό* 6 (Μάιος 1993), σ. 55-83.

²⁰ Φουρναράκη Ε., (2007), *ό.π.*, σ. 5-6 και Φουρναράκη Ε., (1999), «Περί μορφώσεως 'χρηστών μητέρων' και εκπαιδεύσεως 'μελλόντων πολιτών': έμφυλοι λόγοι στην ελληνική εκπαίδευση τον 19^ο αιώνα», στο Θεοδώρου Β- Κοντογιάννη Β, (επιμ.), *Πρακτικά Δημερίδας: Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19^{ος} -20^{ος} αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*, Αθήνα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Σχολή Επιστημών Αγωγής-Επιτροπή Ερευνών ΔΠΘ-Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, σ.82-83.

γυναίκες ως εκ φύσεως κατώτερες²¹ αλλά ως διαφορετικές ώστε σχεδόν να είναι μη συγκρίσιμες με το αρσενικό και τις αξίες που εκπροσωπεί²². Μέσα από την έννοια της «γυναικείας φύσης», το θηλυκό σώμα επενδύεται με ιδιαίτερα σωματικά, πνευματικά και ηθικά χαρακτηριστικά, η μητρότητα αναδεικνύεται σε ισχυρή κοινωνική αξία, ενώ η ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας εξιδανικεύεται και αποτελεί τον απόλυτο γυναικείο «προορισμό». Η εξιδανίκευση της μητρότητας σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη στροφή του ενδιαφέροντος στην πρόωμη παιδική ηλικία, οδήγησε τις γυναίκες μπροστά στην επιτέλεση νέων καθηκόντων: αυτών της «μητέρας παιδαγωγού»²³. Η γυναίκα «εκ φύσεως παιδαγωγός» πλέον, έπρεπε πρώτα να μορφωθεί η ίδια, διότι «όσον περισσότερο νουν καλλιεργημένον και μορφωμένον έχει, τόσον βέλτιον και τους παίδας αυτής ανατρέφει και τον οίκον της διέπει»²⁴. Άρα οι γυναίκες ως ετεροκαθοριζόμενα άτομα, έπρεπε να μορφωθούν όχι για το δικό τους όφελος, αλλά για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις επιταγές της νέας κοινωνικής τους αποστολής.

Ο ιδιαίτερος διαπαιδαγωγικός ρόλος των γυναικών ως μητέρων είναι ο πρωταρχικός παράγοντας που νομιμοποιεί την γυναικεία εκπαίδευση, μέσω της οποίας οι γυναίκες θα μπορέσουν να φανούν αντάξιες του φυσικού τους προορισμού. Η εκπαίδευση, αποτελεί πλέον νόμιμο πεδίο δράσης και οδό μέσω της οποίας οι γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων θα κατακτήσουν το δικαίωμα στη μισθωτή εργασία μέσα από την άσκηση του διδασκαλικού επαγγέλματος.

Η “επαγγελματική” εκπαίδευση των δασκαλισσών στην υπηρεσία ενός “γυναικείου” επαγγέλματος

Η ιδεολογία της έμφυλης διαφοράς και η αποδοχή του διαφορετικού κοινωνικού «προορισμού» για κάθε φύλο οδήγησε σε μια διαφοροποιημένη επαγγελματική εκπαίδευση, από τις απαρχές οικοδόμησης του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους τομείς όπου

---

²¹ Βλ. μοντέλο του ενιαίου γενετήσιου φύλου στο T. Laqueur (2003), *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόϊντ*, Αθήνα: Πολύτροπον.

²² Φουρναράκη Ε., (2007, *ό.π.*, σ.8.

²³ Φουρναράκη Ε., (1999), *ό.π.*, σ.85.

²⁴ Βλ. Σ. Μαυρογένης (1863), «Ομοιότητες και διαφοραί εν εκατέρω των φύλων υπό φυσιολογικήν και ψυχολογικήν έποψιν», στο *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, έτος Α΄αρ. 1 (15-9-1863), σ.25.

εκφράζεται με τον πιο καθαρό τρόπο η διαφοροποίηση των κοινωνικών ρόλων γυναικών και αντρών.

Στην πράξη η επαγγελματική εκπαίδευση των δασκαλισσών, ταυτίστηκε με την ιδιωτική πρωτοβουλία και παρέμεινε ουσιαστικά στο περιθώριο των εκπαιδευτικών σχεδίων του κράτους μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά το διάταγμα του 1834 που προέβλεπε την ίδρυση διδασκαλείου για δασκάλους και των δύο φύλων, η κρατική συνεισφορά περιορίστηκε σε όλη την διάρκεια του αιώνα στην αποστολή μερικών υποτρόφων κοριτσιών, στα ιδιωτικά ιδρύματα μέσης εκπαίδευσης. Τα ιδιωτικά «ανώτερα» σχολεία ξένων ιεραποστόλων (Hill, Hildner και Volmerange), που ιδρύθηκαν το 1831, ανέλαβαν να προετοιμάσουν τις πρώτες δασκάλες (1834), για να διδάξουν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία θηλέων. Οι Hill και άλλοι ιεραπόστολοι και φιλελληνίδες έδωσαν μεγάλη βαρύτητα στην μόρφωση δασκαλισσών. Οι ιεραπόστολοι ιδιαίτερα, παρείχαν στις μέλλουσες διδασκάλισσες ένα είδος γυναικείας επαγγελματικής εκπαίδευσης, που εστίαζε στην θρησκευτική μόρφωση των κοριτσιών είτε των εύπορων και μορφωμένων οικογενειών της διασποράς που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα είτε των ντόπιων παραδοσιακών ελίτ, με στόχο την διαμόρφωση μιας νέας γενιάς χριστιανών, απαλλαγμένων από τις «προλήψεις» και τις «δεισιδαιμονίες», που όπως πίστευαν οι ίδιοι, αποτελούσαν μάλιστα για την Ορθόδοξη Εκκλησία²⁵.

Σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο της Δημοτικής Εκπαίδευσης προβλέπονταν η ίδρυση Διδασκαλείου με σκοπό «να σχηματίζη ικανούς διδασκάλους και διδασκαλίσσας», οριζόταν δηλαδή ότι οι δάσκαλοι και οι δασκάλες θα είχαν την ίδια εκπαίδευση²⁶. Η κοινή εκπαίδευση των δύο φύλων δεν επιτεύχθηκε λόγω της οικονομική αδυναμίας για την ίδρυση ξεχωριστού διδασκαλείου θηλέων από το κράτος και διότι η κοινωνία και το κράτος είχαν επιφυλάξεις για τη συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών. Ωστόσο η οικονομική στενότητα δεν αποτέλεσε εμπόδιο για την πολιτεία για να «επενδύσει» στην μόρφωση των αγοριών ιδρύοντας το κρατικό Διδασκαλείο Αρρένων το 1834, το οποίο περιορίστηκε στην εκπαίδευση των δασκάλων. Είναι σημαντικό όμως ότι μέσα από

---

²⁵Περισσότερα για τους σκοπούς της διδασκαλίας στην σχολή Hill βλ. Ε. Φουρναράκη (1987), *ό.π.*, σ.18-20 και για τα σχολεία των ιεραποστόλων Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σ.60 κ.ε.

²⁶ Βενθύλος Γ., (1884), *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως, συνταχθέν και εκδοθέν εγκρίσει του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοτικής Εκπαιδύσεως Υπουργείου (1833-1898)*, τ. Α΄, Αθήνα, σ.13 στο Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.66.

το διάταγμα αυτό κατοχυρώνεται τουλάχιστον νομοθετικά η εκπαίδευση της δασκάλας.

Η εκπαίδευση της δασκάλας τα πρώτα έτη ήταν εντελώς στοιχειώδης. Οι υποψήφιας δασκάλες, υπότροφες της κυβέρνησης ή όχι, προετοιμάζονταν στα «Ανώτερα σχολεία κορασίων», δηλαδή τα σχολεία Μέσης Παιδείας των κοριτσιών. Τα σχολεία αυτά δεν είχαν καμιά αντιστοιχία με το Διδασκαλείο. Σύμφωνα με τις εκθέσεις του Κοκκώνη, ο οποίος υπήρξε Διευθυντής του πρώτου Διδασκαλείου και Γενικός Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων, στο Διδασκαλείο οι υποψήφιοι δάσκαλοι διδάσκονταν πολλά σχετικά μαθήματα και υπήρχε από την αρχή προσαρτημένο πρότυπο Δημοτικό Σχολείο για την άσκηση των δασκάλων²⁷. Επίσης η «υποδομή» ενός υποψήφιου «δασκάλου» και μιας μελλοντικής δασκάλας δεν ήταν η ίδια: οι μαθήτριες των «ανώτερων» σχολείων τελείωναν μόνο το Δημοτικό Σχολείο, ενώ για να γραφτεί ένας μαθητής στο Διδασκαλείο έπρεπε να έχει ενδεικτικό προαγωγής από την Β΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου.²⁸ Τα «ανώτερα σχολεία κορασίων», ήταν μια βαθμίδα πιο πάνω από το Δημοτικό Σχολείο που δεν είχε σχέση όμως με τη Μέση εκπαίδευση των αγοριών ούτε με το Διδασκαλείο. Για να ασκήσουν το δασκαλικό επάγγελμα οι ενδιαφερόμενες έδιναν εξετάσεις σε ειδική επιτροπή στο δημόσιο Διδασκαλείο απ' όπου έπαιρναν πτυχίο δασκάλας Α΄, Β΄ και Γ΄ βαθμού. Επειδή όμως την εποχή αυτή δεν υπήρχαν πολλές μορφωμένες κοπέλες, συχνά έπαιρναν πτυχίο δασκάλας μικρά κορίτσια, που δεν είχαν ξεπεράσει την παιδική ηλικία. Το γεγονός αυτό ανάγκασε το Υπουργείο να καθορίσει με διάταγμα (1835), ότι αποφασίστηκε « να διορισθή ο ελάχιστος όρος της απαιτούμενης ηλικίας δια το επάγγελμα των διδασκαλισσών εις 15 έτη»²⁹.

Το γεγονός ότι, οι ξένοι προτεστάντες ιεραπόστολοι οι οποίοι ίδρυσαν ιδιωτικά σχολεία θηλέων, κατηγορήθηκαν για προσηλυτισμό³⁰, σε συνδυασμό με την έλλειψη διδασκαλισσών, οδήγησε στην ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής

---

²⁷ Κοκκώνης Ι., «Περί της ενεστώσης καταστάσεως της Δημοτικής εκπαίδευσως» [έκθεση ανέκδοτη], αρ. πρωτ. 2335/6 Μαρτίου 1839, ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο 11L, φ. 9 [σ.2], βλ. το Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.78.

²⁸ Χ. Λέφας, (1942), *Ιστορία της Εκπαίδευσως*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, σ.215.

²⁹ Δ.10/22 Ιουλίου 1835, «Περί της απαιτούμενης ηλικίας εις το θήλυ γένος δια το διδασκαλικό επάγγελμα», στο Δημαράς Α.(επιμ.) (2005), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: τεκμήρια Ιστορίας (1821-1894)*, τόμ. Α΄, Αθήνα: Ερμής, Τεκ. 18, σ.50.

³⁰ Για την επιρροή που δέχτηκαν οι Hill από προτεσταντικούς κύκλους, στην διαμόρφωση της εκπαιδευτικής τους φιλοσοφίας που έβλεπε το διδασκαλικό ως κατεξοχήν γυναικείο επάγγελμα και την οικιακή οικονομία ως «γυναικεία» επιστήμη βλ. Φουρναράκη (1987), *ό.π.*, και Ζιώγου-Καραστεργίου(1986), *ό.π.*, σ.81.

Εταιρείας το 1836³¹. Στο εξής και για έναν αιώνα περίπου, η εκπαίδευση των δασκαλισσών θα αποτελέσει την αποκλειστική μέριμνα της Φ. Ε. Σύμφωνα με τον Ραγκαβή η πολιτεία «εθεώρησεν εαυτήν απηλλαγμένην της φροντίδος ταύτης και ουδέποτε πλέον ενέκυψεν εις αυτήν»³².

Το πρώτο αυτό σχολείο της Φ. Ε. λειτούργησε σε δύο τμήματα: στο κατώτερο, όπου παρέχονταν δωρεάν ή στοιχειώδης εκπαίδευση, και στο ανώτερο όπου φοιτούσαν κυρίως υποψήφιες δασκάλες, αλλά και όσες ενδιαφέρονταν να αποκτήσουν γενικά κάποια ανώτερη μόρφωση οι οποίες πλήρωναν βέβαια τα καθορισμένα δίδακτρα. Το 1842 κυκλοφόρησε ο πρώτος επίσημος κανονισμός του «εν Αθήναις Διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας», σύμφωνα με τον οποίο «Το εν Αθήναις Διδασκαλείον της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, είναι μεν συστημένον κυρίως προς μόρφωσιν διδασκαλισσών[...] δέχεται δε και έτερα κοράσια προς εκπαίδευσιν είτε εν αυτώ διαιτώμενα είτε έξωθεν φοιτώντα»³³. Καθιερώνεται λοιπόν από την Εταιρεία ένας τύπος σχολείου που ονομάζεται «Διδασκαλείο» με σκοπό πρώτα την εκπαίδευση της δασκάλας και, κοντά σ' αυτή, τη γενική μόρφωση των κοριτσιών, με κοινό πρόγραμμα μαθημάτων³⁴. Από τις μαθήτριες του σχολείου αυτού, οι υποψήφιες δασκάλες είναι οι περισσότερες υπότροφες της Εταιρείας και στη συνέχεια του κράτους και των δήμων και μένουν στο οικοτροφείο που διατηρεί το σχολείο. Κάθε υπότροφη μαθήτρια «...οφείλει να διδάξη, τρία ολόκληρα έτη εντός του Βασιλείου της Ελλάδος εις οποιονδήποτε Δημοδιδασκαλείον διορισθή»³⁵. Οι υπόλοιπες εσωτερικές μαθήτριες μάλλον προέρχονταν από τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας αφού είχαν τη δυνατότητα να πληρώνουν τα σχετικά υψηλά για την εποχή δίδακτρα που ορίζονται από τον κανονισμό³⁶.

---

³¹ Ιδρυτές της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας υπήρξαν οι Ι. Κοκκώνης (διευθυντής του πρώτου κρατικού Διδασκαλείου και Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων), ο Διδάσκαλος του Γένους Γ. Γεννάδιος και ο ιερωμένος Μισαήλ Αποστολίδης. Για την ίδρυση της Φ.Ε. και το σκοπό της, βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου(1986), *ό. π.*, σ.79, κ.ε.

³² Βλ. Α. Ραγκαβής (1894), *Απομνημονεύματα*, τ. Β', σ.27, στο Ζιώγου-Καραστεργίου(1986), *ό. π.*, σ.82.

³³ Βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου(1986), *ό. π.*, σ.87.

³⁴ Για το πρόγραμμα των μαθημάτων βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου(1986), *ό. π.*, σ.90-95.

³⁵ Αντωνίου Δ.(1988), *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τομ. Γ', Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, σ. 126.

³⁶ Για τα υψηλά δίδακτρα που πληρώνουν οι μαθήτριες στο Διδασκαλείο βλ. Χ. Λέφας, (1942), *ό. π.*, σ.214 και Βαρίκα, Ε. (2004), *Η εξέγερση των Κοριών. Γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα (1833-1907)*, Αθήνα: Κατάρτι, υποσ.128, σ. 94.

Η συνύπαρξη κοριτσιών από ασθενέστερα οικονομικά στρώματα με τα κορίτσια εύπορων οικογενειών στα ανώτερα σχολεία της Φ.Ε. δημιούργησε πολλά προβλήματα και αποτέλεσε αντικείμενο έντονης κριτικής. Η κοινή φοίτηση μαθητριών που επεδίωκαν μια γενική –*διακοσμητική μόρφωση*, ως μέσο κοινωνικής ανόδου και για να αυξήσουν την αξία τους στην γαμήλια αγορά³⁷, με «τα κοράσια του λαού», τις υποψήφιες δασκάλες, οι οποίες είχαν ανάγκη από μια ουσιαστική εκπαίδευση για να ασκήσουν ένα επάγγελμα το οποίο αποτελούσε μέσο βιοπορισμού για τις ίδιες, είχε άμεσο αντίκτυπο στο περιεχόμενο των προσφερόμενων μαθημάτων και στο επίπεδο της παρεχόμενης γνώσης. Η σύνθεση αυτή των μαθητριών επηρέασε τον προσανατολισμό του σχολείου, με σημαντικές επιπτώσεις στην εκπαίδευση της δασκάλας³⁸.

Η διάρκεια των σπουδών στο «ανώτερον σχολείον» όπως λεγόταν τα πρώτα χρόνια ήταν δύο χρόνια (1837-1839), το 1840 έγιναν τρία, με τον πρώτο επίσημο κανονισμό του «εν Αθήναις Διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας» του 1842 η φοίτηση διαρκεί τέσσερα χρόνια, με τον επόμενο κανονισμό του 1851 η διάρκεια της φοίτησης αυξάνεται από τέσσερα σε πέντε χρόνια, και αυτή η διάρκεια των σπουδών παραμένει η ίδια ως το 1882³⁹.

Για την εκπαίδευση των δασκάλων τα πράγματα είναι πιο ξεκαθαρισμένα. Σύμφωνα με τό νόμο του 1834 οι σπουδαστές φοιτούσαν δύο χρόνια στο Διδασκαλείο και έπρεπε να είναι απόφοιτοι της Β' τάξης του Ελληνικού Σχολείου. Τό Διδασκαλείο αυτό καταργήθηκε τό 1864 και επανασυστάθηκε το 1878. Η φοίτηση στο νέο Διδασκαλείο ήταν τριετής και οι σπουδαστές έπρεπε να είχαν τελειώσει την Α' τάξη του Γυμνασίου. Οι δάσκαλοι, λοιπόν, σπούδαζαν συνολικά επτά χρόνια μετά το Δημοτικό (τρία χρόνια στο Ελληνικό σχολείο, ένα χρόνο στο Γυμνάσιο και τρία χρόνια στο Διδασκαλείο) ενώ οι δασκάλες τέσσερα έως έξι στο Διδασκαλείο της Φ. Ε. Για τις δασκάλες δεν υπάρχει επαγγελματικό και μέσο σχολείο, αλλά, μετά τό Δημοτικό φοιτούν στο Διδασκαλείο, πού αποτελεί παράλληλα και σχολείο Γενικής Παιδείας. Μια συγκριτική προσέγγιση στο πρόγραμμα του Διδασκαλείου της Φ. Ε. της σχολικής χρονιάς 1877-78, που εγκρίθηκε από το Υπουργείο(11 Μαΐου 1877) και του Διδασκαλείου των αρρένων το οποίο καθορίστηκε με το διάταγμα της 25^{ης} Μαΐου 1878 δείχνει την ποιοτική διαφορά που υπήρχε στο πρόγραμμα του δασκάλου και της δασκάλας. Το

---

³⁷Για την διακοσμητική εκπαίδευση (τραγούδι, γαλλικά και πιάνο), ως μέσο κοινωνικής ανόδου και επίδειξης, και ως συμπλήρωμα της προίκας για τα κορίτσια των μικροαστών, βλ. Ε. Βαρίκα(2004), *ό.π.*, σ.15 και 57.

³⁸ Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.142-143 και 156-160.

³⁹ Βλ. Αντωνίου Δ.(1988), *ό.π.*, τ. Γ', σ.126

Διδασκαλείο των δασκάλων είχε πιο πυκνό πρόγραμμα μαθημάτων, το οποίο επικεντρωνόταν στην διδασκαλία των Παιδαγωγικών και τις πρακτικές ασκήσεις διδακτικής. Τα μαθήματα αυτά στο πρόγραμμα των δασκαλισσών κάλυπταν ένα μικρό ποσοστό αφού το μεγαλύτερο μέρος αφιερωνόταν στην διδασκαλία των Γαλλικών, ένα μάθημα το οποίο δεν διδάσκονταν στα Δημοτικά σχολεία της εποχής⁴⁰.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η επαγγελματική εκπαίδευση των δασκαλισσών, είναι εντελώς διαφοροποιημένη και υποβαθμισμένη σε σχέση με εκείνη των δασκάλων και στην χρονική διάρκεια και στο περιεχόμενο σπουδών. Ανεξάρτητα από την κριτική για τον τρόπο λειτουργίας του⁴¹, το Διδασκαλείο της Φ.Ε. το 1861, αναγνωρίστηκε επίσημα από το ελληνικό κράτος ως το Διδασκαλείο θηλέων και έκτοτε σε αυτό προσέρχονταν για εξετάσεις όσες επιθυμούσαν να αποκτήσουν το δίπλωμα της δασκάλας⁴².

Ακολουθούν νομοθετικές απόπειρες για τη ρύθμιση της γυναικείας εκπαίδευσης όπως τα νομοσχέδια των Γ. Μιλήση (1877), Α. Αυγερινού(1880) και του Γ. Θεοτόκη (1889), τα οποία δεν ψηφίζονται⁴³. Τα τελευταία αποτελούν μια σημαντική προσπάθεια να αναλάβει το κράτος την εκπαίδευση των δασκαλισσών, εφόσον για πρώτη φορά προτείνεται ο διαχωρισμός του Διδασκαλείου από τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ενώ προβλέπεται η ίδρυση τριτάξιου Διδασκαλείου θηλέων με έδρα το Μεσολόγγι. Σύμφωνα με τα νομοσχέδια αυτά, η ανώτερη εκπαίδευση των κοριτσιών πρέπει να είναι «σύμφωνος άμα μεν προς τον σκοπόν, ον έχουσι τα κοράσια εν τω βίω τούτο, άμα δε προς το φύλον, εις ο ανήκουσιν»⁴⁴. Για το λόγο αυτό προτείνεται η αφαίρεση κάποιων «περιττών» μαθημάτων, μεταξύ των οποίων και τα Αρχαία Ελληνικά⁴⁵, ενώ θεωρούνται απαραίτητα κάποια άλλα συμβατά με την γυναικεία φύση όπως μεταξύ άλλων η οικιακή οικονομία και η οικιακή παιδαγωγική⁴⁶. Η ρύθμιση αυτή καθώς και επιβολή υψηλών διδάκτρων

---

⁴⁰ Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.154.

⁴¹ *ό.π.*

⁴² Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.147-152 Κατά το διάστημα 1864-1878 συστηματική έστω και υποδεέστερη εκπαίδευση είχαν μόνο οι δασκάλες εφόσον το Διδασκαλείο αρρένων είχε καταργηθεί.

⁴³ Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ. 286-289.

⁴⁴ Βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.294.

⁴⁵ Για τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν λόγω του αποκλεισμού των Αρχαίων βλ. Βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ. 291-298 και Φουρναράκη(1987), *ό.π.*, σ.381-403. Για τις ιδεολογικές προεκτάσεις αυτού του εγχειρήματος βλ. Φουρναράκη(1999), *ό.π.* σ.112-118.

⁴⁶ Αναλυτικά για τα μαθήματα τα οποία παραλείπονται καθώς και για αυτά τα οποία προτείνονται από τα νομοσχέδια Θεοτόκη για την εκπαίδευση των δασκαλισσών βλ. Βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.292-295

στο κατά τα άλλα δημόσιο Διδασκαλείο ξεσηκώνει πλήθος αντιδράσεων και έτσι τα νομοσχέδια αυτά δεν ψηφίζονται.

Με το διάταγμα του 1892, παραχωρήθηκε το δικαίωμα να εκπαιδεύουν δασκάλες και τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία. Η ρύθμιση αυτή υποβαθμίζει ακόμα περισσότερο την εκπαίδευση των δασκαλισσών, διότι δεν διαθέτουν όλα τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία το κατάλληλο προσωπικό⁴⁷. Παράλληλα παρατηρείται μία δυσανάλογη αύξηση του αριθμού των δασκαλισσών σε σχέση με τις εκπαιδευτικές ανάγκες, η οποία δημιουργεί «κοινωνικό ζήτημα μεγίστης σημασίας». Η αυξανόμενη ανεργία των δασκαλισσών οφείλεται στο γεγονός ότι οι δασκάλες δεν επιτρέπεται να διδάξουν στα σχολεία αρρένων πριν από το 1887 ενώ τα δημοτικά θηλέων σε όλη τη χώρα στα 1890 δεν ξεπερνούν τα 250⁴⁸.

Με το νομοθετικό διάταγμα, του 1893 δεν αλλάζει ουσιαστικά η προηγούμενη κατάσταση, γιατί η ρύθμιση αυτή θεσμοθέτησε την ως τότε εκπαιδευτική πρακτική. Ωστόσο, το νομοθετικό αυτό διάταγμα αποτελεί σταθμό για την γυναικεία εκπαίδευση διότι είναι η πρώτη επίσημη νομοθετική ρύθμιση για τα Διδασκαλεία θηλέων. Βασικοί παράγοντες που καθορίζουν το περιεχόμενο της γυναικείας εκπαίδευσης και πάλι είναι οι «οι ψυχικές και σωματικές δυνάμεις» και «το φύλο και ο προορισμός» των μαθητριών. Έτσι οι υποψήφιες δασκάλες της εποχής, εξακολουθούν να εκπαιδεύονται στα ιδιωτικά Διδασκαλεία, για την δε απόκτηση του διπλώματος τους εξετάζονται από μικτές επιτροπές στις οποίες συμμετέχουν μέλη των κρατικών Διδασκαλείων (αρρένων) και του διδακτικού προσωπικού των Παρθεναγωγείων⁴⁹.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά τους νικηφόρους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, ήταν επιτακτική η άμεση κάλυψη της ανάγκης σε δασκάλους που προέκυψε από την προσάρτηση των «Νέων Χωρών». Έτσι, ιδρύονται τα πρώτα κρατικά Διδασκαλεία θηλέων, με το Β. Διάταγμα του 1914, που κυρώθηκε με το Ν.381, σύμφωνα με το οποίο προβλεπόταν η ίδρυση «διδασκαλείων εκατέρου των

⁴⁷ Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.166.

⁴⁸ Υπολογίζεται ότι 2.004 μαθήτριες της Φ.Ε. πήραν δίπλωμα δασκάλας το διάστημα 1836-1886. Οι περισσότερες από τις δασκάλες αυτές φοίτησαν στο εξωτερικό Διδασκαλείο. Σύμφωνα με την απογραφή του 1879, διορισμένες ήταν μόνο 175 δασκάλες σε ολόκληρη τη χώρα. βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (1986), *ό.π.*, σ.167- 171 και Βαρίκα, Ε. (2004), *ό.π.* σ.172.

⁴⁹ Για τις επιτροπές, τα εξεταζόμενα μαθήματα καθώς και τα πρώτα κρατικά αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα των Διδασκαλείων θηλέων βλ. Μπουζάκης Σ. -Τζήκας Χ.(2002), *Η κατάρτιση των δασκάλων-διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τόμος Α', Αθήνα: Gutenberg, σ.40-41.

φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσως»⁵⁰. Βάσει αυτού, ιδρύθηκαν συνολικά δεκατέσσερα τριτάξια δημόσια Διδασκαλεία, επτά για κάθε φύλο.⁵¹ Η εισαγωγή στα Διδασκαλεία αυτού του τύπου γινόταν ύστερα από γραπτές εισιτήριες εξετάσεις, στις οποίες μπορούσαν να συμμετέχουν οι απόφοιτοι του «αστικού σχολείου». Είναι εμφανής η έμφυλη διαφοροποίηση που παρατηρείται το πρόγραμμα των μαθημάτων. Έτσι στα Διδασκαλεία θηλέων εκτός των κοινών μαθημάτων διδάσκονταν η Οικιακή Οικονομία και τα Οικιακά Έργα, ενώ στα Διδασκαλεία αρρένων διδάσκονταν αντί αυτών των μαθημάτων: τα Στοιχεία του ισχύοντος Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας, η Εκκλησιαστική Μουσική, οι στρατιωτικές ασκήσεις και η σκοποβολή.

Με βάση το Ν. 381/1914 ιδρύθηκε και λειτούργησε το πρώτο δημόσιο διδασκαλείο θηλέων στη Θεσσαλονίκη. Επίσης με βάση το Ν. 3182/1924 ιδρύθηκε εξατάξιο διδασκαλείο θηλέων στις Σέρρες, η Α' τάξη του οποίου λειτούργησε από το σχολικό έτος 1924-25⁵². Επίσης από το ίδιο σχολικό έτος άρχισαν να γίνονται δεκτές στα διδασκαλεία αρρένων και μαθήτριες, αλλά μόνον ως εξωτερικές⁵³. Τα δύο αυτά δημόσια διδασκαλεία θηλέων λειτούργησαν μέχρι το 1931. Από το έτος αυτό και μετά, όλα τα διδασκαλεία μετατράπηκαν σε μεικτά όπου τα 2/3 των μαθητών ήταν αγόρια και το 1/3 κορίτσια⁵⁴, ενώ η μόρφωση της δασκάλας συμβαδίζει με αυτή των δασκάλων σε ότι αφορά τον τύπο του σχολείου μόρφωσης. Η έμφυλη ποσόστωση με βάση το φύλο στα μεικτά Διδασκαλεία οφείλεται στο γεγονός ότι στα τριθέσια και πενταθέσια σχολεία ο αριθμός των δασκαλισσών έπρεπε να είναι μικρότερος από τον αριθμό των αντρών ενώ δεν επιτρεπόταν να διδάσκουν σε μονοθέσια σχολεία⁵⁵.

---

⁵⁰ Β.Δ. 26/8/1914 «Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσως» και «Περί κυρώσεως του από 26 Αυγούστου Ε. Ε. Β. Διατάγματος «Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσως» στο Σ. Μπουζάκης (1995), *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμ. Α', Αθήνα: Gutenberg, Τεκ.196, σ.423 Τεκ. 209, σ.449

⁵¹ Το 1914-15 λειτούργησαν επτά δημόσια αρρένων Διδασκαλεία στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Τρίπολη, Ιωάννινα, Λαμία, Κοζάνη και Σάμο. Τα πρώτα δημόσια Διδασκαλεία θηλέων ιδρύθηκαν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιά, Ηράκλειο, Πάτρα, Κέρκυρα και Λάρισα ενώ το 1918 προστέθηκε ακόμα ένα με έδρα την Κοζάνη βλ. Χ. Λέφας (1942), *ό.π.*, σ.191 και σ.234-237.

⁵² Δ. 10/10/1924 «Περί ιδρύσεως Διδασκαλείων», στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ. 294, σ.586.

⁵³ Ν. 3182/1924, «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαίδευσως», άρθρο 3, παρ. 2, στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ.289, σ.568.

⁵⁴ Λέφας Χ. (1942), *ό.π.*, σ.263. Με το Ν.4397/1929 μετατρέπονται σε μεικτά όλα τα σχολεία της Δ. εκπαίδευσης.

⁵⁵ Αβδελά Έ. (1990), *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα : Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, σ.149 βλ. αναλυτικά στο κεφ. «Η νομιμοποίηση της ανισότητας των ευκαιριών», της παρούσας εργασίας.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάσταση πολλών προσφύγων στην Ελλάδα παρουσιάστηκαν έκτακτες εκπαιδευτικές ανάγκες. Γι' αυτό το νομοθετικό διάταγμα της 27ης Ιουλίου 1923 επέτρεπε στον Υπουργό να ιδρύει, έπειτα από πρόταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, μονοτάξια Διδασκαλεία σε πόλεις που λειτουργούσε Γυμνάσιο, Πρακτικό Λύκειο ή Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης. Η έδρα του Διδασκαλείου δεν μπορούσε να παραμείνει στην ίδια πόλη για διάστημα πέρα των πέντε ετών. Τα μονοτάξια Διδασκαλεία του 1923 ήταν μεικτά και έχαναν δεκτούς α) δάσκαλους/ες διορισμένους προσωρινά με βάση το απολυτήριο του Γυμνασίου και β) αποφοίτους Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου, μη υπερβαίνοντες το 25ο έτος της ηλικίας. με βαθμό στα μαθηματικά και τα ελληνικά τουλάχιστον 5 και διαγωγή «κοσμία». Η εισαγωγή γινόταν με εισιτήριες εξετάσεις στα μαθήματα της έκθεσης και της προφορικής ανάλυσης νεοελληνικού κειμένου. Οι εισαγόμενοι, ο αριθμός των οποίων δεν υπερέβαινε τους 40 (30 άρρενες και 10 θήλεις), για κάθε Διδασκαλείο, έπαιρναν μισθό προσωρινού δασκάλου και υπάγονταν στις διατάξεις που αφορούσαν τους δασκάλους. Ακόμη, δεσμεύονταν να εργαστούν σε δημόσιο σχολείο τουλάχιστον τρία χρόνια μετά την αποφοίτησή τους, με ρήτρα επιστροφής των μισθών σε περίπτωση μη αποδοχής του διορισμού. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα μονοτάξια Διδασκαλεία ήταν καθαρά επαγγελματικά και προσφέρονταν σε δύο ανισομερώς χωρισμένες χρονικές περιόδους⁵⁶. Με το νομοθετικό διάταγμα της 30^{ης} Μαΐου του 1924 ιδρύθηκε το μεικτό μονοτάξιο Διδασκαλείο Μυτιλήνης το οποίο λειτούργησε μέχρι το 1929⁵⁷. Τα μονοτάξια Διδασκαλεία καταργήθηκαν οριστικά με το νόμο 4358/9 Ιουλίου 1929⁵⁸, όταν τον ίδιο χρόνο καθιερώθηκαν, ως μοναδικός τύπος Διδασκαλείων, τα πεντατάξια⁵⁹.

Ο λόγος που προκρίθηκε ο συγκεκριμένος τύπος Διδασκαλείων ήταν η επικρατούσα αντίληψη ότι για να δημιουργηθεί συνείδηση παιδαγωγού ο δάσκαλος πρέπει να διαπλαστεί με μια μακρόχρονη θητεία σε σχολή που θα είχε προσανατολισμό το δημοτικό σχολείο και όχι με ολιγόχρονη παιδαγωγική κατάρτιση

---

⁵⁶Β.Δ./1923 «Περί ιδρύσεως μονοταξίων διδασκαλείων», στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ 277, σ.546.

⁵⁷Δ/30-5-24, «Περί λειτουργίας κ.τ.λ. μονοταξίων διδασκαλείων» στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ 287, σ.567 και Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης. *Αναμνηστική Έκδοση*(1982), Μυτιλήνη: Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης σ.9 και 25.

⁵⁸Ν.4358/1929 «Περί καταργήσεως των Μονοτάξιων Διδασκαλείων», στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ.341, σ.653.

⁵⁹Ν.4368/1929, «Περί τροποποιήσεως του Νόμου 3182, ως ούτος ετροποποιήθη διά μεταγενεστέρων Νόμων «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδύσεως», στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ. 343, σ.656.

και μάλιστα σε μαθητές που η μακρόχρονη φοίτηση στη μέση εκπαίδευση ανέπτυξε άλλα ιδανικά ζωής και δράσης. Επιπλέον, η κατάρτιση στα τεχνικά μαθήματα που θεωρούνταν σημαντικό μέρος της κατάρτισης των δασκάλων, μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με μακρά διάρκεια και σε νεαρή ηλικία.. Τα Διδασκαλεία θηλέων, τα συντηρούμενα είτε από Δήμους είτε από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, τα οποία είχαν αναγνωριστεί ως ισότιμα με τα κρατικά, μπορούσαν να διατηρηθούν μόνο αν μεταρρυθμιζόνταν σε πεντατάξια, σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο. Στα πεντατάξια Διδασκαλεία γίνονταν δεκτοί, μετά από εισιτήριες εξετάσεις, οι έχοντες τα παρακάτω προσόντα) Ηλικία 14-16 ετών β) Αρτιμέλεια και ευεξία Ενδεικτικό προαγωγής Β' τάξης του εξατάξιου Γυμνασίου ή του Πρακτικού Λυκείου. Τα πεντατάξια Διδασκαλεία πρόσφεραν στους μαθητές τους γενική και επαγγελματική εκπαίδευση. Στο πρόγραμμα των μαθημάτων προβλέπονταν το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας και τα Οικιακά έργα για τα κορίτσια και η Σκοποβολία και η Εκκλησιαστική Μουσική για τα αγόρια⁶⁰. Το 1931 το Διδασκαλείο Καστοριάς μεταφέρθηκε στη Μυτιλήνη όπου και λειτούργησε μέχρι το 1937⁶¹. Στα πεντατάξια Διδασκαλεία ισχύει επίσης η έμφυλη ποσόστωση με βάση το φύλο. Τα πεντατάξια Διδασκαλεία λειτούργησαν μέχρι το 1933(εκτός της Μυτιλήνης που λειτούργησε κατ' εξαίρεση μέχρι το 1937), με το νόμο 5802 καταργήθηκαν και ιδρύθηκαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες.

---

⁶⁰ Ο.π.

⁶¹ Δ. 4-8-1931, «Περί μεταφοράς της έδρας του Διδασκαλείου Καστοριάς εις Μυτιλήνην», στο Σ. Μπουζάκης (1995), *ό.π.*, Τεκ. 351, σ.675.

Το διδασκαλικό επάγγελμα ως εμπειρία για τις ίδιες τις γυναίκες

Η ιδεολογία της έμφυλης διαφοράς υπήρξε μια ισχυρή κατασκευή του 19^{ου} αιώνα, στην βάση της οποίας συγκροτήθηκε ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας, η εκπαιδευτική πολιτική και οι διαφορετικές σφαίρες της κοινωνικής δράσης για τους άντρες και τις γυναίκες. Η ταύτιση των γυναικών με την «εκ φύσεως» παιδαγωγική τους κλίση, τους οδήγησε αναπόφευκτα στο διδασκαλικό επάγγελμα, το οποίο σταδιακά τους έδωσε την δυνατότητα της οικονομικής ανεξαρτησίας, της βελτίωσης της κοινωνικής τους θέσης, της οικειοποίησης της ιδιότητας του πολίτη, της μετάβασης στην ανώτατη πανεπιστημιακή εκπαίδευση και της πρόσβασης στην σφαίρα από την οποία οι γυναίκες εξ ορισμού είχαν αποκλειστεί: την δημόσια.

Η έλλειψη κρατικών διδασκαλείων και η ταύτιση της μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών τις περισσότερες φορές με την επαγγελματική μόρφωση των δασκαλισσών, έδινε την δυνατότητα σε μια μερίδα των γυναικών των μεσαίων στρωμάτων να ξεφύγουν από την απόλυτη οικονομική εξάρτηση. Οι αποδοχές της δασκάλας ήταν χαμηλότερες από εκείνες των περισσότερων επαγγελμάτων που ασκούσαν οι άντρες των μεσαίων στρωμάτων και από εκείνες των αντρών συναδέλφων τους αφού η ισομισθία κατακτήθηκε το 1922, έναν περίπου αιώνα μετά την έξοδο τους στο επάγγελμα⁶². Ωστόσο, έδιναν την δυνατότητα σε μια γυναίκα να ζει μια ζωή μετρημένη αλλά ανεξάρτητη. Η δασκάλα του 19^{ου} αιώνα είχε την δυνατότητα να αυξήσει τις αποδοχές της, εργαζόμενη ως παιδαγωγός σε κάποια εύπορη οικογένεια της διασποράς και ακόμα και να τις διπλασιάσει διδάσκοντας στα σχολεία των κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου είχαν εξασφαλισμένη και στέγη. Για παράδειγμα η Υδραία Θεοδώρα Βουγάτσου, απόφοιτη του Αρσακείου, εργάστηκε ως διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Μυτιλήνης από το 1910 μέχρι το 1929, όταν και συνταξιοδοτήθηκε, ενώ παλιότερα δίδασκε σε εύπορες οικογένειες της Ρωσίας⁶³.

Η ανεξαρτητοποίηση αυτή των δασκαλισσών, μέσω της μισθωτής εργασίας, τους παρείχε ένα μεγαλύτερο περιθώριο επιλογών συγκριτικά με άλλες γυναίκες στα ίδια

---

⁶² Για παράδειγμα το νομοσχέδιο του 1913 προέβλεπε μισθό για το δάσκαλο α΄ τάξης 220 δρχ. ενώ η δασκάλα στο ίδιο μισθολογικό κλιμάκιο, έπαιρνε 180 δρχ. Για την μισθολογική διαφορά μεταξύ δασκάλων και δασκαλισσών βλ. : Χ. Λέφας (1942), *ό.π.*, σ.210 και Ε. Βαρίκα (2004), *ό.π.*, σ.230.

⁶³ Από το «Βιβλίο Πρακτικών της Εφορείας» (1910), σ.444.

πολιτισμικά συμφραζόμενα. Ένα μεγάλο ποσοστό από τις δασκάλες ακόμα και αυτές που προέρχονταν από εύπορες οικογένειες κατάφεραν να ανταπεξέλθουν όταν τα οικονομικά της οικογένειας δεν πήγαιναν καλά λόγω κάποιας δυσάρεστης και απρόσμενης συγκυρίας, αλλά και να διαπραγματευτούν την θέση τους και άρα να βελτιώσουν το κύρος τους μέσα στις ενδοοικογενειακές σχέσεις εξουσίας. Μέσω του μισθού τους μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν την ορφάνια, την χηρεία, έναν χωρισμό, μπόρεσαν να αντιδράσουν σε ένα γάμο που δεν τις ικανοποιούσε ή σε έναν υποψήφιο γαμπρό που δεν ήταν της αρεσκείας τους, μπόρεσαν να έχουν καλύτερη τύχη όταν αυτός ο γάμος δεν έγινε ποτέ⁶⁴.

Η ταυτότητα της παιδαγωγού αποτέλεσε για τις δασκάλες διαβατήριο εισόδου στον άβατο για τις γυναίκες δημόσιο χώρο της διανόησης. Από τα πρώιμα χρόνια της Ανεξαρτησίας, άρχισαν να συνεργάζονται σε εγκυκλοπαιδικά περιοδικά, και ημερολόγια, να γράφουν παιδαγωγικά εγχειρίδια, να δίνουν διαλέξεις και να εκδίδουν οι ίδιες περιοδικά, μέσα από τα οποία υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της γυναικείας εκπαίδευσης και σε μεταγενέστερο στάδιο άρχισαν να διεκδικούν την *ισότητα στην διαφορά*⁶⁵.

Η διδασκαλία των ελληνικών γραμμάτων και η διάδοση της ελληνικής γλώσσας, σε τουρκόφωνες, αλβανόφωνες ή βουλγαρόφωνες περιοχές κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, έδωσε νέα αίγλη και ανέδειξε το επάγγελμα της δασκάλας σε εθνικό και κοινωνικό λειτούργημα, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η ανάγκη ή η επιθυμία κάποιων γυναικών να διδάξουν στην Μακεδονία, στην Θράκη, την Ήπειρο και την Μικρά Ασία, τους έδινε την δυνατότητα να ξεφύγουν από την πατριαρχική εξουσία της οικογένειας ενώ ταυτόχρονα άνοιγε σε αυτές τις γυναίκες, μία οδό συμμετοχής στην πολιτική, ένα μέσο οικειοποίησης της ιδιότητας του πολίτη, μέσω της πατριωτικής δράσης. Οι δασκάλες, εξάλλου ήταν ανάμεσα στις πρώτες γυναίκες που απέκτησαν την ιδιότητα του πολίτη, όταν αυτό δόθηκε επιλεκτικά στις μορφωμένες γυναίκες πάνω από τα τριάντα, το 1930⁶⁶.

Η σταδιακή άνοδος του επιπέδου σπουδών στα παρθεναγωγεία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αναζήτηση ανώτερων σπουδών και μεγαλύτερης εξειδίκευσης στον τομέα των παιδαγωγικών. Έτσι μερικές δασκάλες κατόρθωσαν, εξασφαλίζοντας κάποια υποτροφία, να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε

⁶⁴ Βλ. Ε. Βαρίκα (2004), *ό.π.*, σ.230-232.

⁶⁵ Βλ. Ε.Βαρίκα(2004), *ό.π.*, σ.233 κ. ε.

⁶⁶ Βλ. Ε. Βαρίκα (2004), *ό. π.*

ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Η μετεκπαίδευση αυτή, τις εφοδίασε με τα απαραίτητα τυπικά και ουσιαστικά προσόντα, με τα οποία διεκδίκησαν διευθυντικές θέσεις και άρα άνοιξαν για τις ίδιες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης και ιεραρχικής ανόδου με την οποία αποκτούσαν αυτόματα και μεγαλύτερο κύρος .

Κάποιες δασκάλες, χρησιμοποίησαν το επάγγελμά τους ως εφαλτήριο για να μεταπηδήσουν σε άλλα επαγγέλματα που μέχρι τότε τα θεωρούσαν «ανδρικά», όπως για παράδειγμα το επάγγελμα της δημοσιογράφου, στο οποίο διέπρεψε η Κ. Παρρέν, η εκδότρια της *Εφημερίδος των Κυριών*, ένα από τα πλέον σημαντικά φεμινιστικά έντυπα του προηγούμενου αιώνα με διάρκεια ζωής που άγγιξε τα τριάντα χρόνια⁶⁷. Μέσα από τις στήλες της η Παρρέν, μεταξύ άλλων, διεκδίκησε ήδη από το 1888, να επιτραπεί η είσοδος των γυναικών στις ταχυδρομικές και τηλεγραφικές υπηρεσίες του κράτους, για να το πετύχει είκοσι χρόνια αργότερα(1908). Ανάμεσα στα απαιτούμενα από το νόμο προσόντα ήταν και «πτυχίον διδασκαλίσσης»⁶⁸. Η ρύθμιση αυτή προσέφερε μία διέξοδο στις δασκάλες οι οποίες άρχισαν να αντιμετωπίζουν μεγάλο πρόβλημα ανεργίας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λόγω του ολοένα αυξανόμενου αριθμού των γυναικών που κατέφευγαν στο διδασκαλικό επάγγελμα ο οποίος αυξανόταν δυσανάλογα σε σχέση με τον μικρό αριθμό των θέσεων εργασίας.

Μέσα από τις στήλες γυναικείων περιοδικών και εφημερίδων τα οποία εκδίδουν και στα οποία αρθρογραφούν κυρίως δασκάλες, κάνει την εμφάνισή της, η διανοούμενη, η «γράφουσα»⁶⁹. Η δυναμική παρουσία των γυναικών αυτών στον αποκλεισμένο δημόσιο χώρο της διανόησης, φανερώνει την θέλησή τους, να χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις τους για την βελτίωση της θέσης τους και του φύλου τους. Ιδιαίτερα από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μια αισθητή μεταβολή στις υποκειμενικές αντιλήψεις και συμπεριφορές των γυναικών των μεσαίων στρωμάτων, μια αυξανόμενη τάση να αντιμετωπίζουν οι ίδιες τον εαυτό τους ως υποκείμενα που έχουν τις δικές τους ιδέες για τη θέση που τους αντιστοιχεί στην ελληνική κοινωνία. Οι εκδηλώσεις αυτής της νέας υποκειμενικότητας των γυναικών έχουν τις ρίζες τους στις θεμελιακές μεταβολές των παραδοσιακών αντιλήψεων που είχαν οι γυναίκες για τον εαυτό τους, για τις σχέσεις τους με τους άντρες και με την κοινωνία. Οι νέες αυτές αντιλήψεις, οδήγησαν τις γυναίκες των αστικών μεσαίων στρωμάτων στην

⁶⁷ Για το σημαντικό αυτό φεμινιστικό έντυπο (1887-1917), βλ. Ε. Βαρίκα (2004), *ό.π.*, σ.205-276, Ε. Φουρναράκη (1987), *ό.π.*, σ.53-67 και Α. Μπακαλάκη- Ε. Ελεγκίτου (1987), *ό.π.*, σ.53-67.

⁶⁸ Αβδελά Ε. (1990), *ό.π.* σ.24 και 124.

⁶⁹ Βλ. Ε.Βαρίκα (2004), *ό.π.*, σ. 233 , 274-362 και Ε. Αβδελά (1990), *ό.π.* σ.170-203.

διαμόρφωση μιας συνείδησης φύλου που ως βασική της προτεραιότητα έθετε, το ζήτημα της βελτίωσης της κοινωνικής τους θέσης⁷⁰. Μέσα από την κοινή συνείδηση φύλου οι γυναίκες διαπίστωσαν, ότι αποτελούν μέρος όχι μόνο μιας βιολογικής αλλά και κοινωνικής κατηγορίας, ότι μοιράζονται κοινά πεπρωμένα και συμφέροντα με όλες τις άλλες γυναίκες και ότι γίνονται αντικείμενο διακρίσεων. Παράλληλα η δυσaráσκειά τους απέναντι στην κοινωνική τους θέση, διαμόρφωσε την αγωνιστική τους διάθεση για την βελτίωσή της.

Η συνείδηση του φύλου επέτρεψε στις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων να συνειδητοποιήσουν τα στενά όρια της «γυναικείας σφαίρας» και να τα αμφισβητήσουν, να διαμορφώσουν μια θετική ταυτότητα και να δράσουν ως συνειδητά υποκείμενα μέσα στα στενά όρια που τους επέβαλλαν οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωής τους. Έτσι χωρίς να οδηγεί αυτόματα στη φεμινιστική συνείδηση, η συνείδηση του φύλου, αποτέλεσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.

Ο λόγος περί δασκαλισσών και η πολιτισμική κατασκευή της μητρότητας

Η συνειδητοποίηση εκ μέρους μιας μερίδας γυναικών της φυλετικής υπαγωγής τους, οδήγησε στην μαχητική διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους «διά την εξύψωσιν του φύλου τους». Η δυναμική παρουσία της λόγιας γυναίκας, άρχισε να κλονίζει επικίνδυνα την αντρική μοναρχία στο δημόσιο χώρο. Και όπως κάθε μοναρχία όταν απειλείται καταφεύγει στην φίμωση και τον αποκλεισμό, κατά τον ίδιο τρόπο και η αντρική αντιμετώπισε την γυναικεία εισβολή στο δημόσιο χώρο, τον οποίο μέχρι τότε εξουσίαζε απόλυτα. Η δημόσια γυναικεία παρουσία αντιμετωπίστηκε με καχυποψία στην καλύτερη περίπτωση, έως και χλευασμό. Η «*Αρσακιώτισσα δασκάλα*», υπήρξε αντικείμενο αμείλικτης σάτιρας ενώ η δασκάλα έγινε το πρότυπο της γυναίκας που «δεν ξέρει τη θέση της» και περισσότερο από κάθε άλλη επαγγελματική κατηγορία δέχτηκε συστηματική επίθεση. Η μισογυνική σάτιρα αλλά και η «φιλογυνική» λογοτεχνία αντιμετώπισαν με χλευασμό την «ημιμαθή και γεροντοκόρη γράφουσα», την «ανδροπρεπή και αυταρχική φεμινίστρια», όπως τις είχε συλλάβει το συλλογικό φαντασιακό⁷¹.

⁷⁰ Για την συνείδηση φύλου βλ. Ε. Βαρίκα (2004), *ό. π.*, σ.249-259 και Ε. Φουρναράκη (1987), σ.39-50.

⁷¹ Βλ. Ε.Βαρίκα (2004), *ό. π.*, σ. 244-248.

Ωστόσο, η αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και η στρατηγική σημασία που αποκτούσε η διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού για το δημοτικισμό και τον εθνικισμό έδιναν νέα αίγλη στο εθνικό και το κοινωνικό λειτούργημα της δασκάλας και άνοιγαν σε ένα σημαντικό αριθμό γυναικών «μία οδό συμμετοχής στην πολιτική, ένα μέσο οικειοποίησης της ιδιότητας του πολίτη, μέσω της πατριωτικής δράσης»⁷². Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα εκατοντάδες δασκάλες απλώνονται στα τέσσερα σημεία της Μακεδονίας, της Θράκης, της Ηπείρου και της Μικράς Ασίας, διαδίδοντας τα «ελληνικά φώτα» σε περιοχές συχνά τουρκόφωνες, αλβανόφωνες ή βουλγαρόφωνες, ανάμεσα σε πληθυσμούς οι οποίοι δεν είναι πάντα πρόθυμοι να ξαναμάθουν τη μητρική τους γλώσσα, σε περιοχές όπου συγκρούονται διάφοροι αντίθετοι εθνικισμοί, που βλέπουν σε αυτή τη διάδοση της ελληνικής κουλτούρας και γλώσσας ένα σοβαρό εμπόδιο των δικών τους εθνικών στρατηγικών. Έτσι κατά την περίοδο της έξαρσης του ελληνικού αλυτρωτισμού, δημιουργήθηκαν πολλές ρωγμές στην στερεοτυπική αντίληψη του γυναικείου προορισμού σε σχέση με τη δυνατότητα τους να συμβάλλουν από μια ιδιαίτερη πάντα θέση στους αγώνες του έθνους.

Ωστόσο μετά την συντριπτική ήττα της Μεγάλης Ιδέας το 1922, πολλαπλασιάζονται οι νόμοι και τα διατάγματα που αναφέρονται στις γυναίκες, είτε για να θέσουν όρια στην άνοδό τους στην ιεραρχία, είτε για να απαγορεύσουν την είσοδό τους σε ορισμένες θέσεις και υπηρεσίες, ή για να θεσπίσουν την απόλυσή τους κατά προτεραιότητα σε περιπτώσεις μείωσης του προσωπικού. Σε όλη την διάρκεια του Μεσοπολέμου τα μέτρα αυτού του είδους περιλαμβάνουν συχνά διατάξεις που αναφέρονται ρητά στις γυναίκες και οι διατάξεις αυτές είναι όλες δυσμενείς⁷³. Έτσι, ο Α. Ν. «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών κ.λπ. Νόμων» και η Γ' Σ. Π. «περί ρυθμίσεως τινών ζητημάτων προς το συμφέρον της Εκπαιδεύσεως», απαγορεύουν μεταξύ άλλων να διορίζονται γυναίκες επιθεωρητές δημοτικών σχολείων, ενώ προβλέπουν και άλλα περιοριστικά μέτρα για τις γυναίκες εκπαιδευτικούς⁷⁴. Παρά την κοινωνικά κυρίαρχη ιδεολογική παραδοχή, ως προς την ύπαρξη μιας ιδιαίτερης γυναικείας φύσης, η μητρότητα και ο γάμος δεν εξιδανικεύονται όπως κατά τον 19^ο αιώνα, αντίθετα αποτελούν αιτία απόλυσης των

⁷² Βλ. Ε. Βαρίκα (2004), *ό. π.*, σ.234 και 138.

⁷³ Για τις διατάξεις αυτές βλ. Ε. Αβδελά (1990), *ό. π.*, σ.135-136.

⁷⁴ Βλ. Ε. Αβδελά(1990), *ό.π.*, σ. 142.

γυναικών σε πολλές περιπτώσεις σύμφωνα με το νόμο⁷⁵. Ιδιαίτερα από την δεκαετία του '30, εποχή που η οικονομική κρίση γίνεται αισθητή στην Ελλάδα, τίθεται με ιδιαίτερη ένταση το ζήτημα αν πρέπει να εργάζονται οι παντρεμένες γυναίκες. Προτείνονται και αρκετά νομοσχέδια που προβλέπουν να απολύονται οι παντρεμένες δασκάλες ή γυμνάστριες, τα οποία όμως δεν ψηφίζονται είτε γιατί το κόστος από τις αποζημιώσεις και τις συντάξεις όσων θα απολύονταν ήταν ψηλό, είτε γιατί η εργασία των γυναικών σε αυτούς τους τομείς ήταν εντέλει αναγκαία. Παρότι οι γυναίκες της μεσαίας κυρίως τάξης, άρχισαν να εξασκούν το διδασκαλικό επάγγελμα σε πολύ πρώιμο στάδιο και σχεδόν ταυτόχρονα με τους άντρες η αμοιβή τους ήταν χαμηλότερη από την αντίστοιχη των συναδέλφων τους.⁷⁶ Η επίκληση της «γυναικειάς φύσης», αποτέλεσε και πάλι τον κύριο νομιμοποιητικό παράγοντα αυτής της διάκρισης. Η φύση των γυναικών «ούσα ειρηνική», αιτιολογεί ως και το ύψος της αμοιβής τους, «λόγω των μικροτέρων απαιτήσεων [των] εις το ημερομίσθιον»⁷⁷. Η ισομισθία καθιερώθηκε το 1922 μετά από πιέσεις που άσκησαν ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, τον οποίο αποτελούσαν κυρίως δασκάλες φεμινίστριες και η Διδασκαλική Ομοσπονδία- το συνδικαλιστικό όργανο των δασκάλων.

Το ζήτημα της ισομισθίας έφερε στην επιφάνεια τις αντιδράσεις και τις αμφισβητήσεις για την εργασία των δασκαλισσών από την μεριά του κλάδου τους. Κάποιοι δάσκαλοι επανέφεραν το ζήτημα της ισομισθίας το 1924, υποβάλλοντας υπόμνημα προς την Επιτροπή Οικονομιών, με το οποίο πρότειναν την κατάργηση της, ενώ ταυτόχρονα ζήτησαν την απόδοση στους άντρες της οικονομίας που θα προέκυπτε από τη μείωση του μισθού των γυναικών καθώς και να προάγονται μόνο οι άντρες στους υψηλότερους βαθμούς, να πληρώνονται λιγότερο οι έγκυες που έπαιρναν άδεια και να μη διορίζονται γυναίκες στα σχολεία αρρένων⁷⁸. Όπως φαίνεται από τα αιτήματά τους οι δάσκαλοι ζητούν την επιστροφή στο καθεστώς των διακρίσεων. Επίσης από τα επιχειρήματα που επικαλούνται θεωρούν επικουρική την εργασία των δασκαλισσών, αφού αρχηγοί της οικογένειας θεωρούνται οι ίδιοι και όχι

---

⁷⁵ Νόμος ΓΣΟΖ' «περί τηλεφωνητριών», *Φ.Ε.Κ.* 84, 17.4.198, 312-314, άρθρα 2 και 9. Σύμφωνα με το νόμο αυτό «ο γάμος συνιστά λόγο απόλυσης από την υπηρεσία» ενώ στον ίδιο νόμο, ως απαιτούμενο προσόν μεταξύ άλλων (ηλικία, υγεία κ.λ.π.), ορίζεται και το «πτυχίον διδασκαλίσσης».

⁷⁶ Για παράδειγμα το νομοσχέδιο του 1913 προέβλεπε μισθό για το δάσκαλο α' τάξης 220 δρχ. ενώ η δασκάλα στο ίδιο μισθολογικό κλιμάκιο, έπαιρνε 180 δρχ. Για την μισθολογική διαφορά μεταξύ δασκάλων και δασκαλισσών βλ. : Χ. Λέφας (1942), *ό.π.*, σ.210.

⁷⁷ Βλ. Γ. Δασκαλάκης, (1930) «Τα εργαζόμενα κορίτσια», *Εργασία* Α'24, σ.17-18.

⁷⁸ Βλ. Ε. Αβδελά (1988), «Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο», *Δίμη, φεμινιστικό περιοδικό* 3, σ.46-53. Ε. Αβδελά (1990), *ό.π.*, σ.174-181.

οι γυναίκες, ενώ δεν αποδέχονται την οικονομική ανεξαρτησία τους θεωρώντας επιβεβλημένη την συντήρηση και άρα την εξάρτησή τους από τους συζύγους τους,

Οι δασκάλες αντικρούουν όλα τα επιχειρήματα τονίζοντας ότι οι περισσότερες εργάζονται για να θρέψουν τις οικογένειές τους. Λόγω του πενιχρού τους μισθού σπάνια κατορθώνουν να αποταμιεύσουν, οπότε λόγω έλλειψης προίκας δεν παντρεύονται εύκολα. Ακόμα και όταν παντρεύονται συνεχίζουν την μισθωτή εργασία από ανάγκη, άρα αγωνίζονται για την επιβίωσή τους και δεν περισσεύουν για περιττά και άσκοπα έξοδα. Οι δάσκαλοι εξάλλου μπορούν να αποβλέπουν και στην προίκα που θα πάρουν από την μέλλουσα σύζυγό τους. Άλλωστε το κράτος πλήρωνε ίδια για όλους. Προβάλλοντας αυτά τα επιχειρήματα, οι δασκάλες αγωνίστηκαν και πέτυχαν την καθιέρωση της ισομισθίας με το Δ./21-4-1926, με το οποίο εξομοιώθηκαν οι μισθοί δασκάλων και διδασκαλισσών και ενοποιήθηκαν οι διάφορες κατηγορίες διδασκάλων⁷⁹.

Οι αντιπαλότητα μεταξύ δασκάλων και δασκαλισσών αναζωπυρώθηκε όταν το 1931 το Υπουργείο Παιδείας κατέθεσε νομοσχέδιο στη Βουλή σύμφωνα με το οποίο παντρεμένες δασκάλες ήταν υποχρεωμένες να αποχωρούν στη 15ετία. Αν και αποσύρεται τελικά λόγω του κόστους που θα απαιτούσε η εφαρμογή του, ορισμένοι δάσκαλοι, συμφωνούν και υποστηρίζουν την απομάκρυνση των παντρεμένων δασκαλισσών από την εκπαίδευση, διότι λόγω της μητρότητας και των οικιακών τους υποχρεώσεων παραμελούν και την εργασία τους και αποτελούν κακό παράδειγμα για τις μαθήτριες⁸⁰. Ακόμα και η παρουσία τους είναι προβληματική γιατί η θέα της εγκύου είναι ανήθικη και βλαβερή για τα μικρά παιδιά. Οι δασκάλες απαντώντας στους επικριτές τους, επικαλούνται την συνταγματικά κατοχυρωμένη ισότητα του φύλου και παραλληλίζουν την μητέρα δασκάλα με το δάσκαλο πατέρα. Ενώ για τις δασκάλες η μισθωτή εργασία αποτελεί όχι μόνο αναγκαιότητα αλλά και δικαίωμα οι δάσκαλοι που υποστηρίζουν τα δικαιώματα των παντρεμένων δασκαλισσών, υιοθετούν μια διαφορετική οπτική. Παραδέχονται, ότι οι δασκάλες δεν είναι συνεπείς στα καθήκοντά τους, το μειονέκτημα όμως αυτό αντισταθμίζεται από την μητρότητα. Εγκωμιάζουν την μητρότητα, διότι την βλέπουν ως τον προορισμό της γυναικείας φύσης, ο οποίος παρεμποδίζεται από την εργασία⁸¹.

---

⁷⁹ X. Λέφας, (1942), *ό.π.*, σ.211 και E. Αβδελά.(1988), *ό.π.*

⁸⁰ E. Αβδελά (1988), *ό.π.*, σ.51.

⁸¹ E. Αβδελά (1988), *ό.π.*

Όπως φαίνεται από τις αντιλήψεις αυτές, στην αντρική συνείδηση, η δασκάλα είναι πρώτα γυναίκα και μετά εργαζόμενη. Υπέρτατο επάγγελμά της θεωρείται η μητρότητα η οποία τον 20^ο αιώνα επανασηματοδοτείται. Το επάγγελμα της δασκάλας, θεωρείται ένα «γυναικείο επάγγελμα», διότι είναι συμβατό με την «γυναικεία φύση», δηλαδή χάρη στη μητρότητα οι γυναίκες ως «εκ φύσεως παιδαγωγοί», αποκτούν το δικαίωμα της εξάσκησης αυτού του επαγγέλματος, ενώ τον 20^ο αιώνα η μητρότητα θεωρείται μειονέκτημα για τον επαγγελματισμό των γυναικών, ένα ικανό κριτήριο για να τις αποκλείσει από την αγορά εργασίας. Η διαφορετική εκδοχή της μητρότητας, οφείλεται στο γεγονός ότι, την εποχή του Μεσοπολέμου εκείνο που διακυβεύεται από την είσοδο των γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες είναι η απόλυτη αντρική κυριαρχία στον συγκεκριμένο χώρο. Ο αποκλεισμός των γυναικών από τον δημόσιο χώρο της μισθωτής εργασίας εξυπηρετεί τον αντρικό κόσμο τριπλά. Αρχικά απομακρύνεται η απειλή της ανεργίας με όλα τα αρνητικά της επακόλουθα, διότι ανοίγουν περισσότερες θέσεις εργασίας για τους άντρες οι οποίες καταλαμβάνονται από γυναίκες. Επίσης, ο εγκλωβισμός των γυναικών «εις τα του οίκου», τις απομακρύνει από χώρους που παραδοσιακά ανήκουν στους άντρες. Ταυτόχρονα απομακρύνεται η απειλή του ίδιου τους του αντρισμού. Η αντρική κυριαρχία στηριζόταν, ειδικά εκείνη την εποχή, στην οικονομική εξάρτηση των γυναικών. Η ίδια η έννοια του αντρισμού μετατοπίζεται από τον 20^ο αιώνα και εξής. Ο αντρισμός, λόγω της εκμηχάνισης δεν συγκροτείται πια γύρω από την έννοια της ειδίκευσης (skill) σε κάποια εργασία, όπως γινόταν κατά τον 19^ο αιώνα, αλλά συσχετίζεται άμεσα με την οικονομική υπεροχή. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα και στα αιτήματα των δασκάλων που ζητούν την άρση της ισομισθίας διότι για τους ίδιους «η ισομισθία θίγει τον αντρικό εγωισμό και κλονίζει την αντρική υπεροχή, θεμέλιο της κοινωνικής ευταξίας»⁸². Αυτός ήταν και ο λόγος, που ένα από τα πρώτα αιτήματα των δασκαλισσών φεμινιστριών ήταν το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία με ίσους όρους και όχι με όρους προστασίας, για να μπορούν να διεκδικήσουν αργότερα «ίσο μισθό για ίση εργασία».

Ο αντιφατικός τρόπος, που χρησιμοποιείται η «μητρότητα», μέσα στα χρονικά πλαίσια που εξετάζει η παρούσα εργασία, αναδεικνύει το γεγονός ότι η «μητρότητα» δεν είναι της βιολογίας αλλά του πολιτισμού, δηλαδή μια έννοια πολιτισμικά κατασκευασμένη. Κατά τον 19^ο αιώνα, την εποχή που της συγκρότησης

---

⁸² Αβδελά Ε.(1988)ό.π., σ.48.

του βιολογικού φύλου, η μητρότητα αποτελεί μια κατάσταση που εξομοιώνει όλες τις γυναίκες, οι οποίες με βάση τον αναπαραγωγικό ντετερμινισμό, αποκτούν ένα κοινό βιολογικό πεπρωμένο. Την ίδια περίοδο, η «παιδαγωγική φύση» των γυναικών-απόρροια της αναπαραγωγικής τους ιδιότητας- τους επιτρέπει την είσοδο στο επάγγελμα της δασκάλας. Κατά τον 20^ο αιώνα και σε άλλη περιρρέουσα ατμόσφαιρα η μητρότητα αποτέλεσε μειονέκτημα για τον επαγγελματισμό των γυναικών. Άρα η μητρότητα και «το μητρικό ένστιγμα» δεν αποτελεί δεδομένο της φύσης αλλά πολιτισμική κατασκευή. Συνεπώς δεν ευθύνεται η ανατομία των γυναικών, για την θετική νοηματοδότηση της όχι και τόσο δεδομένης αναπαραγωγικής τους ικανότητας ή για την απαξίωσή της, μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά συμφραζόμενα, αλλά ο «πολιτισμός υπό την μορφή βιολογίας, υπό την μορφή βιολογικών κρίσεων»⁸³.

---

⁸³Μποκ, Γ. (1997), «Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: όψεις μιας διεθνούς συζήτησης», στο Ε. Αβδελά -Α. Ψαρρά Αβδελά, (επιμ.) (1997), *Σιωπηρές Ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.423.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ

Το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο της ίδρυσης των Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Η ιδέα της κατάρτισης των δασκάλων σε ειδικές μεταγυμνασιακές σχολές έχει τις ρίζες της στη Γερμανία⁸⁴. Τόσο οι προτάσεις των διδασκαλικών συλλόγων όσο και οι νέες συνθήκες, που επικράτησαν στη Γερμανία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, έθεσαν επί τάπητος το ζήτημα της βελτίωσης του «λαϊκού σχολείου»⁸⁵ και της συστηματικότερης και ανώτερης επιστημονικά κατάρτισης των δασκάλων του. Για πρώτη φορά οι απόψεις αυτές αποκτούν νομικό περιεχόμενο στο σύνταγμα της Βαϊμάρης, το 1919. Όσον αφορά τους δασκάλους του λαϊκού σχολείου, το πρόβλημα επικεντρώνεται σε δύο ζητήματα: 1) το χωρισμό της γενικής από την επαγγελματική εκπαίδευση και 2) την επιστημονική κατάρτιση των δασκάλων σε σχολές ανώτερες από τη μέση εκπαίδευση. Έτσι συναντούμε ταυτόχρονα τρία μοντέλα κατάρτισης δασκάλων: α) την κατάρτιση δασκάλων στα παραδοσιακά Διδασκαλεία, β) σε Παιδαγωγικές Ακαδημίες γ) και σε Πανεπιστημιακά Ιδρύματα. Ανάμεσα στους διάφορους τύπους κατάρτισης των δασκάλων, προτιμήθηκαν οι Ακαδημίες. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν δύο Γερμανοί διανοούμενοι, ο παιδαγωγός G.Kerchensteiner και ο παιδαγωγός και φιλόσοφος E. Spranger. Κατά τον Kerchensteiner, την προσωπικότητα του δασκάλου πρέπει να χαρακτηρίζει το *κοινωνικό* (die soziale Natur) κι όχι η θεωρητική του διάσταση. Ο E. Spranger, αφού ορίζει την έννοια της μόρφωσης, των μορφωτικών αξιών και του μορφωσίμου, καταλήγει ότι η έννοια της μόρφωσης περιλαμβάνει την επιστήμη και την τέχνη, τα οποία αποτελούν μέσα επίτευξης της. Από μόνα τους, όμως, είναι περιοριστικά. Επομένως, ο δάσκαλος που πρέπει να μορφώσει, να διαπλάσει χαρακτήρες, θα πρέπει να καταρτίζεται σε ιδιαίτερες σχολές, οι οποίες θα περιλαμβάνουν) επιστημονικό, β) τεχνικό - καλλιτεχνικό και γ) πρακτικό - παιδαγωγικό τμήμα. Οι σχολές αυτές δεν

---

⁸⁴ Για την εκπαίδευση των δασκάλων/ισσών την δεκαετία του 1920 στις νεοσυσταθείσες Π.Α. στη Γερμανία, τις αντιλήψεις των Γερμανών παιδαγωγών και την απήχηση τους στην ελληνική πραγματικότητα αναλυτικά βλ. Αντωνίου Χ. (2002), *Η Εκπαίδευση των Ελλήνων Δασκάλων(1828-2000)*» Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 103-116.

⁸⁵ Ως «λαϊκό» θεωρείται το πρωτοβάθμιο σχολείο που απευθύνεται σε όλους τους πολίτες και των δύο φύλων. Είναι το σχολείο το οποίο σύμφωνα με την αστική αντίληψη πρέπει να προετοιμάζει την ενσωμάτωση του μαθητή στην κοινωνία τόσο επαγγελματικά όσο και ιδεολογικά, από τη μια μεταδίδοντας πρακτικές γνώσεις και από την άλλη τις αρχές λειτουργίας του αστικού κράτους βλ. Φραγκουδάκη, Α(1997), *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Κέδρος σ.24-25.

είναι παρά οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες οι οποίες θα αφιερώνονται τόσο στην θεωρητική και παιδαγωγική κατάρτιση των σπουδαστών όσο και στην πρακτική τους εξάσκηση.

Οι απόψεις αυτές επηρέασαν μια μερίδα του πνευματικού και πολιτικού κόσμου και ειδικά εκείνους που ανέλαβαν την ηγεσία του Ελληνικού κράτους το 1933. Το έτος 1933 μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί έναν από τους σημαντικούς σταθμούς για την ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και ιδιαίτερα, για την κατάρτιση των στελεχών της, διότι, συνδέεται με την κατάργηση των Διδασκαλείων, στα οποία καταρτιζόνταν οι δάσκαλοι και οι δασκάλες για έναν ολόκληρο αιώνα και τη θεσμοθέτηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών που θα λειτουργήσουν πάνω από μισό αιώνα.

Στις εκλογές του Μαρτίου του 1933, το «Κόμμα των Φιλελευθέρων» έχασε την εξουσία, την οποία ανέλαβε το «Λαϊκό Κόμμα» με τη συνεργασία του «Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος» και του «Κόμματος των Ελευθεροφρόνων». Υπουργός της Παιδείας διορίστηκε ο Θ. Τουρκοβασίλης, βουλευτής του κόμματος των Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά, και Γενικός Γραμματέας ο ένθερμος υποστηρικτής των Π.Α., Γ. Παλαιολόγος. Ο Τουρκοβασίλης άσκησε αυστηρή κριτική στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση των Φιλελευθέρων και ξεκίνησε ουσιαστικά την αποψίλωσή της. Το πρώτο νομοσχέδιο που εισηγήθηκε ο Τουρκοβασίλης, αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας, ήταν το περί «Παιδαγωγικών Ακαδημιών». Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, η μόρφωση των δασκάλων στις Π.Α. καθορίζεται σύμφωνα με τις σύγχρονες ανάγκες και τα πορίσματα της παιδαγωγικής επιστήμης, το συμφέρον της «Εθνικής λαϊκής παιδείας» και τις έρευνες και αποφάσεις των μεγάλων πολιτισμένων εθνών. Μια από τις βασικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα Διδασκαλεία είναι ο χωρισμός της γενικής από την επαγγελματική μόρφωση των δασκάλων. Η γενική θα αποκτάται στα εξατάξια Γυμνάσια, μαζί με τους υποψήφιους όλων των μεταγυμνασιακών σχολών, και η επαγγελματική στις διτάξεις Π.Α.⁸⁶. Οι λόγοι που οδήγησαν στις συγκεκριμένες επιλογές, σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, ήταν δύο κατηγοριών:

---

⁸⁶Ε.Ε., «Επί του σχεδίου νόμου περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», 10/5/1933, στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *Η κατάρτιση των Δασκάλων-Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τόμ. Α', Β', Αθήνα: Gutenberg, Τεκ. 1 σ.103

Α'. Λόγοι κοινωνικοί και επιστημονικοί, που αναλύονται σε: 1) Κοινωνικούς, 2) Ηθικούς - ψυχολογικούς, 3) Παιδαγωγικούς - μορφωτικούς και 4) Λόγους καλύτερης επιλογής των μελλόντων δασκάλων.

Β'. Λόγοι οικονομικοί.

Α'. 1) *Κοινωνικοί λόγοι*: Η διάδοση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και η ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου του λαού απαιτεί πρώτα την ανύψωση της προσωπικότητας του δασκάλου. Κάθε φορά που επιχειρούνταν η ανύψωση της λαϊκής εκπαίδευσης, αφετηρία αποτελούσε η μόρφωση του δασκάλου.

Επιπλέον, για να επιτευχθεί ο σκοπός της λαϊκής παιδείας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η απόκτηση κοινωνικού κύρους του διδασκαλικού επαγγέλματος. Αυτό, εκτός από την ενίσχυση των αποδοχών του, επιτυγχάνεται με την απόκτηση μιας βασικής εκπαίδευσης, της γυμνασιακής, κοινής με όλους τους επιστήμονες. Τούτο θα προσελκύσει στο επάγγελμα νέους από όλες τις κοινωνικές τάξεις, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε με τους τροφίμους των Διδασκαλείων⁸⁷.

2) *Λόγοι ηθικοί- ψυχολογικοί*: Η ηλικία που μέχρι τότε οι δάσκαλοι επέλεγαν το επάγγελμα ήταν αυτή των δεκατεσσάρων ετών, δηλαδή η εφηβική ηλικία, κατά την οποία δεν είχαν διαγνώσει ακόμη τις πραγματικές τους κλίσεις. Η επιλογή αυτή κατευθυνόταν μάλλον από τον ηθικό εκβιασμό των γονέων ή της πολιτείας για τα άπορα και ορφανά παιδιά. Απεναντίας, στην ηλικία των δεκαεπτά ετών, ο νέος έχει γνωρίσει τον εαυτό του, έχει αποκτήσει την αίσθηση της αυτονομίας, και μπορεί να αποφασίσει για τον αυτοπροορισμό του. Η διάψευση και η απογοήτευση θα είναι σπανιότερες με την ελεύθερη επιλογή του επαγγέλματος σε ωριμότερη ηλικία.

3) *Λόγοι παιδαγωγικοί - μορφωτικοί*: Δεν θα αναγκάζονται οι νέοι μετά τη δεύτερα τάξη εξαταξίου γυμνασίου, χωρίς να έχουν ολοκληρώσει έναν κύκλο σπουδών, να εισέρχονται σε ένα νέο κύκλο με διαφορετική φιλοσοφία και παιδαγωγικούς στόχους. Οι απόφοιτοι του γυμνασίου θα γνωρίζουν πολύ καλά τον κλασικό πολιτισμό, θα ευρύνεται ο πνευματικός ορίζοντας του δασκάλου και θα οξύνεται το ερευνητικό του πνεύμα, γινόμενο ικανό να ερευνά και να ασχολείται αυτόνομα με τις εφαρμοσμένες επιστήμες. Η δυνατότητα εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας θα τον καθιστά ικανό να αποκτά επαφή με τις πηγές της παιδαγωγικής επιστήμης, και η μακροχρόνια απασχόληση με τις άλλες φυσικομαθηματικές κ.λπ. επιστήμες θα τον καθιστά ικανότερο για τη διδασκαλία στο δημοτικό σχολείο. Έπειτα από μια τέτοια

---

⁸⁷ Βλ. επόμενο Κεφ. «Η κοινωνική προέλευση των σπουδαστριών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης», της παρούσας εργασίας.

ολοκληρωμένη γενική μόρφωση, μπορεί να επιδοθεί, απερίσπαστα και αποτελεσματικά, στις Π. Α., στη μελέτη της παιδαγωγικής επιστήμης.

4) *Λόγοι καλύτερης επιλογής των μελλόντων δημοδιδασκάλων:* Η ύπαρξη πληθώρας αποφοίτων του εξαταξίου γυμνασίου δίνει τη δυνατότητα στους διευθυντές των Π.Α. επιλογής των καλύτερων για την κατάρτιση στο διδασκαλικό επάγγελμα. Στις εισιτήριες εξετάσεις θα γίνονται δεκτοί μόνον όσοι έχουν στο Απολυτήριο τους βαθμό τουλάχιστον «καλώς» και διαγωγή «κοσμιωτάτη».

5) Στα περισσότερα Κράτη του κόσμου (Ευρώπη, Αμερική, Ρωσία) οι δάσκαλοι είναι απόφοιτοι Γυμνασίου.

Β'. *Λόγοι οικονομικοί:* Η κατάργηση των πολυτάξιων Διδασκαλείων και η σύσταση των διταξίων Π. Α., που θα ήταν και λιγότερες στον αριθμό, ώστε να αντιμετωπιστεί και το πρόβλημα της ανεργίας των δασκάλων, θα επέφερε και σημαντικό οικονομικό όφελος στον κρατικό προϋπολογισμό, εφόσον οι δαπάνες θα περιορίζονταν στο 1/3 περίπου⁸⁸.

Αφού συζητήθηκε το νομοσχέδιο για την ίδρυση των Π.Α. από τις επιτροπές παιδείας τόσο της Βουλής όσο και της Γερουσίας έγινε ομόφωνα αποδεκτό, ψηφίστηκε και εκδόθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1933, ως ο νόμος 5802/28 Σεπτεμβρίου 1933⁸⁹. Αυτή η ομόφωνη απόφαση των αντίπαλων πολιτικών Κομμάτων για την ίδρυση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών θα μπορούσε να αποδοθεί σε τέσσερις λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι η ιδέα ότι στο εξής οι δάσκαλοι θα εκπαιδεύονταν σε Ανώτερες Σχολές, γεγονός που θα σήμαινε ταυτόχρονα και αύξηση του κοινωνικού status των δασκάλων, αφού ο χρόνος της γενικής και επαγγελματικής τους εκπαίδευσης θα ανερχόταν για πρώτη φορά στην Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης σε δεκατέσσερα έτη (έξι έτη στο Δημοτικό, έξι στο Γυμνάσιο και δύο στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες). Υπογραμμίζοντας το θέμα αυτό στη Γερουσία, ο εισηγητής της επί της Παιδείας Κοινοβουλευτικής Επιτροπής της Γερουσίας Σ. Παπαβασιλείου θα πει χαρακτηριστικά: «Είναι πολύ σοβαρόν το νομοσχέδιον αυτό [Περί ιδρύσεως Π.Α.]. Διά πρώτην φοράν σήμερα ο δημοδιδάσκαλος αίρεται υπεράνω του κοινού επιπέδου των δημοδιδασκάλων και μεταφέρεται εις εν ανώτερον επίπεδον ίσον προς το επίπεδον

---

⁸⁸ Στην Ε.Ε., ««Επί του σχεδίου νόμου περί ..», ό.π., καταγράφονται αναλυτικά οι δαπάνες για κάθε Διδασκαλείο (9.219.871 δρχ.) και για κάθε Π.Α.(6.067.503 δρχ.).

⁸⁹ Ν. 5802/28-9-1933, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών» στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. - Ανθόπουλος Κ.(2002), ό.π., Τεκ. 3, σ.113..

των λειτουργιών της μέσης εκπαίδευσης»⁹⁰. Ο δεύτερος λόγος είναι το μεγάλο οικονομικό όφελος που θα είχε το Κράτος από την ίδρυση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, σε σχέση με την συντήρηση των πολυδάπανων Διδασκαλείων. Ο τρίτος λόγος ήταν η καταλυτική επίδραση της γερμανικής Παιδαγωγικής Επιστήμης στην ελληνική εκπαίδευση. Οι περισσότεροι Έλληνες παιδαγωγοί ήταν θετικά επηρεασμένοι από την πρόοδο των εκπαιδευτικών πραγμάτων στη Γερμανία και έτσι έπεισαν και τους πολιτικούς ότι η εκπαίδευση των δασκάλων όφειλε να εναρμονισθεί με τις διεθνείς παιδαγωγικές εξελίξεις, προκειμένου οι δάσκαλοι να ανταποκρίνονται πληρέστερα στις σύγχρονες κοινωνικές απαιτήσεις. Ο τέταρτος λόγος ήταν η καθιέρωση της Καθαρεύουσας ως γλώσσα της εκπαίδευσης των δασκάλων και ο προσανατολισμός της εκπαίδευσης τους προς τον κλασικισμό. Ενώ στα Πολυτάξια Διδασκαλεία εισάγονταν υποψήφιοι από την δεύτερη τάξη του Εξαταξίου Γυμνασίου, οι οποίοι ήταν εξοικειωμένοι με την Δημοτική Γλώσσα, στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες θα εισέρχονται απόφοιτοι τού Εξαταξίου Γυμνασίου, οι οποίοι θα είχαν συνηθίσει απόλυτα την Καθαρεύουσα⁹¹.

Τα χαρακτηριστικά του θεσμού των Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Οι βασικές ρυθμίσεις που περιλαμβάνονταν στον ιδρυτικό νόμο (Ν. 5802/1933), ήταν η θεσμοθέτηση της χωριστής μόρφωσης, γενικής και επαγγελματικής, ο αριθμός των Π.Α. οι οποίες ορίζονταν σε έξι αρχικά⁹², τα προσόντα των υποψηφίων και ο αριθμός των εισακτέων κατά Π.Α., τα μαθήματα, το προσωπικό, τα πρότυπα σχολεία για την πρακτική άσκηση των σπουδαστών στη διδασκαλία και τα αγροκήπια για την άσκηση στα γεωπονικά μαθήματα.

---

⁹⁰ Εφημερίς των Συζητήσεων της Γερουσίας-Σύνοδοι Ε΄ και ΣΤ΄- Έτος 1932-1933.-Προεδρία Στυλιανού Ε. Γονατά- Εν Αθήναις: 1933, σ.484, παρατίθεται στο Αντωνίου Χ. (2002), *ό.π.*, σ. 134.

⁹¹ Βλ. Λέφας Χ. (1942), *Ιστορία της [Δημοτικής] Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, σ.252.

⁹² Οι έδρες των πρώτων Π.Α. ορίστηκαν στις πόλεις που λειτουργούσαν ήδη Διδασκαλεία: Αθήνα, Θεσ/κη, Ιωάννινα, Τρίπολη, Λαμία και Αλεξανδρούπολη διότι διέθεταν την κατάλληλη υποδομή σύμφωνα με το Π.Δ. 369/1933, «Περί ορισμού αριθμού και εδρών Παιδαγωγικών Ακαδημιών», στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ 4, σ.121. Αργότερα οι Π.Α. αυξήθηκαν. Περισσότερα για την αριθμητική εξέλιξη των Π.Α. τις αιτίες της και τις έδρες τους μέχρι το 1990, βλ. Χ. Αντωνίου (2002), *ό.π.*, σ.136-139.

Βάσει των διατάξεων του Νόμου 5802/1933, η εγγραφή των σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες γίνεται μετά από επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις. Για την εξέταση γίνονται δεκτοί όσοι έχουν Απολυτήριο Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου με βαθμό τουλάχιστον «Λίαν καλώς» (πλήρες έξι), διαγωγή κοσμιωτάτη, είναι υγιείς και αρτιμελείς και δεν υπερβαίνουν το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας τους. Τα κριτήρια αυτά διατηρεί στο σύνολο τους και ο Αναγκαστικός Νόμος 953 του 1937. Οι μόνες τροποποιήσεις που επιφέρει αφορούν στην αύξηση του ορίου ηλικίας των εξεταζομένων, οι οποίοι δεν πρέπει να υπερβαίνουν το εικοστό τρίτο έτος, στον προσδιορισμό κατώτατου ορίου αναστήματος, το οποίο ορίζεται σε 1,58 μ. για τους άνδρες και σε 1,50 μ. για τις γυναίκες, και στην προσκόμιση βεβαίωσης κοινωνικών φρονημάτων από την αρμόδια αρχή⁹³. Οι γραπτές εξετάσεις περιελάμβαναν: α) Γραπτή ερμηνεία αδιδαχτού πεζού συγγραφέα της αττικής διαλέκτου. β) Γραπτή έκθεση ιδεών. γ) Γραπτή απάντηση σε τρεις από πέντε ερωτήσεις που λαμβάνονταν από τη διδασκόμενη ύλη στη ΣΤ' τάξη του Γυμνασίου στην ιστορία και τα μαθηματικά και τέσσερις ερωτήσεις από τη φυσική ιστορία, την πειραματική φυσική και τη χημεία, δηλαδή από όλους τους κλάδους των επιστημών. Εκτός από τις γραπτές εξετάσεις, οι υποψήφιοι υποβάλλονταν και σε πρακτική εξέταση στα εξής: μαθήματα: α) Ιχνογραφία, β) Μουσική και γ) Γυμναστική. Τα θέματα των εξεταστέων μαθημάτων ορίζονταν από το σύλλογο των καθηγητών της Π.Α., ενώ κάθε εξεταστής βαθμολογούσε μόνον το μάθημα της ειδικότητάς του. Ο διευθυντής, όμως, και ο υποδιευθυντής της Π.Α. είχαν το δικαίωμα να βαθμολογούν όλα τα μαθήματα. Έτσι, βαθμός κάθε μαθήματος ήταν ο μέσος όρος των βαθμών του καθηγητή ειδικότητας και του διευθυντή-υποδιευθυντή.

Το βασικό διδακτικό προσωπικό των Π.Α. αποτελούν ο διευθυντής, ο υποδιευθυντής, οι καθηγητές της ωδικής, της ενόργανης μουσικής, των τεχνικών, της γυμναστικής, του προσκοπισμού και της σκοποβολίας και, τέλος, οι καθηγητές των γεωπονικών και της ζωοτεχνίας. Μεγάλο μέρος των καθηγητών προέρχεται από τη Μέση Εκπαίδευση. Προϋπόθεση για την κατάληψη θέσης διευθυντή είναι η κατοχή πτυχίου φιλοσοφικής σχολής ή σχολής φυσικών και μαθηματικών, διτερεί παιδαγωγικές και φιλοσοφικές σπουδές σε πανεπιστήμια του εξωτερικού και προϋπηρεσία σε σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης ή Διδασκαλεία-Παιδαγωγικές Ακαδημίες. Ο διευθυντής, εκτός από την άσκηση των διοικητικών καθηκόντων του, διδάσκει επί δώδεκα ώρες την εβδομάδα τα μαθήματα Φιλοσοφικά, Γενική Παιδαγωγική, Γενική

---

⁹³ Α.Ν. 953/ 1937, «Περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών» Βλ. αναλυτικά σε επόμενα Κεφ της παρούσας εργασίας.

Διδακτική, Ειδική Διδακτική και διευθύνει τις πρακτικές, ασκήσεις. Ο υποδιευθυντής βοηθά το διευθυντή στη διδασκαλία των παραπάνω μαθημάτων και ακόμη διδάσκει τα μαθήματα: Ιστορία της; Παιδαγωγικής, Σχολική Νομοθεσία και Ψυχολογία⁹⁴.

Το Π.Δ. του 1934 καθόριζε το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων για τα δύο έτη σπουδών⁹⁵. Στο Πρόγραμμα του 1934 δόθηκε μεγάλη προτεραιότητα στα Παιδαγωγικά(41,2%) και στα μαθήματα Δραστηριοτήτων(32,3%), ενώ πολύ μικρότερη βαρύτητα δόθηκε στα μαθήματα Ειδικότητας(26,5%)ως προς την κατανομή του εβδομαδιαίου χρόνου διδασκαλίας. Η κατανομή αυτή είναι σύμφωνη με τις αρχές της φιλοσοφίας του νέου μοντέλου εκπαίδευσης των υποψήφιων δασκάλων, σύμφωνα με το οποίο τη βάση της επαγγελματικής τους κατάρτισης θα αποτελούν τα Παιδαγωγικά, τα Φιλοσοφικά, τα Ψυχολογικά και τα μαθήματα Δραστηριοτήτων⁹⁶. Το Πρόγραμμα αυτό με ορισμένες τροποποιήσεις ίσχυσε μέχρι το 1966. Τα επόμενα έτη τα αναλυτικά και ωρολόγια Προγράμματα προσαρμόζονται ανάλογα με τα ιδεολογικά προτάγματα της εκάστοτε κυβέρνησης⁹⁷.

Ο ιδρυτικός νόμος προβλέπει την ίδρυση και Π.Α. θηλέων, το πρόγραμμα μαθημάτων των οποίων συγκαταλέγονται τα μαθήματα «οικιακής οικονομίας» και «οικιακών έργων». Στις μεικτές Π.Α. εισάγεται το σύστημα *numerus clausus per sex*, ο κλειστός αριθμός με κριτήριο το φύλο. Σε κάθε τάξη Π.Α. επιτρέπεται να εγγραφούν το πολύ σαράντα σπουδαστές, και απ' αυτούς δεκαπέντε μόνο μπορεί να είναι κορίτσια.. Μετεγγραφές μπορούσαν να γίνουν μόνον εφόσον δεν είχε συμπληρωθεί ο προβλεπόμενος αριθμός και οι λόγοι μετεγγραφής ήταν οι ισχύοντες για τις μετεγγραφές των μαθητών της Μέσης Εκπαίδευσης.

Ο ίδιος νόμος προβλέπει την έκδοση Π.Δ. με το οποίο θα προσαρτηθούν σε κάθε Π.Α. δύο πρότυπα δημοτικά σχολεία, ένα πολυτάξιο και ένα μονοτάξιο, με στόχο την πρακτική άσκηση των σπουδαστών σ' αυτά. Επίσης οι ασκήσεις για το μάθημα Στοιχεία Γεωπονίας, θα διεξάγονται σε αγροκήπιο που προβλέπεται για κάθε Π.Α. υπό την επίβλεψη του καθηγητή της Γεωπονίας.

Το 1935, εκδόθηκε το Νομοθετικό Διάταγμα που προέβλεπε τους όρους προαγωγής των σπουδαστών από το Α' στο Β' έτος και τις ποινές που επιβάλλονταν «διά παράβασιν των σχολικών διατάξεων», οι οποίες έφταναν από την παραίτηση και

⁹⁴ Περισσότερα για το διδακτικό προσωπικό των Π.Α. βλ. Χ. Αντωνίου (2002), *ό.π.*, σ.189-207.

⁹⁵ Π.Δ.82/1934, «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των Π.Α.», Τεκ. 5 στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, σ.121.

⁹⁶ Αναλυτικά για το πρόγραμμα του 1934 βλ. Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, σ.23

⁹⁷ Περισσότερα για τα Προγράμματα των Π.Α. βλ. Αντωνίου Χ.(2002), *ό.π.*, σ.139-181.

την επίπληξη μέχρι την οριστική αποβολή απ' όλες τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες του κράτους⁹⁸.

Η κριτική στο θεσμό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Ο καινούριος θεσμός δέχτηκε κριτική και μεταξύ άλλων θεωρήθηκε ως πρόχειρη απομίμηση των αντίστοιχων Γερμανικών Σχολών⁹⁹. Στα μειονεκτήματα του θεσμού των Παιδαγωγικών Ακαδημιών αναφέρονται: Ο ασφυκτικός έλεγχος που ασκεί το Υπουργείο Παιδείας σε όλη την οργάνωση και λειτουργία των Π.Α. όπως στο περιεχόμενο σπουδών, στο διδακτικό προσωπικό, στην επιλογή των σπουδαστών, στην αξιολόγηση των επιδόσεων, στην συμπεριφορά τους «εντός και εκτός» της Π.Α., στην υποχρεωτική φοίτηση και, τέλος στην εποπτεία των νέων ιδρυμάτων. Ο κλασικιστικό προσανατολισμό του αναλυτικού προγράμματος. Τα μαθήματα της γενικής μόρφωσης αντιπροσωπεύουν το 60,3% των ωρών του προγράμματος, ενώ απουσιάζει εντελώς η διδασκαλία μαθηματικών, φυσιογνωστικών, ιστορίας και νεοελληνικής γλώσσας. Η έντονη γερμανική επίδραση στον προσανατολισμό, την οργάνωση και τη λειτουργία των Π.Α.¹⁰⁰. Η ρατσιστική αντιμετώπιση των υποψηφίων. Στις προϋποθέσεις εισαγωγής των σπουδαστών/στριών στις Π.Α. προβλέπονται η ηλικία, το ύψος, η υγεία, και η αρτιμέλεια των υποψηφίων, ενώ καθιερώνεται ο ποσοτικός περιορισμός στην εισαγωγή γυναικών(μόνο δεκαπέντε από σαράντα υποψηφίους που εισάγονται κάθε χρόνο μπορούν να είναι γυναίκες) . Οι έμφυλοι θεσμικοί περιορισμοί που τέθηκαν για τη φοίτηση στις Π.Α. κράτησαν χαμηλά τη γυναικεία εκπροσώπηση στο σπουδαστικό πληθυσμό: το σχολικό έτος 1934/35, οι σπουδάστριες αντιπροσωπεύουν μόλις το 28,1% του συνόλου των σπουδαστών των Π.Α. Ο αυστηρός έλεγχος της εσωτερικής ζωής στις Π.Α. Ο διευθυντής της Π.Α. ασκεί έλεγχο, με την ιδιότητα του Γενικού Επιθεωρητή, στο διδακτικό προσωπικό και, με την ιδιότητα του Επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαίδευσης, στο προσωπικό των προτύπων. Για το σπουδαστικό σώμα ισχύουν αυστηροί κανονισμοί: υποχρεωτική φοίτηση και «ποινολόγιο» για τα «παραπτώματα» που μπορούν να οδηγήσουν ακόμη και σε αποβολή ή χαρακτηρισμό της διαγωγής. Μέσα από το αυταρχικό αυτό θεσμικό πλαίσιο διοίκησης και εποπτείας, επιδιώχθηκε η

---

⁹⁸ Δ.3 /1935 «Περί του τρόπου προαγωγής μαθητών Α΄ τάξεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό. π.*, Τεκ. 10 σ136. Περισσότερα για τα «παραπτώματα», τις ποινές και τον έλεγχο της διαγωγής των σπουδαστών/στριων «εντός και εκτός των Π.Α.», βλ. Αντωνίου Χ.(2002), *ό.π.*, σ.181-188.

⁹⁹ Βλ. Αντωνίου Χ.(2002), *ό.π.*, σ.133-134.

¹⁰⁰ *Ο.π.*

διαμόρφωση ενός αυταρχικού, σχολικού κλίματος, μέσα στο οποίο θα καταρτιζόταν ένας συγκεκριμένος «τύπος» δασκάλου. Η γεωγραφική διασπορά των Π.Α. Οι Π.Α. ιδρύονται σε διάφορες επαρχιακές πόλεις, μακριά από τα πανεπιστήμια (με εξαίρεση τη Μαράσλειο και την Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης). Με τον τρόπο αυτόν ασκείται ευκολότερα ο ιδεολογικός έλεγχος των σπουδαστών¹⁰¹.

Στα πλεονεκτήματα του θεσμού συγκαταλέγονται τα εξής θετικά στοιχεία: Επιτυγχάνεται ο χωρισμός της γενικής από την επαγγελματική μόρφωση. Προσλαμβάνονται υποψήφιοι μετά τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας τους. Οι δάσκαλοι θα έχουν πλέον την ίδια γενική εκπαίδευση, όπως και οι άλλοι πτυχιούχοι των πανεπιστημιακών σχολών (πλήρη γυμνασιακή μόρφωση). Εξαιτίας του πλήθους των αποφοίτων γυμνασίου, και των αυστηρών εισιτηρίων εξετάσεων, επιτυγχάνεται η προσέλκυση υποψηφίων με καλύτερες επιδόσεις.

Γεγονός είναι ότι η ίδρυση των Π. Α. αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της εκπαίδευσης των δασκάλων και ένα θεσμό με αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα. Η σημαντικότερη καινοτομία του νέου θεσμού, ο χωρισμός της γενικής από την επαγγελματική μόρφωση και ο καθορισμός του απολυτηρίου του γυμνασίου ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την εισαγωγή των σπουδαστών στις Π.Α., κάτι που συνέβαινε σε όλες τις Ανώτατες Σχολές, συνέβαλε στην κοινωνική και ηθική ανύψωση των δασκάλων, καθώς και στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της αυτοπεποίθησης τους¹⁰². Οι Π.Α. αποτέλεσαν «για την εποχή εκείνη μια από τις πιο σύγχρονες μορφές εκπαίδευσης των δασκάλων»¹⁰³.

---

¹⁰¹ Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό π.*, σ.26-29.

¹⁰² Σκούρα, Λ.(1997), *Εκπαιδευτική πολιτική και κατάρτιση των δασκάλων κατά τον 20^ο αιώνα*, Φιλοσοφία- θεσμοί, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Π.Τ.Ε.Δ, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ.156.

¹⁰³ Πυργιωτάκης, Ι.(1992), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.67

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
(1950-1964)

Η ίδρυση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης

Η Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης ιδρύθηκε το 1950, με τον Α. Ν 1550/29-10-1950¹⁰⁴, ήταν διετούς φοίτησης και μεικτή και λειτούργησε για τα επόμενα περίπου σαράντα έτη(1951-1990). Οι λόγοι που συνέβαλαν στην επιλογή της Μυτιλήνης ως έδρας για την Π. Α., όπως αναφέρονται στην εισηγητική έκθεση ήταν:

- Οι αυξημένες ανάγκες σε εκπαιδευτικό προσωπικό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Εισηγητική Έκθεση, δημιουργήθηκαν 6000 θέσεις δασκάλων οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν από τους πτυχιούχους των ήδη ιδρυμένων Π. Α.
- Η αύξηση του αριθμού των εισακτέων στις ήδη υπάρχουσες Ακαδημίες αντενδείκνυται για την πλήρη επαγγελματική τους κατάρτιση, για επιστημονικούς και παιδαγωγικούς λόγους.
- Στην Μυτιλήνη λειτούργουσε και παλιά Διδασκαλείο οπότε υπήρχε η κτιριακή υποδομή για την στέγαση της Π. Α.¹⁰⁵.

Ένας πρόσθετος λόγος είναι ότι η πλειοψηφία των Π.Α. ιδρύθηκαν σε διάφορες επαρχιακές πόλεις, μακριά από τα πανεπιστήμια (με εξαίρεση τη Μαράσλειο και την Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης). Η γεωγραφική αυτή διασπορά των Π.Α. διευκόλυνε τον αυστηρό έλεγχο των σπουδαστών/στριών εντός και εκτός των Π.Α. Εκφράζοντας αυτήν την ανάγκη ελέγχου των μελλόντων δασκάλων /ισσών, σχετικά με το θέμα της αναδιοργάνωσης και σύμπτυξης των Π.Α., ένας διευθυντής Π.Α. σε άρθρο του ομολογεί : «Σκέφτηκαν ποτέ τι θα γίνη με τις χιλιάδες των σπουδαστών στο κέντρο; Ότι γίνεται με τα Πανεπιστήμια. Το αγνό παιδί της επαρχίας κινδυνεύει να χαθή μέσα στην πολυκοσμία της πόλεως και να χάσει ότι ίχνη αρετής του απομένουν. Ενώ στην επαρχία γνωρίζουμε και το κουτάλι που τρώει και πως βαδίζει στο δρόμο και αν συνεπώς κάνει για δάσκαλος...»¹⁰⁶

¹⁰⁴ Α.Ν. 1550/29-10-1950, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικής Ακαδημίας εν Μυτιλήνη», παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ. 35. σ. 188. Ουσιαστικά επανιδρύθηκε διότι είχε αρχικά ιδρυθεί με το Νομοθετικό Διάταγμα της 2-7- 1936 «Περί συμπληρώσεως του νόμου 6322- Περί τροποποιήσεως του νόμου 5082- Περί Παιδαγωγικών», αλλά δεν λειτούργησε τελικά την περίοδο αυτή.

¹⁰⁵ Ε.Ε./24-11-1950, Επί του σχεδίου νόμου Περί κυρώσεως του υπ' αριθ. 1550/1950 Α.Ν. «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικής Ακαδημίας εν Μυτιλήνη», παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. - Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ.36. σ.189.

¹⁰⁶ Ρούσκας, Γ. Ν. «Η σύμπτυξις των Π.Α.» Περιοδ. *Ελληνοχριστιανική Αγωγή*, τευχ. 154, Μάρτιος 1966, σ.80-84 παρατίθεται στο Νούτσος, Χ. (1979), «Η Εκπαίδευση των Δασκάλων. Ιδεολογικές Διαστάσεις και Μεθοδολογικές Προϋποθέσεις» *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', Τεύχος 4, σ. 31. Η υπογράμμιση δική μου.

Η κοινωνική προέλευση των σπουδαστριών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης

Στην Εισηγητική έκθεση του νόμου 5802/1933 «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», ο Υπουργός Παιδείας Θ. Τουρκοβασίλης, ανάμεσα στους *Κοινωνικούς λόγους* για τους οποίους προτάσσεται η ίδρυση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών έναντι των Πεντατάξιων Διδασκαλείων, αναφέρει την πλήρη γυμνασιακή μόρφωση διότι: «Κατά την εν τω γυμνασίου ή ισοτίμω ιδρύματι φοίτησιν του ο μέλλον δημοδιδάσκαλος θα αναστέφεται μετά των παιδων των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων, των μελλόντων ηγετών του Έθνους»¹⁰⁷. Σύμφωνα με την ίδια επιχειρηματολογία, η γυμνασιακή μόρφωση και οι αυστηρές εξετάσεις θα συμβάλλουν στην ποιοτική αναβάθμιση των μελλόντων δασκάλων και διδασκαλισσών διότι: «Προσλαμβάνοντες εις τας Παιδαγωγικάς Ακαδημίας τους τροφίμους εκ των απολυομένων του γυμνασίου έχομεν εχέγγυα, ότι ανοίγομεν τας πύλας του δημοδιδασκαλικού επαγγέλματος εις τροφίμους ποιοτικώς υπερτέρους ή σήμερον, μετά αυστηράν μάλιστα επιλογήν. Διότι οι εν λόγω τρόφιμοι θα προέρχονται εκ πασών των τάξεων της κοινωνίας και μάλιστα των καλύτερων και κεκτημένων υπερτέρας πνευματικής δεξιότητας. Ουδέ θα ελκύονται ως τρόφιμοι πτωχά, ορφανά ή εγκαταλελειμμένα παιδιά, μη αισθανθέντα την θαλπωρήν τη οικογενείας έναντι του πλησίον και της κοινωνίας. Επομένως ακατάλληλα διά το φιλάλληλον και αυτοθυσίαν υπέρ των άλλων απατούν έργον του διδασκάλου».¹⁰⁸ Άρα η ίδρυση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών στόχευε στην παραγωγή δασκάλων /ισσών με αυξημένα πνευματικά προσόντα από όλες τις κοινωνικές τάξεις ενώ ξεκαθαρίζεται ότι οι μελλοντικοί ηγέτες του Έθνους θα προέρχονταν μόνον από τις «ανώτερες κοινωνικές τάξεις». Με αυτό τον τρόπο αντικρούεται, το βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών των Πεντατάξιων Διδασκαλείων, ότι δηλαδή οι τρόφιμοι τους είναι κυρίως «παιδιά αγροτών». Άλλωστε στην ίδια Εισηγητική έκθεση, αντιμετωπίζεται με δυσπιστία όχι τόσο το γεγονός ότι οι υποψήφιοι/ες δάσκαλοι/ες είναι παιδιά αγροτών, αλλά το εάν αυτό αποτελεί πλεονέκτημα για το

¹⁰⁷ ό.π.

¹⁰⁸ ό.π.

διδασκαλικό επάγγελμα: «εάν δεχθώμεν ως ιδιαίτερον πλεονέκτημα διά τους δημοδιδασκάλους το να είναι παιδιά αγροτών»¹⁰⁹.

Ωστόσο, όπως φαίνεται από τα στοιχεία που αντλήθηκαν από το αδημοσίευτο αρχειακό υλικό του Αρχείου της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης οι αρχικές επιδιώξεις για την κοινωνική προέλευση των μελλόντων διδασκαλιστών δεν επετεύχθησαν. Οι σπουδάστριες της περιόδου 1951-1964 δεν προέρχονταν από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Στο εν λόγω αρχείο δεν βρίσκουμε στοιχεία προέλευσης των σπουδαστριών από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των σπουδαστριών αυτής της περιόδου ήταν κόρες χειρωνακτών, ενώ ένα επίσης σημαντικό ποσοστό ήταν «ορφανές»¹¹⁰.

Σύμφωνα με το «επάγγελμα πατρός», το οποίο καταγράφεται στο «Μαθητολόγιον 1951-1967»¹¹¹, βρίσκουμε ότι οι πατέρες του 20% των σπουδαστριών που εισάγονται την περίοδο αυτή, ασκούν επαγγέλματα της υπαίθρου. Ειδικότερα, στο 13% ανήκουν όσοι δηλώνουν «γεωργοί», «κτηνοτρόφοι», «σαγαματοποιόι» και «αλιείς» ενώ στο υπόλοιπο 7%, όσοι δηλώνουν «κτηματίες»¹¹². Στο 46% ανέρχονται οι σπουδάστριες με πατέρες που ασκούν επαγγέλματα της πόλης. Συγκεκριμένα, το 16,5% δηλώνουν «εργάτες και «οικοδόμοι». Το 9,5% είναι μικροέμποροι (λαχανοπώλες, παντοπώλες, καπνοπώλες κ.λπ.) και «μικροπωλητές». Το 10% εκπροσωπούν οι τεχνίτες: «υποδηματοποιόι», «ράφτες», «κουρείς», «υδραυλικοί», «ηλεκτρολόγοι» κ.λπ. Ένα 10% είναι μισθωτοί μικροϋπάλληλοι, ή συνταξιούχοι, «δημοδιδάσκαλοι», «τελωνειακοί», «δασοφύλακες», «ερείς», «αστυνομικοί» κ.λπ. Από το ποσοστό αυτό το 4,5% εισάγονται με ειδική κατηγορία ως «τέκνα των εν δημοσία υπηρεσία ή συνταξιούχων εκπαιδευτικών λειτουργών»¹¹³. Επίσης, 10% των σπουδαστριών εισάγονται ως «τέκνα απόρων πολυτέκνων»¹¹⁴. Το 16% αγγίζει το ποσοστό των «ορφανών» σπουδαστριών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο χαρακτηρισμός αυτός υποδηλώνει μόνον την έλλειψη του πατέρα, διότι σε δύο

¹⁰⁹ *ό.π.*

¹¹⁰ Στην παρούσα εργασία προτιμήθηκε ο όρος «κοινωνικά στρώματα», με βάση τα ίδια περίπου μεγέθη εισοδήματος και όχι με την έννοια της «ταξικής διαστρωμάτωσης».

¹¹¹ Αρχείο Π.Α.Μ, «Μαθητολόγιον 1951-1967».

¹¹² Ένα ποσοστό από την κατηγορία «κτηματίες», μπορεί να δηλώνουν το επάγγελμα αυτό λόγω του αυξημένου κύρους για την ελληνική κοινωνία, σε σχέση με αυτό των «αγροτών», χωρίς αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

¹¹³ Ν.Δ. 2702/1953 «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις τας Παιδαγωγικάς Ακαδημίας και τακτοποιήσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την Στοιχειώδη και Μέσην Εκπαίδευσιν» άρθρο 1, παρ.3, παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ. 42, σ.195. Βλ. Πίνακα 1, σ. 54 της παρούσας εργασίας

¹¹⁴ Ν.1910-/1944, άρθρο 10 σ.225. Βλ. Πίνακα 1, σ. 54 της παρούσας εργασίας.

περιπτώσεις σπουδαστριών καταγράφεται: «ορφανή/ μήτηρ εκπαιδευτικός». Τέλος ένα 8% αποτελούν οι σπουδάστριες που ως επάγγελμα πατρός αναφέρεται: «Ανάπηρος πολέμου». Τα υψηλά ποσοστά των δύο τελευταίων κατηγοριών οφείλονται στο γεγονός ότι έχουν προηγηθεί ο Εμφύλιος, η γερμανική κατοχή και ο ελληνοϊταλικός πόλεμος όπου σημειώθηκαν σημαντικές απώλειες στον ανδρικό πληθυσμό της χώρας και στην ευνοϊκή νομοθεσία που ήρθε να ισορροπήσει αυτές τις απώλειες. Σύμφωνα με την σχετική νομοθεσία είχαν δικαίωμα εγγραφής στις Π.Α. «παιδιά θυμάτων πολέμου» και «παιδιά ή αδέρφια αναπήρων πολέμου», καθ' υπέρβαση του καθορισμένου αριθμού των εισακτέων με ανώτατο όριο το 1/3 του κανονικού αριθμού των εισακτέων αρκεί να κατοχύρωναν την βάση στα εξεταζόμενα μαθήματα¹¹⁵. Οι προϋποθέσεις αυτές ίσχυαν για όλες τις ειδικές κατηγορίες.

Άρα ένα μεγάλο ποσοστό των σπουδαστριών της ερευνηθείσας περιόδου προέρχεται από τα ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα ενώ απουσιάζουν επαγγέλματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης(αρχιτέκτονες, γιατροί, δικηγόροι κλπ)¹¹⁶. Αυτό αποτελεί μία ένδειξη ότι για τις σπουδάστριες των χαμηλών οικονομικά στρωμάτων, οι δωρεάν διεισδυτικές σπουδές σε μια επαρχιακή Παιδαγωγική Ακαδημία ήταν μια οικονομική λύση, την οποία, είχε την δυνατότητα έστω και με κάποια δυσκολία να στηρίζει η οικογένεια καταγωγής. Η στήριξη αυτή στόχευε στην άμεση επαγγελματική και οικονομική αποκατάσταση διότι στα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι δασκάλες διορίζονταν άμεσα και σε νεαρή ηλικία στο δημόσιο τομέα. Επίσης αποσκοπούσε στην εξασφάλιση συμπληρωματικής «προϊκάς» που θα μπορούσε να εξασφαλίσει τον καλύτερο δυνατό γάμο¹¹⁷ και στην κοινωνική τους άνοδο. Σύμφωνα με τον Κ Τσουκαλά, η εκπαίδευση λειτουργεί στην Ελλάδα σαν ένα από τα «σημαντικότερα εφαλτήρια κοινωνικής κινητικότητας» και αποτελεί «το κατ' εξοχήν

---

¹¹⁵ Α.Ν. 1324/ 1949 (τέκνα αναπήρων κλπ.) άρθρο 1.2. και 45 Φ.Ε.Κ., τ. Α' « Περί προστασίας και αποκαταστάσεως των αναπήρων πολέμου, οπλιτών και θυμάτων πολέμου», Δ. 1, 16/12/1953, άρθρο 11 παρ.2 και 3 και Ν.Δ. 4379/1964 άρθρο 16, παρ. 4 .Βλ.. Πίνακα 1, σ. 54 της παρούσας εργασίας

¹¹⁶ Σε ανάλογα συμπεράσματα για την κοινωνική προέλευση των δασκάλων, καταλήγουν και άλλες έρευνες. Ενδεικτικά Βλ. Βάμβουκας, Μ. (1982), *Κίνητρα του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Ηράκλειο σ.108, Δημητριάδου Κ., (1982), *Με ποια κριτήρια επιλέγει ο Έλληνας εκπαιδευτικός το επάγγελμά του: μια εμπειρική έρευνα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.133, Αντωνίου Χ., (1990) *Η Παιδαγωγική Ακαδημία Φλώρινας (1941-1987)*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, σ. 29, 31^ε, Φρειδερίκου-Φολερού Α., Τσερούλη Φ., (1991), *Οι Δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα: Ύψιλον, σ.56, 79, Πυργιωτάκης Ι., (1992), *Έλληνες δάσκαλοι: εμπειρική προσέγγιση των συνθηκών εργασίας*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.60, Καραφύλλης Α., (2002), *Νεοελληνική Εκπαίδευση, Δύο Αιώνας Μεταρρυθμιστικών Προσπαθειών*, Αθήνα: Κριτική, σ.114. και Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, σ.29.

¹¹⁷ Κ. Τσουκαλάς, (1985), *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα(1830-1932)*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 473.

όχημα κοινωνικής ανόδου»¹¹⁸. Με την μόρφωση της δασκάλας κόρες χειρωνακτών, μικροϋπαλλήλων και μικροεμπόρων, αποκτούσαν: συμβολικό κεφάλαιο, την δυνατότητα να ασκήσουν ένα διανοητικό «γυναικείο» επάγγελμα, πρόσβαση στο δημόσιο χώρο της έμμισθης εξωοικιακής εργασίας και γίνονταν δημόσια πρόσωπα με αυξημένο κύρος¹¹⁹ στον μικρόκοσμο των κοινωνιών της υπαίθρου.

Οι προϋποθέσεις εισαγωγής κατά την περίοδο 1951-1964

Όπως προκύπτει από τα Βιβλία Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων της Παιδαγωγικής Ακαδημία Μυτιλήνης, στην αρχή κάθε σχολικού έτους ο Διευθυντής του ιδρύματος, συγκαλούσε τον σύλλογο των διδασκόντων και στην πρώτη συνεδρίαση κάθε έτους ορίζονταν οι εξής επιτροπές:

- 1.Ελέγχου δικαιολογητικών
- 2.Μουσικής εξετάσεως
- 3.Εξεταστική επιτροπή

Σε όλες τις επιτροπές συμμετείχαν οι εκάστοτε εκπαιδευτικοί της Π.Α. και ο Διευθυντής και επιπλέον στην πρώτη συμμετείχε και ο Σχολίατρος. Οι προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιοι για την εισαγωγή τους στην Π.Α.Μ. ήταν:

α) Να είναι κάτοχοι απολυτηρίου Γυμνασίου ή Λυκείου με βαθμό τουλάχιστον "Καλώς" (6) της βαθμολογικής κλίμακας 0-10 ή 13 της βαθμολογικής κλίμακας 0-20 και διαγωγή κοσμιωτάτη.

β) Να μην υπερβαίνουν οι μεν γυναίκες το 23^ο, οι δε άντρες το 25^ο έτος.

γ) Να έχουν πλήρη υγεία και αρτιμέλεια.

δ)Να έχουν ανάστημα τουλάχιστον 1.58 οι άντρες και 1.50 οι γυναίκες.

ε)Να προσκομίσουν πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων.

---

¹¹⁸Βλ. Κ. Τσουκαλάς, (1985), *ό.π.*, σ. 474. Από τον 19^ο αιώνα οι Έλληνες που επιθυμούν να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο καταφεύγουν στις σπουδές. Η έντονη ροπή προς τις μη παραγωγικές δραστηριότητες ωθούσε τα παιδιά των χαμηλών στρωμάτων σε σπουδές με στόχο την πρόσβαση στο Δημόσιο. *ό.π.*, σ.212.

¹¹⁹Και το φοιτητικό σώμα περιελάμβανε μεγάλο αριθμό γόνων των κατώτερων τάξεων. Σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά το τεράστιο κύρος τους ανάμεσα σε ολόκληρο τον πληθυσμό δεν θεμελιώνεται στην ταξική τους προέλευση αλλά στην προοπτική κοινωνική λειτουργία τους, Κ. Τσουκαλάς, (1985), *ό.π.*, σ.438.

στ) Να προσκομίσουν γραμμάτιο καταβολής πενήντα δραχμών για εξέταστρα¹²⁰.

Οι υποψήφιοι σπουδαστές στις Π.Α., έπρεπε να είναι υγιείς και αρτιμελείς και με μια αποδεκτή εξωτερική εμφάνιση. Όπως προβλέπεται από το Κ.Δ. της 21/7/1942 «Περί καθορισμού των νόσων και βλαβών», με το οποίο καθορίζονται οι ασθένειες και οι σωματικές βλάβες που αποτελούν κώλυμα για διορισμό σε εκπαιδευτικές θέσεις «*Το παράστημα και η καλή ανάπτυξις του μυϊκού συστήματος είναι εκ των απαραίτητων προσόντων των εκπαιδευτικών λειτουργών*»¹²¹.

Μεταξύ των νόσων αυτών, που αριθμούν τις 196, αναφέρονται η υπέρμετρη παχυσαρκία και η υπέρμετρη απίσχναση, η κάθε μορφής σωματική ή λεκτική δυσμορφία (ουλές, δυσarthριτραυλισμός κ.λπ.). Με το προηγούμενο Κ.Δ. οι νόσοι διακρίνονται σε πέντε μεγάλες κατηγορίες: καθολικές ασθένειες, παθήσεις κατά χώρας (κεφαλή κ.λπ.), νευρικές και ψυχικές παθήσεις, παθήσεις του μυϊκού συστήματος και αφροδίσια και δερματικά νοσήματα. Από τα Βιβλία Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης προκύπτει ότι κατά το διάστημα 1951-1964, αποκλείσθηκαν υποψήφιοι με :«Παχυπλευρίτιδα», «βαρυτάτην μορφή ρωτακισμού», «βαρυτάτην μορφή οφθαλμικής παθήσεως», «στραβισμού, μειωμένης οπτικής οξύτητας και αμβλυωπίας», «καταφανή δυσμορφία προσώπου», «φυματίωση του δέρματος», «μειωμένην την αίσθηση της ακοής»¹²².

Από τα βιβλία Πράξεων της Επιτροπής Υγειονομικής Εξετάσεως και Πρακτικής Δοκιμασίας των υποψηφίων της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης προκύπτει ότι οι έλεγχοι της υγειονομικής εξέτασης και της πρακτικής δοκιμασίας των υποψηφίων διήρκεσαν μέχρι το 1980.

Από τα Πρακτικά Εισαγωγικών Εξετάσεων, διαπιστώνουμε ότι ένας σημαντικός αριθμός υποψηφίων σπουδαστριών, απορρίπτεται λόγω αναστήματος¹²³, προϋπόθεση η οποία επιβιώνει μαζί με την ηλικία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού καταργείται μόλις το 1980. Επίσης από την ίδια πηγή φαίνεται ότι το ανάστημα ως κριτήριο επιλογής των υποψηφίων έπληξε περισσότερο τις γυναίκες υποψήφιες,

¹²⁰ Β.Δ.13/21- 9-1938, «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των Π.Α , στο Μπουζάκης Σ.- Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, , Τεκ.21, σ.173.

¹²¹ Κ.Δ. 21/7/1942, Φ.Ε.Κ. 183/21.7.1942, τεύχ. Α'.

¹²² Βιβλία Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων Π.Α.Μ.: 1)1951-1954:Πράξις 1^η/29-10-1951-Πράξις 1^η/30-9-1952,-Πράξις 1^η/29-9-1953-Πρακτικόν 2^{ον} 20/9/1954, 2)1955-1962: Πράξις 24^η /20/9/1957, Πράξις 44^η 20/9/1959, Πράξις 54^η/ 29/9/1960, 3)1962-1966: Πράξις 1^η 10/9/1964. Για τον ακριβή αριθμό και την έμφυλη κατανομή όσων αποκλείσθηκαν «λόγω ασθενείας», βλ. . Πίνακα 1, σ. 54 της παρούσας εργασίας.

¹²³ Απερρίφθησαν εικοσιπέντε γυναίκες έναντι δεκαπέντε ανδρών λόγω «αναστήματος» βλ. Πίνακα 1, σ. 54 της παρούσας εργασίας

καθότι ένα μέρος αυτών αναπόφευκτα θα έμενε εκτός της Π.Α. λόγω φύλου οπότε η προβλεπόμενη νομοθεσία έπρεπε να εφαρμοστεί με μεγάλη σχολαστικότητα στην κατηγορία των γυναικών. Τα όρια της ηλικίας και του ύψους επιβιώνουν όλο το χρονικό διάστημα της λειτουργίας της Π.Α.Μ. ενώ καταργούνται μόλις το 1980 με το Ν.1035/1980¹²⁴.

«Δεν θέλουμε σοφούς αλλά πιστούς»¹²⁵

Απαραίτητη προϋπόθεση για την συμμετοχή των υποψηφίων στις εισαγωγικές εξετάσεις των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, ήταν η προσκόμιση των «πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων». Τα πιστοποιητικά αυτά ήταν κρατικά έγγραφα, τα οποία εκδίδονταν από τις αστυνομικές αρχές μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων. Οι αρμόδιες αρχές προτού προβούν στην έκδοση του συγκεκριμένου πιστοποιητικού, διεξήγαγαν έρευνα στους ατομικούς φακέλους των ίδιων των υποψηφίων και των συγγενών τους. Στόχος της έρευνας ήταν να βρεθεί αν οι υποψήφιοι/ες, ή οι συγγενείς τους ήταν κομμουνιστές/στρίες ή σχετιζόνταν με οποιοδήποτε τρόπο με τον κομμουνισμό και αυτό καταγράφονταν στο πιστοποιητικό. Στην περίπτωση αυτή ακυρώνονταν αυτόματα η υποψηφιότητα των ενδιαφερομένων. Σε αντίθετη περίπτωση βεβαιώνονταν ότι οι ενδιαφερόμενοι/ες ήταν «νομιμόφρονες» ή «εθνικόφρονες» και είχαν το δικαίωμα να υποβάλλουν όλα τα υπόλοιπα έγγραφα και να συμμετέχουν στην διαδικασία των εισαγωγικών εξετάσεων στην Παιδαγωγική Ακαδημία.

Το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» καθιερώθηκε ως βασική προϋπόθεση για την εισαγωγή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες για πρώτη φορά από την δικτατορία του Ι. Μεταξά. Με το Β.Δ. της 13/9/1938 «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, εκδόσεως αποτελεσμάτων κ.λπ.», (άρθρο 2), σύμφωνα με τον Α.Ν 1075/1938, για την συμμετοχή των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στις εισαγωγικές εξετάσεις των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, εκτός των άλλων δικαιολογητικών απαιτείται η

---

¹²⁴ Ν. 1035/1980, «Περί του τρόπου εισαγωγής εις τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, τας Σχολάς Εκπαιδευσεως Διδακτικού Προσωπικού και τας Ανωτέρας Σχολάς και άλλων τινών διατάξεων», στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ. 125, σ. 554.

¹²⁵ Δήλωση του Υπουργού Παιδείας Κ. Καλαμποκιά, στο Παγιατάκης Σ., «Η επταετία και το δράμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών», εφημ. *Βήμα*, 22 και 24/9/1974.

προσκόμιση του «πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων»¹²⁶. Με τον Α.Ν. 2029/1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαίδευσως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», στο άρθρο 25, σχετικό με τις εξετάσεις εισαγωγής στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, αναφέρεται εκ νέου ότι απαραίτητο δικαιολογητικό για τη συμμετοχή στις εξετάσεις απαιτείται από τις αρχές η διαβίβαση «κατ' αίτησιν των ενδιαφερομένων πιστοποιητικών περί των κοινωνικών φρονημάτων επιτρέπον την εγγραφήν». Με τον Α.Ν. 386 του 1945 καταργούνται τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» αλλά μετά τον Εμφύλιο, επανήλθε με μεγαλύτερη ακόμα ένταση το καθεστώς του αυστηρού κοινωνικο-ιδεολογικού ελέγχου όλων των υποψηφίων των Π.Α.

Το 1951 ψηφίζεται ο νέος δημοσιούπαλληλικός κώδικας. Ο νόμος 18811/1951 ορίζει με σαφήνεια ότι: «ουδείς διορίζεται δημόσιος υπάλληλος αν μη κέκτηται το προσήκον εις δημόσιον υπάλληλον ήθος. Εις το ήθος περιλαμβάνονται και αι υγιείς κοινωνικά αντιληψεις των υπαλλήλων. Ο δημόσιος υπάλληλος είναι εκτελεστής της θελήσεως του κράτους και οφείλει πίστιν και αφοσίωσιν προς την πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη. Ιδεολογία σκοπούσαι την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του υφιστάμενου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος, αντίκειται απολύτως προς την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου»¹²⁷.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του Β.Δ. της 24/11/1953 «Περί ενάρξεως και λήξεως του ακαδημαϊκού έτους των εγγραφών, μετεγγραφών και εισιτηρίων εξετάσεων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών» για τη συμμετοχή των υποψηφίων σπουδαστών/στριών στις εισιτήριες εξετάσεις απαιτείται «Σημείωμα της οικείας Αστυνομικής Αρχής ότι υπέβαλλεν αίτησιν εκδόσεως πιστοποιητικού περί της νομιμοφροσύνης του, επιτρεπούσης την εγγραφήν του».

Τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» καταργούνται το 1964 από την Κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου του Γ. Παπανδρέου. Σύμφωνα με τον Ν. 4379/1964 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της γενικής (στοιχειώδους και μέσης) εκπαίδευσως» δεν απαιτείται πλέον η προσκόμιση πιστοποιητικού για την εισαγωγή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες. Ταυτόχρονα αλλάζει και ο τρόπος εισαγωγής η οποία

---

¹²⁶ Β.Δ. 13/9/1938 «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, εκδόσεως αποτελεσμάτων κ.λπ.», παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ. 21, σ.173.

¹²⁷Ν. 18811/1951 «περί Κώδικος καταστάσεως των Δημοσίων Διοικητικών Υπαλλήλων», στο Κάτσικας Χ. – Θεριανός Κ, (2007), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα: Σαββάλας, σ.192, 195.

γίνεται χωρίς ειδικές εξετάσεις, αλλά με τον βαθμό του Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου. Ωστόσο, η δικτατορία του 1967 επαναφέρει τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» με τον Α.Ν. 129/1967, ως προαπαιτούμενο για την εισαγωγή στις Π.Α. Το 1971 με το Ν.Δ. 842/1971 δεν απαιτείται πλέον η «έγκριση» της Αστυνομίας. Τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» καταργούνται οριστικά στον ευρύτερο δημόσιο τομέα το 1981.

Από το αδημοσίευτο Αρχείο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης, αντλούμε έντυπα «πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων» των υποψηφίων από το 1952 έως το 1962, τα οποία είναι ταξινομημένα σε φακέλους κατά φύλο. Το 1952, βρίσκουμε 22 πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων θηλέων και 40 αρρένων στους αντίστοιχους φακέλους, τα οποία είναι θετικά. Η «Βεβαίωσις Νομιμοφροσύνης», χορηγείται από την Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή του τόπου καταγωγής των υποψηφίων και διαβιβάζεται με την ένδειξη «Απόρρητον» στην Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης. Σε βεβαίωση του 1952 διαβάζουμε: «Βεβαιούμεν ότι η... του .. και της ... γεννηθείσα εις ... το έτος... και κατοικούσα εις .. επαγγέλματος μαθήτρια δεν διώκεται παρ' ημών τυγχάνει Νομιμόφρων και δύναται να φοιτήσει εις Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν άνευ βλάβης των εθνικών συμφερόντων. Η παρούσα εκδίδεται τη αιτήσει του ενδιαφερομένου ίνα υποβληθεί εις την Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν Μυτιλήνης και χρησιμεύσει ως δικαιολογητικόν προς συμμετοχήν εις εξετάσεις. Ισχύει δι ην αιτίαν εξεδόθη απαγορευμένης της εις την ενδιαφερομένην εγχείρισεως της»¹²⁸.

Το 1955, βρίσκουμε 40 πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων θηλέων και 41 αρρένων στους αντίστοιχους φακέλους, τα οποία είναι θετικά. Το 1956 υπάρχουν 22 πιστοποιητικά θηλέων και 34 αρρένων τα οποία επίσης βεβαιώνουν ότι τόσο οι άμεσα ενδιαφερόμενοι όσο και οι οικείοι τους «τυγχάνουσιν νομιμόφρονες και ουδέποτε απησχόλησαν την υπηρεσίαν από αντεθνικής πλευράς». Το 1957 βεβαιώνεται η νομιμοφροσύνη 14 θηλέων και 22 αρρένων βάσει της εγκυκλίου 15/1954 Κεφ. Β' παραγ.1 του Υπουργείου Εσωτερικών. Στα πιστοποιητικά που χορηγούνται από το Γραφείον Εθνικής Ασφαλείας της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής βεβαιώνεται ότι: «ως προέκυψεν εκ γενομένης ερεύνης η ...του.. και της ... γεννηθείσα εν ... και κατοικούσα.... ετών ... δύναται από απόψεως κοινωνικών φρονημάτων να εισαχθεί εις την Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν Μυτιλήνης.

---

¹²⁸ Αρχείο Π.Α.Μ, Φάκελος *Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων Θηλέων 1952*.

Τη αιτήσσει του ανωτέρω εκδίδεται η παρούσα ίνα υποβληθή εις τον Διευθυντήν της Π.Α.Μ. Η παρούσα ισχύει μόνον δι ην αιτίαν εξεδόθη απαγορευμένης της άλλης χρησιμοποιήσεως της». Όπως φαίνεται, το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» εκδίδεται σε κάθε συναλλαγή των πολιτών με το κράτος, το περιεχόμενό του δεν κοινοποιείται και είναι άκυρο στα χέρια των άμεσα ενδιαφερομένων. Τα πιστοποιητικά του 1957, «καθώς προκύπτει εκ των παρ'ημίν τηρουμένων αρχείων ερεύνης εις τα αρχεία της Διεύθυνσης Εγκληματολογικών Υπηρεσιών και πληροφοριών ας έσχομεν παρ' ευπολήπτων πολιτών», βεβαιώνουν ότι κάθε υποψήφια «δεν διώκεται παρ' ημών, δεν εκκρεμεί παρ' ημίν εναντίον της καταδιωκτικόν έγγραφον άλλης αρχής ούτε και απησχόλησεν ποτέ την υπηρεσίαν μας δ'οιανδήποτε αιτίαν, εμφορείται δε υπό εθνικών αρχών». Τα πιστοποιητικά των υποψηφίων είναι όλα θετικά εκτός από 2 αρρένων Το 1958 χορηγούνται 84 πιστοποιητικά θηλέων και 75 αρρένων. Όλα είναι θετικά εκτός από ένα θηλέων σύμφωνα με το οποίο η ενδιαφερόμενη: «δεν μας απησχόλησε μέχρι σήμερα αντεθνικώς ή εξ οιασδήποτε άλλης πλευράς διάγουσα φιλησύχως και νομιμοφρόνως. Ο πατήρ όμως ταύτης τυγχάνει κομμουνιστής αμετανόητος και κατά την γνώμην της οικείας υπηρεσιακής Χωροφυλακής η εν περιλήψει υφίσταται ιδεολογικόν επηρεασμόν παρά του εν λόγω πατρός της». Στην περίπτωση αυτή η προσωπική άποψη του αρμόδιου οργάνου της τάξης, είναι αρκετή για να αποκλείσει την συμμετοχή της υποψήφιας από τις εξετάσεις όχι μόνο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης, αλλά από όλες τις Ακαδημίες, τις υπόλοιπες σχολές και τις δημόσιες υπηρεσίες της χώρας. Το 1959 χορηγούνται 50 θετικά πιστοποιητικά αρρένων και 37 θηλέων. Τα πιστοποιητικά του 1960, είναι όλα θετικά, 100 για τους άντρες και 54 για τις γυναίκες. Επίσης το 1961 καταθέτουν στην Π.Α.Μ. 57 πιστοποιητικά αρρένων και 62 θηλέων και είναι όλα θετικά. Τέλος το 1962, βρίσκονται στο αρχειακό υλικό 22 πιστοποιητικά αρρένων και 34 θηλέων τα οποία είναι όλα θετικά¹²⁹.

Όπως φαίνεται από το *Εμπιστευτικόν Πρωτόκολον Αλληλογραφίας* της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης, η «Κρίσις Νομιμοφροσύνης», αφορούσε τόσο

---

¹²⁹ Το ποσοστό των αρνητικών πιστοποιητικών είναι αμελητέο (ένα θηλέων και δύο αρρένων) συγκριτικά με το συνολικό αριθμό των υποψηφίων της περιόδου 1951-1964. Τα στοιχεία που βρίσκονται στο Αρχείο είναι αποσπασματικά και ελλιπή. Δεν υπάρχουν τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων», των ακόλουθων ετών: 1951, 1953, 1954, 1963 και 1964 ενώ αριθμός των ευρισκόμενων πιστοποιητικών στο Αρχείο δεν ταυτίζεται με τον αριθμό των υποψηφίων των αντίστοιχων ετών, βλ. Πίνακα 1 σ. 54 της παρούσας εργασίας. Ενδεχομένως τα αρνητικά πιστοποιητικά ήταν περισσότερα και είτε καταστράφηκαν, (όπως και οι φάκελοι των αντιφρονούντων) είτε χάθηκαν.

τους/τις σπουδαστές/σπουδάστριες, όσο και το εκπαιδευτικό, διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό και ίσχυσε για μακρύ χρονικό διάστημα¹³⁰. Ο έλεγχος αυτός δεν αφορούσε μόνον τα άμεσα ενδιαφερόμενα άτομα αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογενείας τους. Στόχος ήταν ο αυστηρός ιδεολογικός έλεγχος και η χειραγώγηση των μελλοντικών δασκάλων/ισσών¹³¹. Οι «μη νομιμόφρονες», δεν είχαν το δικαίωμα να συμμετέχουν στις εισαγωγικές εξετάσεις σε οποιοδήποτε εκπαιδευτικό ίδρυμα, ή να προσληφθούν στο δημόσιο τομέα, αφού η απόφαση του Συμβουλίου κοινοποιούνταν σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ελληνικής επικράτειας. Οι σπουδαστές/στριες που ήδη φοιτούσαν εάν κρίνονταν κατά την διάρκεια των σπουδών τους, «μη εθνικώς φρονούντες», έπρεπε να «απομακρυνθούν» από την Π.Α. Προκειμένου να αποκτήσουν ξανά την σπουδαστική ιδιότητα ήταν υποχρεωμένοι να υποβάλουν την ταπεινωτική «δήλωση μετανοίας ή αποκηρύξεως»¹³², η οποία δημοσιεύονταν στον τοπικό τύπο¹³³.

Η σημαίνουσα βαρύτητα που δόθηκε στο «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων», δείχνει ότι βασική προτεραιότητα στην επιλογή των μελλοντικών δασκάλων δεν αποτελούσαν οι αυξημένες πνευματικές δεξιότητες, όπως είχαν αρχικά οριστεί¹³⁴ αλλά οι πολιτικές πεποιθήσεις των υποψηφίων. Σύμφωνα με την Αβδελά, η αντιπαράθεση ανάμεσα στις δυνάμεις της αριστεράς και της δεξιάς μετέθεσε τις προτεραιότητες ορίζοντας τον αντικομμουνισμό ως το θεμέλιο λίθο της κρατικής εξουσίας¹³⁵. Τον πρώτο λόγο στην επιλογή των μελλόντων δασκάλων είχε ένας εξωθεσμικός παράγοντας με την εκπαίδευση όπως η Ελληνική βασιλική χωροφυλακή¹³⁶. Το συγκεκριμένο πιστοποιητικό διαίρεσε τους μελλοντικούς δασκάλους σε «εθνικόφρονες» και «μη εθνικόφρονες» στιγματίζοντας τους τελευταίους, λόγω των πολιτικών φρονημάτων όχι τόσο των ιδίων, αλλά του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος τους. Για τον Α. Καραφύλλη το «πιστοποιητικό

---

¹³⁰ Φάκελος, Έγγραφα με εμπιστευτικά πρωτόκολλα, «Εμπιστευτικών» έγγραφο, της Δ/σης Χωρ/κής Λέσβου, Γραφ. Εθνικ. Ασφαλείας, αριθ. Πρωτ. 5/46/1230 α, 11/1/1974 «Κοινωνικά φρονήματα του υπό πρόσληψιν προσωπικού επί συμβάσει»,

¹³¹ Νούτσος, Χ. (1979), «Η Εκπαίδευση των Δασκάλων. Ιδεολογικές Διαστάσεις και Μεθοδολογικές Προϋποθέσεις.» *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', Τεύχος 4, σ.25.

¹³² Αβδελά Ε., (1990), *ό.π.*, σ.98-99 και Αλιβιζάτος Ν., (1983), *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση-1922-1974. όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, σ.420-421.

¹³³ Εφημερίδα *Στέμμα*, έτος 23^ο Περίοδος Β' αριθ.4365, 11/10/1967 «Δήλωσις».

¹³⁴ Βλ. σ. 54 της παρούσας εργασίας.

¹³⁵ Αβδελά Ε., (1990), *ό.π.* σ.100.

¹³⁶ Καραφύλλης Α.(2008), «Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων: Μια κλασική περίπτωση κοινωνικής δικαιοσύνης ή αδικίας κατά την επιλογή των υποψηφίων σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες», 5^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη», Πανεπιστήμιο . Πάτρας.

κοινωνικών φρονημάτων», ως βασική προϋπόθεση για την εισαγωγή στις Π.Α., αποτελεί «αδιαμφισβήτητα μια από τις τρανταχτότερες περιπτώσεις κοινωνικής αδικίας στην ελληνική κοινωνία του 20^{ου} αιώνα»¹³⁷. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για το «κοινωνικό φύλο», έκαμψε τις αντιστάσεις έτσι ώστε μία άλλη περίπτωση κοινωνικής αδικίας και ιδιαιτερότητα του εισαγωγικού συστήματος των Π.Α. να γίνει σιωπηρά αποδεκτή: η θεσμοθετημένη έμφυλη διάκριση των υποψηφίων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.

Η διαδικασία των εισαγωγικών εξετάσεων

Εφόσον οι υποψήφιοι περνούσαν από τις «Συμπληγάδες» των «πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων», και την ιατρική εξέταση από τον σχολίατρο, εξετάζονταν στα πρακτικά μαθήματα: Γυμναστική, Μουσική, και Ιχνογραφία.¹³⁸ Ακολουθούσε η γραπτή εξέταση σε πέντε μαθήματα. Τα θέματα των εξεταζόμενων μαθημάτων, επιλέγονταν με κλήρωση από την εξεταστική επιτροπή και τα γραπτά βαθμολογούνταν στο γραφείο της Γενικής Επιθεωρήσεως παρουσία των Διευθυντών, από δύο βαθμολογητές. Τα γραπτώς εξεταζόμενα θέματα ήταν:

- α) Έκθεση,
- β) Αρχαία Ελληνικά(γραπτή ερμηνεία αδιδακτου τεμαχίου πεζού συγγραφέα Αττικής διαλέκτου),
- γ) Μαθηματικά (Πρακτική Αριθμητική, Πρακτική και θεωρητική Γεωμετρία),
- δ) Ιστορία,
- ε) Ανθρωπολογία και Πειραματική Φυσική.

Σύμφωνα με το Β. Δ του 1953 οι υποψήφιοι έπρεπε να συμπληρώσουν τη βάση σε όλα τα μαθήματα, η οποία αρχικά ήταν το 60¹³⁹ και υποχρεώνονταν στην καταβολή εξεταστών για την αντιμετώπιση των δαπανών διεξαγωγής των εισιτηρίων εξετάσεων στην Π.Α. και την αμοιβή των εξεταστών καθηγητών. Το ύψος των εξεταστών το οποίο καθοριζόταν με κοινή απόφαση των υπουργών Εθνικής

¹³⁷Καραφύλλης Α.(2008), *ό.π.*

¹³⁸ Β.Δ.13/21- 9-1938, «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των Π.Α , παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, Τεκ.21, σ.173

¹³⁹ Βιβλία *Πρακτικών και Εισαγωγικών εξετάσεων* 1951-1954, 1955-1962, 1963-1968.

Παιδείας και Οικονομικών, ορίστηκε αρχικά στις 60δρχ. και το 1960 αυξήθηκε στις 80 δρχ. για κάθε υποψήφιο¹⁴⁰.

Η νομιμοποίηση της ανισότητας των ευκαιριών

Ο αριθμός των εισακτέων ήταν διαφορετικός για κάθε Π.Α., και ορίζονταν με Υπουργική Απόφαση κάθε χρόνο. Για την Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης, ο αριθμός των εισακτέων αρχικά ορίστηκε σε 40 άτομα, «εξ ων τα 2/3 άρρενες και το 1/3 θήλεις»¹⁴¹. Με την Υ.Α. 94546/6-8-57, ο αριθμός αυτός μειώθηκε στους 30 η έμφυλη αναλογία όμως διατηρήθηκε σταθερή σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της Π.Α.Μ. Η ποσόστωση με βάση το φύλο καταργείται μόλις το 1980¹⁴². Η έμφυλη διάκριση, αφορούσε όλες τις μεικτές Π.Α., ανεξάρτητα αν ο αριθμός των εισακτέων σε αυτές ήταν διαφορετικός. Όπως προκύπτει από τα *Πρακτικά Εισαγωγικών Εξετάσεων (1951-1964)* και τα *Μαθητολόγια (1951-1986)*, η παραπάνω έμφυλη αναλογία διατηρήθηκε σχεδόν σε όλη την διάρκεια της λειτουργίας των Π. Α. μέχρι την μεταρρύθμιση του 1981. Αυτή η διάκριση υπήρχε από την εποχή των Διδασκαλείων και παρά την κατάργησή τους, η ίδια άνιση παροχή ευκαιριών, επιβίωσε και στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες¹⁴³, αν και έχει προηγηθεί η νομική εξίσωση των δύο φύλων (Σύνταγμα 1952, Ν. 3192/1955). Χαρακτηριστική είναι η έμφυλη ταξινόμηση των υποψηφίων, των απορριφθέντων λόγω παθίσεως ή ασθενείας, των εισακτέων, των ειδικών κατηγοριών, των επιλαχόντων και των αποτυχόντων στα *Πρακτικά των Εισαγωγικών Εξετάσεων*. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά σχεδιάστηκε Πίνακας 1 για το διάστημα 1951-1964. Το αποτέλεσμα της εφαρμογής των εκάστοτε Υπουργικών

¹⁴⁰ Υ.Α 107112/27-7-54 «Περί καθορισμού ποσού εξέταστων Υποψηφίων Σπουδαστών των Π.Α.», παρατίθεται στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, , Τεκ.44, σ206, Αρχείο Π.Α.Μ., Φάκελος, *Εισερχόμενα 1950-1954 και 1960-64*, Εγκύκλιος 300/20-9-60 «Καθορισμός εξέταστων των εισιτηρίων εξετάσεων των Π.Α. του Ακαδημαϊκού έτους 1960-61 Βλ. Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, , Τεκ.44 και 54 , σ206 και 231.

¹⁴¹ Ν.Δ.2702/1953, Άρθρο 1, παρ. 2, «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις τας Παιδαγωγικές Ακαδημίας και τακτοποιήσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την Στοιχειώδη και Μέσην Εκπαίδευσιν» στο Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, , Τεκ. 42, σ.195, Αρχείο Π.Α.Μ., Φάκελος Εισερχόμενα 1950-1954, «Περί καθορισμού εισακτέων σπουδαστών εις τας Παιδαγωγικές Ακαδημίας», αριθ. Πρωτ.64033/16-6-1954.

¹⁴² Ν. 1035/1980, «Περί του τρόπου εισαγωγής εις τα Ανώτατα...*ό.π.*

¹⁴³ Αρχικά οι εισακτέοι στις Π.Α. ορίστηκαν στους « 40 εξ ων 15 δύναται να είναι θήλεις», Π.Δ. «Περί εισιτηρίων εξετάσεων, εγγραφών και μετεγγραφών εις τας Παιδαγωγικές Ακαδημίας», Βλ. Μπουζάκης Σ.-Τζήκας Χ. -Ανθόπουλος Κ.(2002), *ό.π.*, , Τεκ 6, σ.131

Αποφάσεων, που επέβαλαν καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας των ΠΑ, μία σαφή διάκριση σε βάρος των γυναικών, φαίνεται καθαρά στον παρακάτω Πίνακα:

Πίνακας 1

Αποτελέσματα Εισιτηρίων Εξετάσεων Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης 1951-1964

ΧΡΟΝΟ ΛΟΓΙΑ	ΥΠΟΨΗ ΦΙΟΙ		ΑΠΟΡΙΦΘΕ ΝΤΕΣ				ΕΙΣΑΚΤΕΟΙ		ΕΠΙΛΑΧΟΝΤΕΣ		ΚΑΘ ΥΠΕΡΒΑΣΙΝ						ΑΠΟΤΥΧ ΟΝΤΕΣ	
	A	Γ	Λόγω ασθέν ειας		Λόγω αναστ ήματο ς		A	Γ	A	Γ	Τέκνα / αδέλφια /Αναπήρων Πολέμου		Τέκνα Πολυτέκνων		Τέκνα Εκπαιδευτικών		A	Γ
1951	80	49	2	-	1	1	30(86-60)	10(84-71)	20 (59-50)	25 (70-50)	1	1	-	-	-	-	26	12
1952	147	81	2	-	1	4	30 (89-66)	10(82-66)	62 (65-50)	39 (65-50)	2	4	1	5	-	-	45	16
1953	121	65	-	-	2	4	33 (89-71)	10 (95-83)	58 (70-50)	38 (82-51)	2	5	7	6	4	3	21	0
1954	120	69	1	1	3	3	27(126-93)	13(115-91)	30(92-75)	20(90-72)	-	2	2	3	5	1	52	26
1955	129	90	1	-	-	1	29(121-99)	16(134-105)	44(98-73)	34(104-71)	3	2	3	2	3	2	46	33
1956	138	58	-	-	-	1	20(123.5-108.5)	10(122.5-104.5)	81(107-75)	31(104-77.5)	2	1	3	1	4	1	28	13
1957	89	59	1	-	2	-	20(115-97)	10(107.5-95.5)	20(96.5-71.5)	21(94.5-72)	4	3	-	1	2	-	38	24
1958	69	60	-	-	5	1	20(119.5-93.5)	10(120.5-98.5)	17(93-77)	11(97.5-73)	1	1	1	-	-	-	25	36
1959	70	57	2	-	-	-	20(116.5-95)	10(128-98.5)	28(94-73)	30(96.5-71)	1	1	2	2	1	1	16	13
1960	85	58	1	1	-	-	18(117-93)	12(117-101)	30(90-71.5)	19(99-70)	2	1	2	1	1	1	31	23
1961	60	55	-	-	-	-	18(125-98)	12(115-99)	30(95.5-70.5)	28(95.5-70.5)	1	-	3	1	2	2	6	11
1962	53	59	-	-	-	2	20(121-94)	10(107.5-94.5)	15(93.5-72.5)	21(92.5-71)	2	1	2	1	1	2	13	23
1963	84	67	-	-	1	5	20(129-100.5)	10(127-109)	22(99-70)	28(107.5-76.5)	1	1	4	4	1	-	35	19
1964	97	63	-	1	-	3	18(105-90)	12(116-94)	38(88-70)	33(92-71)	1	1	1	3	-	-	33	10

Πηγή: Αρχείο Π.Α.Μ, *Πρακτικά Εισαγωγικών Εξετάσεων (1951-1964)*.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω Πίνακα, τις χρονιές: 1951, 1953, 1955, 1958, 1959, 1960, 1963 και 1964 υποψήφιος, με πολύ υψηλότερη βαθμολογία από τον τελευταίο εισακτέο δεν εισάγονται στην Π.Α.Μ. λόγω της καθιέρωσης της ποσόστωσης με βάση το φύλο. Τις ίδιες χρονιές η τελευταία εισακτέα έχει υψηλότερη βαθμολογία από τον τελευταίο εισακτέο. Τις χρονιές που παρατηρείται μια αύξηση του προκαθορισμένου αριθμού των εισακτέων(1953, 1954, 1955, 1960, 1961, 1964) αυτό συμβαίνει λόγω ισοβαθμίας των επιλαχουσών με τις τελευταίες εισακτέες.

Ο Σύλλογος των διδασκόντων της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης το 1963 σε έκτακτη συνέλευσή του, σύμφωνα με την 18419/5-12-63 υπουργική διαταγή «Περί αυξήσεως του αριθμού των εισακτέων αμοτέρων των φύλων κατά 25», αποφάσισε να εγγράψει 16 επιλαχόντες άνδρες και 9 επιλαχούσες, εισάγοντας την 9η επιλαχούσα αντί του 17ου επιλαχόντα διότι :

«1) ο αριθμός των επιλαχουσών είναι κατ'αναλογίαν πολύ μεγαλύτερος του των επιλαχόντων και

2)διότι η βαθμολογία αυτής (μονάδες 97,5) είναι κατά 18 βαθμούς- μονάδας ανώτερη εκείνης του 17ου επιλαχόντος και ως εκ τούτου λίαν καταφανής η διαφορά επιδόσεως

3) η βαθμολογία αυτής απέχει κατά ημίσειαν μόλις μονάδα της βαθμολογίας της 8ης επιλαχούσης, λαβούσης 98 μονάδας»¹⁴⁴.

Η θεσμοθέτηση της ποσόστωσης με βάση το φύλο δεν αιτιολογείται στα Νομοθετικά Διατάγματα που την καθιερώνουν, αντιθέτως εκλαμβάνεται ως αυτονόητη. Η αισθητά μειωμένη ποσοστιαία αναλογία των γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες ερμηνεύεται από το γεγονός ότι από το 1937 έως το 1982 απαγορεύονταν ο διορισμός διδασκαλισσών στα Μονοθέσια Δημοτικά, τα οποία ανέκαθεν αποτελούσαν και τα περισσότερα σχολεία της χώρας. Σύμφωνα με την επίσημη στατιστική του έτους 1938-39 το 60,4% του συνόλου των δημοτικών σχολείων ήταν μονοθέσια¹⁴⁵. Κατά το σχολικό έτος 1254-1955 το 48,9% από τα δημοτικά σχολεία της χώρας ήταν μονοθέσια.¹⁴⁶ Η απαγόρευση αυτή, καταργείται το

¹⁴⁴ Αρχείο Π.Α.Μ., Βιβλίον Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων, ό.π., Πράξις 94/7-12-1963.

¹⁴⁵ Στατιστική της εκπαίδευσως, Δημοτική εκπαίδευσις, Μέρος Α', Αθήναι 1940, σ. VII-XII, X. Βλ. Κάτσικας Χ.- Θεριανός Κ. (2007), ό.π., σ. 172.

¹⁴⁶ Στατιστική της εκπαίδευσως. Αθήναι: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1957 και 1987, Αντωνίου Χ. (2002), ό.π., σ.234.

1982 οπότε και αποφασίζεται ότι στο εξής ο διορισμός των δασκάλων σε όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας θα διενεργείται βάσει των γενικών προσόντων και κριτηρίων και ανεξάρτητα από το φύλο τους¹⁴⁷.

Η αισθητά μειωμένη ποσοστιαία αναλογία των γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες παρουσιάζεται σύμφωνα με στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας σε όλο διάστημα 1934-1987 όπως φαίνεται στον Πίνακα 2:

---

¹⁴⁷ Ν. 1986 του 1982, άρθρο 14, παρ.2.

Πίνακας 2:

Αντιστοιχία αρρένων και θηλέων όλων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών της Ελλάδας* κατά τα ακαδημαϊκά έτη 1934-1935 μέχρι 1937-1938 και 1955-1956 μέχρι 1986-1987**

Σπουδαστές α και β έτους

Ακαδ. έτη	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Αναλογία % γυναικών επί του συνόλου των σπουδαστών
1934-35	281	202	79	28,1%
1935-36	555	-	-	-
1936-37	658	420	238	36,2%
1937-38	910	631	279	30,7%
1955-56	2859	-	-	-
1956-57	2507	-	-	-
1957-58	2256	1275	981	43,5%
1958-59	2252	1228	1024	45,5%
1959-60	2384	1272	1112	46,6%
1960-61	2314	1260	1054	45,5%
1961-62	2256	1245	1011	44,8%
1962-63	2679	1426	1223	46,2%
1963-64	2832	1492	1340	47,3%
1964-65	2906	1506	1400	48,2%
1965-66	2857	1554	1303	45,6%
1966-67	3107	1812	1295	41,7%
1967-68	4307	2478	1829	42,5%
1968-69	2696	1526	1170	43,4%
1969-70	2524	1380	1144	45,3%
1970-71	2796	1521	1205	43,1%
1971-72	2514	1333	1181	47,0%
1972-73	2295	1095	1200	52,3%
1973-74	2508	1510	998	39,8%
1974-75	2497	1370	1127	45,1%
1975-76	2258	1317	941	41,7%
1976-77	2002	927	1075	53,7%
1977-78	1765	816	949	53,8%
1978-79	2389	1304	1085	45,4%
1979-80	3206	1696	1510	47,1%
1980-81	3457	1867	1590	46,0%
1981-82	3692	1982	1710	46,3%
1982-83	4530	2603	1927	42,5%
1983-84	7507	2838	4669	62,2%
1984-85	9874	2931	6943	71,0%
1985-86	10577	3329	7248	68,5%
1986-87	4388	1597	2791	63,6%

Πηγές:

1. Στατική Επετηρίς της Ελλάδος 1937-1939. Αθήναι 1940.
2. Στατιστική της Εκπαιδύσεως 1937-1938. Αθήναι 1940.
3. Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1957-1988. Αθήναι 1958-1990.

* Συμπεριλαμβανομένων και των Π.Α. Ψυχικού, Πατρών (της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας) και Πειραιώς (του Δήμου Πειραιώς), που εκπαίδευαν μόνο γυναίκες.

** Για τα ακαδημαϊκά έτη 1938-1939 μέχρι 1954-1955 δεν διαθέτουμε στατιστικά στοιχεία.

Από τα δεδομένα του Πίνακα 2 γίνεται φανερό ότι από το ακαδημαϊκό έτος 1934-1935 μέχρι το 1982-1983 οι γυναίκες είναι αριθμητικά λιγότερες από τους άνδρες και σε μία ποσοστιαία αναλογία που αρχίζει από 28,1% (1934-1935) και φτάνει μέχρι 48,2% (1964-1965). Η αύξηση του ποσοστού τους σε 52,3% κατά το ακαδημαϊκό έτος 1972-1973, σε 53,7% κατά το 1976-1977 και σε 53,8% κατά το 1977-1978 οφείλεται, καθώς φαίνεται, πρώτα στις διατάξεις του Νομοθετικού Διατάγματος 842 του 1971, που επιτρέπει την εισαγωγή στις ΠΑ χωρίς εξετάσεις των «αριστούχων» και έπειτα στις διατάξεις του Νόμου 552 της 8ης Μαρτίου του 1977, σύμφωνα με τις οποίες από το ακαδημαϊκό έτος 1977-1978 εγγράφονται στις ΠΑ χωρίς εξετάσεις όσοι και όσες έχουν βαθμό τουλάχιστον 17 και 1/2 και σε ποσοστό 50% επί του αριθμού των εισακτέων, ενώ το υπόλοιπο 50% γίνεται δεκτό στις Σχολές αυτές ύστερα από επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις αποδείχτηκε ότι οι γυναίκες κατέλαβαν τις περισσότερες θέσεις.

Η απότομη αύξηση του αριθμού των γυναικών από το ακαδημαϊκό έτος 1983-1984 μέχρι το 1986-1987 και σε ποσοστά που φτάνουν το 62,2% κατά το 1983-1984, το 71,0% κατά το 1984-1985, το 68,5% κατά το 1985-1986 και το 63,6% κατά 1986-1987 οφείλεται στην εφαρμογή του Νόμου 1286 του 1982 που καταργούσε την κατά φύλο διάκριση του αριθμού των εισακτέων οπότε και αποφασίζεται η κατάργηση όλων εκείνων των διατάξεων «που προβλέπουν το διορισμό υποψηφίων από ένα μόνο φύλο ή σε ποσοστά από καθένα φύλο σε θέσεις εκπαιδευτικού προσωπικού των δημοσίων σχολείων δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και των Σχολών Εκπαίδευσης Διδακτικού Προσωπικού. Εφεξής στις θέσεις αυτές διορίζονται υποψήφιοι με βάση τα γενικά προσόντα και κριτήρια και ανεξάρτητα από το φύλο τους»¹⁴⁸.

Παράλληλα, αυτή η σταθερά αυξανόμενη προσέλευση των γυναικών προς το διδασκαλικό επάγγελμα κατά τα τελευταία χρόνια λειτουργίας των ΠΑ δηλώνει όχι

---

¹⁴⁸Ν. 1286 του 1982, άρθρο 14, παρ.2.

μόνον την προτίμηση τους για το επάγγελμα αυτό αλλά και την επιθυμία τους για γρήγορη επαγγελματική αποκατάσταση, αφού οι πτυχιούχοι των Σχολών αυτών μπορούσαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 να βρουν σχετικά εύκολα εργασία¹⁴⁹.

Τα προαναφερθέντα ποσοτικά δεδομένα αναδεικνύουν ότι το επάγγελμα της δασκάλας δεν είναι και τόσο «γυναικείο» αλλά πρόκειται περισσότερο για μια κοινωνική κατασκευή. Ενώ από το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, το έργο της παιδαγωγού ορίζεται ως προέκταση της «γυναικείας φύσης», τον 20ο αιώνα, το διδασκαλικό επάγγελμα γίνεται απροσπέλαστο για ένα ποσοστό γυναικών λόγω φύλου. Το φύλο αποτελεί προνόμιο για τους άντρες και εμπόδιο για τις υποψήφιες δασκάλες. Για να ξεπεραστεί το εμπόδιο αυτό είναι υποχρεωμένες να αυξήσουν τις επιδόσεις τους Ωστόσο ακόμα και η καλύτερη βαθμολογία από τους συνυποψήφιους τους δεν εγγυάται την εισαγωγή τους στις Π. Ακαδημίες. Στο τελευταίο μισό του 20ου αιώνα ένα σημαντικό ποσοστό των γυναικών, αποκλείονται από το διδασκαλικό επάγγελμα λόγω φύλου, παρά την κατοχύρωση της νομικής εξίσωσης των δύο φύλων με το Σύνταγμα του 1952. Σύμφωνα με την Φουρναράκη, το επάγγελμα της δασκάλας, εντάσσεται στο ευρύτερο «πρόβλημα» της μισθωτής εργασίας των γυναικών, διότι παρά τις όποιες νομοθετικές ρυθμίσεις κυρίαρχη εξακολουθεί να είναι η παραδοχή ότι: ο πρωταρχικός προορισμός των γυναικών ως συζύγων και ως μητέρων είναι εκείνος που προσδιορίζει την δυνατότητα και συνεπώς τους όρους πρόσβασής τους στη μισθωτή εργασία. «Δυνατότητα λοιπόν και όχι δικαίωμα, η οποία τίθεται διαρκώς υπό αίρεση, νομιμοποιώντας σε πείσμα της ισότητας του δικαίου, τη σταδιακή θεσμοθέτηση διακρίσεων σε βάρος των εργαζόμενων γυναικών, εν προκειμένω στο δημόσιο τομέα»¹⁵⁰.

---

¹⁴⁹ Αντωνίου Χ.(1996), «Ιδιαιτερότητες της εκπαίδευσης των Γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες (1933-1987), *Νέα Παιδεία*, έτος 20^ο, τευχ. 77, σ.133-141

¹⁵⁰ Ε. Φουρναράκη, «Επάγγελμα δασκάλα», *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες*, Αφιέρωμα 2-31, 2-5-1999, σ.11

«Οι γυναίκες διδάσκουν και οι άνδρες διοικούν»¹⁵¹

Ερευνώντας την έμφυλη κατανομή του διδακτικού προσωπικού είναι φανερή η υποαντιπροσώπευση των γυναικών όχι μόνο στο επίπεδο των σπουδαστών/στριών αλλά και στο επίπεδο των διδασκόντων, ενώ σε επίπεδο διοίκησης οι γυναίκες άτυπα αποκλείονται.¹⁵² Δεν πρόκειται απλά για υποαντιπροσώπευση των γυναικών στις θέσεις αυτές. Ουσιαστικά πρόκειται για αποκλεισμό¹⁵³. Ο αποκλεισμός των γυναικών, αφορά συνολικά τα πρόσωπα εξουσίας από την κορυφή της εκπαιδευτικής πυραμίδας¹⁵⁴. Ο αποκλεισμός μάλιστα αναδεικνύεται έντονος, αν λάβουμε υπόψη μας τα υψηλά ποσοστά των γυναικών που δίδασκαν στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης, καθώς και τα υψηλά ποσοστά των γυναικών που φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο και ειδικά σε σχολές εκπαιδευτικών την ίδια εποχή.

Κατά το διάστημα 1951-1964, δίδαξαν στην Π.Α.Μ 15 καθηγητές και 5 καθηγήτριες. Οι ειδικότητες των καθηγητών ήταν: Φιλολόγοι, Θεολόγοι, Φυσικοί, Σωματικής Αγωγής, Τεχνικών, Παιδαγωγικών, ένας Δικηγόρος και ένας Σχολίατρος. Οι γυναίκες δίδαξαν ως καθηγήτριες Μουσικής, Γεωπονικών και Οικοκυρικών. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, τρεις άντρες ήταν διευθυντές στην Π.Α.Μ¹⁵⁵.

Παρόλο που η εκπαίδευση ως χώρος εργασίας θεωρείται ότι παρείχε και παρέχει θεωρητικά και θεσμικά ίσες ευκαιρίες στο διδακτικό προσωπικό, ωστόσο παρατηρούμε, σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, ότι είναι άνισος ο καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς των δύο φύλων. Ο έμφυλος αυτός καταμερισμός εργασίας στο διδακτικό προσωπικό αντανακλά, αναπαράγει και

¹⁵¹ Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από τους M. Strober & D. Tyack στην ερευνητική τους δουλειά "Why do women teach and men manage? A report on Research on schools", *Signs*, vol. 5, 1980, p. 494-503. Πρόσφατες έρευνες, απέδειξαν ότι ο προβληματισμός αυτός εξακολουθεί να είναι επίκαιρος και να αντανακλά την κατάσταση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης ανά τον κόσμο, βλ. Μαραγκουδάκη Ε. «Οι γυναίκες διδάσκουν και οι άνδρες διοικούν», στο Δεληγιάννη Β. και Ζιώγου Σ., (1997). (επιμ), *Φύλο και Σχολική Πράξη*, Θεσ/κη: Βάνιας, σ.258-302

¹⁵² Για την έμφυλη κατανομή των διδασκόντων/ουσών βλ. *Πρακτικά των Εισιτηρίων Εξετάσεων, τα Μισθολόγια 1963-1990, τα Μητρώα Μισθοδοσίας, τους Ατομικούς Φακέλους, τα Στατιστικά Στοιχεία ΠΑ*, τον Φ.10 *Επικουρικών καθηγητών και Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης. Αναμνηστική Έκδοση*, (1982), Μυτιλήνη: Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης, σ. 26.

¹⁵³ Για τον αποκλεισμό των γυναικών από τις θέσεις διευθυντών και προϊσταμένων εκπαίδευσης τόσο για την Α/βάθμια όσο και για την Β/θμια εκπαίδευση βλ. Μαραγκουδάκη Ε. *ό. π.*, 261-262 Το φαινόμενο του αποκλεισμού των γυναικών, ισχύει και για το διδακτικό προσωπικό, τους διευθυντές και υποδιευθυντές τόσο του Μαρασλείου Διδασκαλείου (1905-1933), όσο και της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας (1934-1991), βλ. Σκούρα Λ., (1997), *ό.π.*, σ. 50-51 και σ.186-190.

¹⁵⁴ Εκπαιδευτική πυραμίδα θεωρείται η διάρθρωση της εκπαίδευσης σε διακριτά ιεραρχικά επίπεδα. Ο αριθμός των μαθητών ελαττώνεται όσο ανεβαίνουμε επίπεδο εξ ου και η ονομασία, Βλ. Μπουρνάζος Σ. «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», στο Χηϊωσήφ Χ., *Ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. Α² σ.247.

¹⁵⁵ *Μητρώα Μισθοδοσίας 1951-1964 Π.Α.Μ.*

συντηρεί τον καταμερισμό των «ρόλων» στο χώρο της οικογένειας, καθώς και τον επιμερισμό εργασίας με βάση τον παράγοντα φύλο στην κοινωνία ευρύτερα. Οι έμφυλες σχέσεις στον εκπαιδευτικό μηχανισμό είναι ιεραρχικά δομημένες και αποτελούν αντανάκλαση και συντήρηση των εξουσιαστικών σχέσεων ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στα πλαίσια της πατριαρχικής διάρθρωσης της ευρύτερης κοινωνίας.¹⁵⁶

Στη διάρκεια των 40 ετών που λειτούργησε η Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης (1950-1990) καμία γυναίκα δεν κατείχε διευθυντική θέση¹⁵⁷. Η διαχρονική κυριαρχία των ανδρών σε διευθυντικές θέσεις λειτούργησε ενθαρρυντικά για τους άνδρες εκπαιδευτικούς, ώστε αυτοί να επιδιώκουν την προαγωγή τους στις θέσεις αυτές. Αντίθετα η απουσία των γυναικών εκπαιδευτικών από τις διευθυντικές θέσεις και η απασχόλησή τους υπό τον έλεγχο και την εξουσία του ανδρικού φύλου, συνέβαλε στην συντήρηση και αναπαραγωγή του status quo. Στέρησε δηλαδή την ευκαιρία στους άνδρες αλλά κυρίως στις γυναίκες εκπαιδευτικούς, να εξοικειωθούν με την παρουσία των γυναικών σε θέσεις αυξημένου κύρους και να την αποδέχονται ως κάτι το σύνηθες και όχι ως κάτι το εξαιρετικό¹⁵⁸. Το γεγονός αυτό είχε αρνητικές συνέπειες και για τους ίδιους τους σπουδαστές και τις σπουδάστριες της Π.Α., διότι αποτελεί κοινό τόπο για την Παιδαγωγική και την Ψυχολογία ότι οι διδάσκοντες αποτελούν πρότυπα για τους μαθητευόμενους. Έτσι οι τελευταίοι δεν είχαν την ευκαιρία να βλέπουν και τις γυναίκες σε θέσεις εξουσίας, έτσι ώστε να το συνηθίσουν και να το θεωρούν ως κάτι απόλυτα φυσιολογικό. Ιδιαίτερα οι νεαρές δασκάλες δεν διδάχθηκαν να διεκδικούν ισότιμη μεταχείριση και να συμπεριλαμβάνουν στους στόχους τους την πρόσβαση στη διοίκηση των σχολικών μονάδων στις οποίες υπηρέτησαν ως δασκάλες, με αποτέλεσμα και εκεί να παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο του αποκλεισμού.

Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του φαινομένου του άτυπου αποκλεισμού των γυναικών από στελεχικές διοικητικές θέσεις¹⁵⁹, οι οποίες δέσποζαν στη σχετική βιβλιογραφία μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 εξηγούσαν την απουσία των

---

¹⁵⁶ Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ.259.

¹⁵⁷ Κατά την διάρκεια των 40 ετών που λειτούργησε η Π.Α.Μ. εμφανίζονται 12 διευθυντές στα *Μητρώα Μισθοδοσίας(1951-1990)*.Περισσότερα για τους διευθυντές και το προσωπικό της περιόδου 1951-1981 βλ. Παπάζογλου Ι., (1982), .ό.π., σ. 73-86.

¹⁵⁸ Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ.277.

¹⁵⁹ Για την επισκόπηση των μελετών που υιοθετούν την προσέγγιση αυτή καθώς και για την κριτική τους βλ. S. Acker(1983), "Women and Teaching : A semi-detached Sociology of a semi-profession" στο S. Walker & L. Barton (Eds): *Gender, Class and Education*, Lewes Falmer.

γυναικών από διοικητικές θέσεις με όρους ατομικής επιλογής και ευθύνης όπως π.χ. την έλλειψη φιλοδοξιών και ενδιαφέροντος για άνοδο στην επαγγελματική ιεραρχία, την έλλειψη αυτοπεποίθησης και ικανοτήτων για άσκηση διοικητικών καθηκόντων, την ανεπαρκή αφιέρωση και αφοσίωση στο επάγγελμα. Οι προσεγγίσεις αυτές έχουν δεχθεί έντονη κριτική και ελέγχονται ως απλουστευτικές και ανεπαρκείς. Επίσης, η κριτική αναφέρεται στο ότι στηρίζονται και αποδέχονται αντιλήψεις και παραδοχές «κοινής λογικής», ότι δέχονται την ανδρική εμπειρία ως κανονικότητα προς την οποία οι γυναίκες συγκρινόμενες υστερούν και γενικά, ότι υιοθετούν την τάση "κατηγορίας του θύματος" με το να υποκειμενοποιούν τις αντικειμενικές συνθήκες και να αποδίδουν την ευθύνη του όλου ζητήματος στις ίδιες τις γυναίκες¹⁶⁰. Σύμφωνα με την S. Acker, η τάση αυτή «θα μπορούσε να ονομαστεί ιδεολογία της ατομικής επιλογής και παράλληλα μια αμέλεια για κάθε άλλο περιορισμό εκτός απ' όσους επιβάλλει η οικογένεια. Οι φιλοδοξίες και τα κίνητρα έχουν παραγκωνίσει κάθε άλλο παράγοντα»¹⁶¹.

Η κριτική που ασκεί η S. Acker, καθώς και άλλοι, στις προσεγγίσεις αυτές υποστηρίζεται από πιο πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα, καθώς και αυτοβιογραφίες γυναικών, που απογυμνώνουν αποκαλυπτικά την ιδεολογία της ατομικής επιλογής. Αυτά τα δεδομένα αναδεικνύουν, επίσης, την αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού των αντιλήψεων για αφιέρωση στο επάγγελμα, για φιλοδοξίες καριέρας, κτλ., ώστε να συμπεριλαμβάνεται η οπτική των γυναικών και ιδιαίτερα οι ειδικές συνθήκες κάτω από τις οποίες συμμετέχουν στην αγορά εργασίας.

Η δεύτερη τάση ερμηνευτικών προσεγγίσεων¹⁶², τοποθετεί την εξήγηση του ζητήματος στις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές δομές και σχέσεις. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται, ότι τα βαθύτερα και ουσιαστικότερα αίτια του αποκλεισμού των γυναικών εκπαιδευτικών από τη διοικητική ιεραρχία της εκπαίδευσης ανάγονται, και είναι άμεση συνέπεια, του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης της οικονομίας και της πατριαρχικής διάρθρωσης των δυτικών κοινωνιών. Ο καπιταλιστικός τρόπος οργάνωσης της οικονομίας σε συνδυασμό με την πατριαρχία, όπως υποστηρίζεται, συμβάλλουν έμμεσα αλλά αποτελεσματικά στον αποκλεισμό των γυναικών από τη διοικητική ιεραρχία τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης όσο και γενικότερα στο χώρο της απασχόλησης. Αυτό επιτυγχάνεται με τον διαχωρισμό του ιδιωτικού /

¹⁶⁰ Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ.270.

¹⁶¹ S. Acker., (1983), ό π.,, σ. 132

¹⁶² Βλ. ενδεικτικά R. Grant(1989), "Women teachers career pathways. Towards an alternative model of career", στο S. Acker, (Ed.), :*Teachers, Gender and Careers*, London: Falmer Press, σ.35-50.

οικογενειακού από το δημόσιο τομέα, την ιδεολογικοποίηση της ανωτερότητας του ανδρικού φύλου σε σχέση με το γυναικείο και την παγίωση - διαιώνιση της κυριαρχίας των ανδρών στο δημόσιο χώρο και ιδιαίτερα στα κέντρα λήψης αποφάσεων¹⁶³.

Η ισχνή παρουσία των διδασκαλισσών σε θέσεις με αυξημένο κύρος, εν μέρει οφείλεται στη διαδικασία κοινωνικοποίησης τους, με την οποία το άτομο-γυναίκα μαθαίνει να προσαρμόζει τις προσδοκίες της στην κουλτούρα της ομάδας αποκτώντας την εγκεκριμένη κοινωνική συμπεριφορά¹⁶⁴. Το κοινωνικά αποδεκτό στερεότυπο της θηλυκότητας δεν υπήρξε ποτέ συμβατό με την άσκηση εξουσίας και ελέγχου¹⁶⁵.

Εξάλλου πίσω από την ρητορική της αξιοκρατίας καλύπτονται σε ένα μεγάλο βαθμό, κομματικοί συσχετισμοί, και η επιλογή διευθυντικών στελεχών γίνεται κυρίως με βάση κομματικά κριτήρια. Μια έμμεση αλλά πολύ αποκαλυπτική ένδειξη αποτελεί η αλλαγή προσώπων στην διεύθυνση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης, κάθε φορά που άλλαζε το κυβερνών κόμμα. Ο αποκλεισμός των γυναικών από τη διοίκηση της εκπαίδευσης σχετίζεται άμεσα με τα κομματικά κριτήρια εφόσον την εποχή αυτή ένα ελάχιστο ποσοστό γυναικών αναμειγνύονταν ενεργά στην πολιτική. Συνεπώς, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί είχαν ελάχιστες πιθανότητες για να αποτελέσουν ενεργά κομματικά στελέχη και να επιλεγθούν σε θέσεις- κλειδιά, για την υποστήριξη και τον έλεγχο υλοποίησης της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής. Επίσης και σε επίπεδο τυπικών προσόντων ήταν ελάχιστες οι γυναίκες εκπαιδευτικοί και μάλιστα οι έγγαμες που διέθεταν μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών ή δεύτερο πτυχίο λόγω των υποχρεώσεων που επιβάλλει ο καταμερισμός ρόλων στο χώρο της οικογένειας¹⁶⁶.

---

¹⁶³ Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ272

¹⁶⁴ Χατζηπαναγιώτου Π. (1997), «Η συμμετοχή των γυναικών σε θέματα διοίκησης και διαχείρισης της σχολικής μονάδας. Η επίδραση του παράγοντα φύλου», σ.293-300, στο Δεληγιάννη Β. και Ζιώγου Σ., (1997)(επιμ), ό.π., σ.297.

¹⁶⁵ Στις ελάχιστες περιπτώσεις που οι γυναίκες γίνονται διευθύντριες στην εκπαίδευση όταν υιοθετούν ανδρικές πρακτικές στην άσκηση των καθηκόντων τους δηλ. είναι αποφασιστικές, επιβλητικές, χαρακτηρίζονται «σιδηρές κυρίες» που έχουν αποποιηθεί κάθε ίχνος θηλυκότητας, βλ. Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ.276 και 278.

¹⁶⁶Μαραγκουδάκη Ε.(1997),ό.π., σ.284-285.

Επίλογος

Η ιδεολογικά κυρίαρχη παραδοχή του 19^{ου} αιώνα, ως προς την ύπαρξη μιας «ιδιαίτερης γυναικείας φύσης», προκάθρισε την μητρότητα ως τον απόλυτο γυναικείο προορισμό. Αν και οι γυναίκες θεωρήθηκαν «εκ φύσεως παιδαγωγοί», έπρεπε να μορφωθούν για να επιτελέσουν τον μητρικό διαπαιδαγωγικό τους ρόλο σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Το επάγγελμα της δασκάλας λόγω της συμβατότητας του με τη «γυναικεία φύση», θεωρήθηκε ένα «γυναικείο επάγγελμα», το οποίο έδωσε μια διέξοδο για τα κορίτσια της μεσαίας τάξης. Μέσα από την ισχυρή αυτή νοοτροπική στάση, άνοιξε ο δρόμος της εκπαίδευσης για τις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων.

Με βάση την ιδεολογία της έμφυλης διαφοράς, την οποία υποστήριξε η επιστημονική αυθεντία, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, διαφοροποιήθηκαν οι στόχοι της εκπαίδευσης των αγοριών και των κοριτσιών. Στην πράξη την εκπαίδευση της δασκάλας ανέλαβαν τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία των ξένων ιεραποστόλων και το ιδιωτικό Διδασκαλείο της Φιλεκπαιδευτική Εταιρείας, από τις απαρχές οικοδόμησης του εθνικού συστήματος εκπαίδευσης, έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η επίκληση της πνευματικής ιδιαιτερότητας που μεταφράστηκε σε διανοητική κατωτερότητα των γυναικών, καθόρισε το εύρος και την ποιότητα της επιστημονικής γνώσης που παρεχόταν στις υποψήφιες δασκάλες. Η γνώση αυτή έγινε πολλές φορές αντικείμενο κριτικής, διότι ήταν περισσότερο μια «διακοσμητική», παρά μια ουσιαστική και εξειδικευμένη στην Παιδαγωγική επιστήμη, γνώση, όπως ήταν η αντίστοιχη των δασκάλων.

Ωστόσο, το επάγγελμα της δασκάλας είχε μεγάλη ζήτηση, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, διότι πρόσφερε στις γυναίκες όχι μόνο ένα μέσο επιβίωσης, αλλά και διάφορες δυνατότητες κοινωνικής ένταξης και βελτίωσης της κοινωνικής τους θέσης, άρα και την δυνατότητα να επεξεργαστούν μια διαφορετική εικόνα του εαυτού τους.

Η άσκηση του διδασκαλικού επαγγέλματος, άνοιξε για ένα σημαντικό αριθμό γυναικών μια οδό συμμετοχής στην δημόσια σφαίρα της διανόησης και της πολιτικής και υπήρξε ένα μέσο οικειοποίησης της ιδιότητας του πολίτη. Το επάγγελμα της δασκάλας αποτέλεσε ένα είδος εφελθηρίου που επέτρεψε σε ορισμένες γυναίκες είτε να μεταπηδήσουν σε απαγορευμένα επαγγέλματα για το φύλο τους, είτε να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στο πανεπιστήμιο και έτσι να διεκδικήσουν καλύτερες ιεραρχικά θέσεις.

Δασκάλες ήταν οι πρώτες γυναίκες που έθεσαν τα θεμέλια της συλλογικής συνείδησης φύλου, η οποία τοποθετήθηκε ανάμεσα στις παραδοσιακές αντιλήψεις των γυναικών για την θέση τους, την οποία απέδιδαν σε μια φυσική τάξη πραγμάτων και στην συνειδητοποίηση ότι η θέση των γυναικών είναι κοινωνικό προϊόν και επομένως μπορεί να μεταβληθεί.

Οι αντιδράσεις για την δυναμική δημόσια παρουσία των δασκαλισσών ήταν πολυεπίπεδες. Από την πλευρά της κοινωνίας, η δασκάλα έγινε στόχος διακωμώδησης, «η ημιμαθής γεροντοκόρη που δεν ξέρει την θέση της». Από την μεριά της η πολιτεία, μέσα από διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις, επιχείρησε να εμποδίσει την πρόσβαση των δασκαλισσών στη δημόσια σφαίρα της αγοράς εργασίας, με το πρόσχημα της μητρότητας και του γάμου.

Κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και μετά την νομική εξίσωση των δύο φύλων θεσμοθετείται η άνιση πρόσβαση των γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες λόγω φύλου. Η έρευνα στο αδημοσίευτο αρχειακό υλικό της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης από την έναρξη της λειτουργίας της μέχρι το 1964, έδειξε ότι η επίσημη πολιτεία, εμπόδισε την είσοδο ενός σημαντικού ποσοστού γυναικών στην Π.Α.Μ. Το φύλο σε συνδυασμό με τις πολιτικές πεποιθήσεις, την ηλικία και το ανάστημα εμπόδισαν την πρόσβαση μιας μερίδας γυναικών στην μόρφωση, στην επαγγελματική εξασφάλιση, και στην οικονομική ανεξαρτησία. Επίσης οι γυναίκες μειοψηφούν στο διδακτικό προσωπικό, και απουσιάζουν εντελώς από τις διευθυντικές θέσεις της Π.Α.Μ.

Συνεπώς το επάγγελμα της δασκάλας δεν είναι ένα «γυναικείο επάγγελμα». Το γεγονός ότι θεωρείται έτσι πρόκειται για μια κοινωνική κατασκευή. Ωστόσο, το επάγγελμα της εκπαιδευτικού υπακούει στη λογική του γυναικείου επαγγέλματος. Τόσο κατά τον 19^ο αιώνα όσο και κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου}, παρά τις όποιες αλλαγές και ιδεολογικές μετατοπίσεις, η δημιουργία οικογένειας και η μητρότητα παραμένουν ο πρωταρχικός προορισμός των γυναικών που προσδιορίζει την δυνατότητα και συνεπώς τους όρους πρόσβασης στη μισθωτή εργασία. Εκκινώντας από αυτή την παραδοχή η μισθωτή εργασία έπεται, δεν αποτελεί δικαίωμα για τις γυναίκες, αλλά δυνατότητα η οποία και τίθεται συνεχώς υπό αίρεση, νομιμοποιώντας την ανισότητα των ευκαιριών με τη σταδιακή θεσμοθέτηση διακρίσεων σε βάρος των εργαζόμενων γυναικών, σε βάρος των γυναικών εκπαιδευτικών εν προκειμένω.

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Ε. – Ψαρρά Α. (1997), « Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο Ε. Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.15-119.

Αβδελά, Ε. – Ψαρρά Α, (επιμ.) (1997), *Σιωπηρές Ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αβδελά, Ε. (1997), «Το φύλο στην Ιστορία: Ελληνικές Αναπαραστάσεις», *Μνήμων*, 19, σ.225-232.

_____ (1993) «Ιστορία των γυναικών, ιστορία του φύλου, φεμινιστική ιστορία: μεθοδολογικές διεργασίες και θεωρητικά ζητήματα μιας εικοσαετίας», *Δίμη φεμινιστικό περιοδικό* 6(Μάιος 1993), σ.20-23.

_____ (1990), *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα : Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.

_____ (1988), «Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο», *Δίμη, φεμινιστικό περιοδικό* 3, σ.46-53.

Acker S.,(1983), “Women and Teaching: A semi-detached Sociology of a semi-profession”, στο Walker S. & Barton L. (Eds) *Gender, Class and Education*, Lewes, Falmer, London, σ. 123-139.

Αλιβιζάτος Ν., (1983), *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση-1922-1974. όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα.

Αντωνίου Δ.(1988), *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τομ.Α΄,Β Γ΄, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.

Αντωνίου, Χ., 1990, *Η Παιδαγωγική Ακαδημία Φλώρινας (1941-1987)*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη.

_____,(1996), *Ιδιαιτερότητες της Εκπαίδευσης των Γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες (1933-1987)*, Νέα Παιδεία, έτος 20^ο τεύχος 77.

_____,(2002), *Η Εκπαίδευση των Ελλήνων Δασκάλων*» Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Βάμβουκας, Μ. (1982), *Κίνητρα του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Ηράκλειο

Βαρίκα, Ε. (2004), *Η εξέγερση των Κυριών. Γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα (1833-1907)*, Αθήνα.: Κατάρτι

Βενθύλος Γ., (1884), *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, συνταχθέν και εκδοθέν εγκρίσει του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως Υπουργείου (1833-1898), τ. Α΄*, Αθήνα.

Bock, G., (1993), «Πέρα από τις διχοτομίες: Προοπτικές στην ιστορία των γυναικών», *Δίη-φεμινιστικό περιοδικό* 6 (Μάιος 1993), σ. 55-83.

Δασκαλάκης, Γ.Δ., (1930) «Τα εργαζόμενα κορίτσια», *Εργασία* Α΄/24, σ.17-18.

Davis, N.Z “Women’s History in Transition”: the European Case», *Feminist Studies* 3/3-4 (1976), σ.83-103.

Δημαράς Α.(επιμ.) (2005), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: τεκμήρια Ιστορίας*, , τόμ. Α΄ και Β΄, Αθήνα: Ερμής,

Δημητριάδου Κ., (1982), *Με ποια κριτήρια επιλέγει ο Έλληνας εκπαιδευτικός το επάγγελμά του: μια εμπειρική έρευνα*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., (1986), *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς,

_____ (1984), *Φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας μητέρας. Στόχοι Παρθεναγωγείων και εκπαιδευτική πολιτική στον 19^ο αιώνα*, στο: Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου « Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας», τόμος Β΄ Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας

Καραφύλλης, Α., (2002), *Νεοελληνική Εκπαίδευση, Δύο Αιώνες Μεταρρυθμιστικών Προσπαθειών*, Αθήνα: Κριτική.

_____ (2008), «Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων: Μια κλασσική περίπτωση κοινωνικής δικαιοσύνης ή αδικίας κατά την επιλογή των υποψηφίων σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες», 5^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη», Πανεπιστήμιο Πάτρας.

Κάτσικας Χ. – Θεριανός Κ, (2007), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα: Σαββάλας

Κιτσαράς, Ι.,(1968), *Παιδαγωγικά Ακαδημίας*, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικά Γράμματα HERDER, τόμ. 4^{ος}.

Kelly, Joan (1997), «Η Κοινωνική Σχέση των Φύλων. Μεθοδολογικές Επιπτώσεις της Ιστορίας των Γυναικών», σ.120-147, στο Ε. Αβδελά και Α. Ψαρρά, *Σιωπηρές ιστορίες...*

Laqueur, T.,(2003), *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόιντ*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Κώστας Γιαννακόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον

Λέφας, Χ.,(1942), *Ιστορία της [Δημοτικής] Εκπαιδύσεως*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.

Μαραγκουδάκη, Ε. «Οι γυναίκες διδάσκουν και οι άνδρες διοικούν», στο Δεληγιάννη Β. και Ζιώγου Σ., (1997), *Φύλο και σχολική πράξη*, (επιμ.), , Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ.258-302,

Μαυρογένης, Σπυρίδων (1863), «Ομοιότητες και διαφοραί εν εκατέρω των φύλων υπό φυσιολογικήν και ψυχολογικήν έποψιν», στο *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* , έτος Α΄αρ. 1 (15-9-1863),

Μπακαλάκη, Α.(1994), «Εισαγωγή: Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία του φύλου», στο Α.Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο. Κείμενα των S.Ortner, M. Strathern, M.Rosaldo*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.13-65.

Μπακαλάκη, Α.-Ελεγκίτου, Ε.(1987), *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Μποκ, Γ. (1997), «Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: όψεις μιας διεθνούς συζήτησης», στο Ε. Αβδελά -Α. Ψαρρά Αβδελά, (επιμ.) (1997), *Σιωπηρές Ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.411-450.

Μπουζάκης, Σ. (1995), *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμ. Α΄, Β΄, Αθήνα: Gutenberg.

Μπουζάκης, Σ.-Τζήκας, Χ. –Ανθόπουλος, Κ.(2002), *Η κατάρτιση των Δασκάλων-Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τόμ. Α΄ , Β΄, Αθήνα: Gutenberg.

Μπουρνάζος, Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος» στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, τόμος Α2, Βιβλιόραμα.

Νούτσος, Χ. (1979), «Η Εκπαίδευση των Δασκάλων. Ιδεολογικές Διαστάσεις και Μεθοδολογικές Προϋποθέσεις.» *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β΄, Τεύχος 4, σ.27-31.

Ortner, S.(1994), «Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό,τι η φύση για τον πολιτισμό;», σ.75-107, στο Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, *Ανθρωπολογία, γυναίκες...*

Παλαιολόγος, Ι.(1927), *Η νέα διδασκαλική παιδευσις εν Γερμανία και τα προβλήματα της συγχρόνου παιδαγωγικής*, Αθήνα.

Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (1992), «Εισαγωγή: Από την σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης, (Δεύτερη έκδοση: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998) σ.11-98.

Παγιατάκης, Σ., «Η επταετία και το δράμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών»,
Βήμα, 22 και 24/9/1974.

Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης. *Αναμνηστική Έκδοση*(1982), Μυτιλήνη:
Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης.

Πυργιωτάκης, Ι.(1992), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη:
Κυριακίδη.

_____ (1992), *Έλληνες δάσκαλοι: εμπειρική προσέγγιση των συνθηκών
εργασίας*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη,

Ραγκαβής, Α. (1894), *Απομνημονεύματα*, τ. Β΄.

Σβάρτσερ, Α (1979), *Η μικρή διαφορά και οι μεγάλες της συνέπειες*, μετ. Λήδα
Μοσχονά,, Αθήνα: Εκδοτική Ομάδα Γυναικών

Scott, J., (1997), «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της κοινωνικής ανάλυσης»,
σ.285-328, στο Ε. Αβδελά και Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες...*

_____ (1996a), “Introduction”, στο J.Scott (επιμ.), *Feminism and History*
Οξφόρδη.

Σκούρα, Λ.(1997), *Εκπαιδευτική πολιτική και κατάρτιση των δασκάλων κατά τον 20^ο
αιώνα, Φιλοσοφία- θεσμοί*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Π.Τ.Ε.Δ., αδημοσίευτη
διδακτορική διατριβή, Αθήνα.

Τσουκαλάς, Κ.(1985), *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο Κοινωνικός Ρόλος των
Εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα(1830-1932)*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Strober, M. &Tyack, D. (1980), “Why do women teach and men manage? A report
on Research on schools”, *Signs*, vol.2.

Φουκώ Μισέλ (1978), *Ιστορία της σεξουαλικότητας*,. τομ. 1: Η δίψα της γνώσης,
Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα].

Φουρναράκη, Ε., (χειμερινό εξάμηνο 2007), από το εισαγωγικό κείμενο των
διαλέξεων στα πλαίσια του μαθήματος Ιστορικές Προσεγγίσεις των Φύλων,
«Έμφυλοι λόγοι στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα: η ιστορική συγκρότηση του
‘βιολογικού φύλου’»,σ.1-50.

_____ (1999), «Περί μορφώσεως ‘χρηστών μητέρων’ και εκπαιδεύσεως
‘μελλόντων πολιτών’: έμφυλοι λόγοι στην ελληνική εκπαίδευση τον 19^ο αιώνα», στο
Βάσω Θεοδώρου-Βασιλική Κοντογιάννη (επιμ.), *Πρακτικά Διημερίδας: Το παιδί στη
νεοελληνική κοινωνία, 19^{ος} -20^{ός} αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*,

Αθήνα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Σχολή Επιστημών Αγωγής-Επιτροπή Ερευνών ΔΠΘ-Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, σ.73-120

_____ (1999), «Επάγγελμα δασκάλα», *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες*, Αφιέρωμα 2-31, 2-5-1999, σ.9-11.

_____ (1997), «Το σύγχρονο εγχείρημα της ιστορίας των γυναικών. Πτυχές μιας μετατόπισης προς μια ιστορία της σχέσης των φύλων», *Μνήμων*, 19, σ.186-199.

_____ (1987), *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί(1830-1910). Ένα ανθολόγιο*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Φραγκουδάκη, Α(1997), *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Κέδρος.

Φρειδερίκου, Α.-Φολερού Τσερούλη, Φ., (1991), *Οι Δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα: Ύψιλον

Grant R (1989), “Women teachers career pathways. Towards an alternative model of career”, στο S. Acker, (Ed.), : *Teachers, Gender and Careers*, London: Falmer Press, σ.35-50.

Χατζαρούλα, Π.,(2004), «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του φύλου». Δικτυακός τόπος:www.aegean.gr/gender-postgraduate/dialexeis

Χατζηπαναγιώτου Π. (1997), «Η συμμετοχή των γυναικών σε θέματα διοίκησης και διαχείρισης της σχολικής μονάδας. Η επίδραση του παράγοντα φύλου», σ.293-300, στο Δεληγιάννη Β. και Ζιώγου Σ., (1997).(επιμ)...

ΠΗΓΕΣ

Εισηγητικές εκθέσεις

Οι εισηγητικές εκθέσεις μετά το 1925, στις οποίες αναφέρομαι, περιέχονται στο: Κ. Σιφναίος, *Πανδέκται Νέων Νόμων και Διαταγμάτων*, (Βιβλιοθήκη Βουλής).

Νόμοι και Διατάγματα

Δ.10/22 Ιουλίου 1835, «Περί της απαιτούμενης ηλικίας εις το θήλυ γένος διά το διδασκαλικό επάγγελμα»

Β. Δ. 26/8/1914 «Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαιδεύσεως»

Ν. 381/1914 «Περί κυρώσεως του από 26 Αυγούστου Ε. Ε. Β. Διατάγματος «Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαιδεύσεως»

Β.Δ./1923 «Περί ιδρύσεως μονοτάξιων διδασκαλείων»,

Ν. 3182/1924, «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως»

Ν.4358/1929 «Περί καταργήσεως των Μονοτάξιων Διδασκαλείων»

Ν.4368/1929, «Περί τροποποιήσεως του Νόμου 3182 , ως ούτος ετροποποιήθη διά μεταγενεστέρων Νόμων «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως»

Δ. 4-8-1931, «Περί μεταφοράς της έδρας του Διδασκαλείου Καστορίας εις Μυτιλήνην»

Ν. 5802/1933, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών».

Π.Δ. 369/1933, «Περί ορισμού αριθμού και εδρών Παιδαγωγικών Ακαδημιών»

Δ.3 /1935 «Περί του τρόπου προαγωγής μαθητών Α΄ τάξεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών»

Α.Ν. 953/ 1937, «Περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών»

Β.Δ. της 13/9/1938 «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, εκδόσεως αποτελεσμάτων κ.λπ.», άρθρο 2.

Α.Ν. 2029/1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαιδεύσεως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», άρθρο 25

Κ.Δ. 21/7/1942, Φ.Ε.Κ. 183/21.7.1942, τεύχ. Α'.

N.1910-/1944, άρθρο 10.

A.N. 1324/ 1949 άρθρο 1.2. και 45 Φ.Ε.Κ., τ. Α' « Περὶ προστασίας και αποκαταστάσεως των αναπήρων πολέμου, οπλιτών και θυμάτων πολέμου»,

και Ν.Δ. 4379/1964 άρθρο 16, παρ. 4,

A.N. 1550/29-10-1950, «Περὶ ιδρύσεως Παιδαγωγικής Ακαδημίας εν Μυτιλήνη», αριθ. Φ.Ε.Κ. 250 .

N. 18811/1951

N.Δ. 2702/1953 «Περὶ ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις τας Παιδαγωγικές Ακαδημίας και τακτοποιήσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την Στοιχειώδη και Μέσην Εκπαίδευσιν» άρθρο 1, παρ.3.

B.Δ. 24/11/1953 «Περὶ ενάρξεως και λήξεως του ακαδημαϊκού έτους των εγγραφών, μετεγγραφών και εισιτηρίων εξετάσεων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών», άρθρο 5.

Δ. 1, 16/12/1953, άρθρο 11 παρ.2 και 3

N. 4379/1964 «Περὶ οργανώσεως και διοικήσεως της γενικής (στοιχειώδους και μέσης) εκπαιδεύσεως»

N.309 του 1976 «Περὶ οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως», άρθ.44 παρ.1, αριθ. ΦΕΚ 100/30-4-1976, τευχ.Α.

N. 1286 του 1982, άρθρο 14, παρ.2.

N.309 του 1976 «Περὶ οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως», άρθ.44 παρ.1, αριθ. ΦΕΚ 100/30-4-1976, τευχ.Α.

Υ.Α 107112/27-7-54 «Περὶ καθορισμού ποσού εξέταστρον Υποψηφίων Σπουδαστών των Π.Α».

Υ.Α. 94546/6-8-57 «Περὶ Καθορισμού του αριθμού των εισακτέων σπουδαστών εις τας Π.Α. κατά το Ακαδημαϊκόν Έτος 1957-58

Εγκύκλιος 300/20-9-60 «Καθορισμός εξέταστρον των εισιτηρίων εξετάσεων των Π.Α.. του Ακαδημαϊκού έτους 1960-61

N. 1986 του 1982, άρθρο 14, παρ.2.

Αρχείο Παιδαγωγικής Ακαδημίας Μυτιλήνης

Βιβλία Πρακτικών Εισαγωγικών Εξετάσεων Π.Α.Μ.:

1)1951-1954

2)1955-1962

3)1962-1964

Μαθητολόγιον 1951-1967

Φάκελος: Έγγραφα με εμπιστευτικά πρωτόκολλα

Φάκελοι: Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων 1951-1962 θηλέων και αρρένων

Φάκελοι 1-30: Δικαιολογητικά εισαχθέντων (1951-1977)

Φάκελος Επικουρικών καθηγητών

Φάκελος Εισερχόμενα 1951-54, 1960-1964

Μισθολόγια 1963-1990

Μητρώα Μισθοδοσίας

Ατομικοί Φάκελοι Διδασκόντων

Στατιστικά Στοιχεία ΠΑ .

Ατομικοί φάκελοι Διδασκόντων

Εμπιστευτικό Πρωτόκολλο Αλληλογραφίας

Απόρρητα Εξερχόμενα

Εμπιστευτικά εισερχόμενα

Πρακτικά Εισαγωγικών Εξετάσεων 1950-1964

Εφημερίδες

Βήμα, 1974

Στέμμα, 1967, 1968

Πρακτικά ΙΒ΄ Γενικής Συνελεύσεως», ΔΕΛΤΙΟΝ ΟΛΜΕ αρ. φύλ. 83-84, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1933, σ.14